

MAGYAR LÁSZLÓ

DÉLAFRIKAI
LEVELEI

ÉS NAPLÓKIVONATAI.

KIADTA

HUNFALVY JÁNOS.

Egy abrosszal

A magyar akadémia költségein.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL

Pest. 1857. Emich Gusztáv könyvnyomdája

Előbeszéd.

Hazánkfia *Magyar László*, mint a közönség tudja, több év óta déli Afrikában él. Szabadkán lakó édes atya, *Magyar Itűre* úr, időről időre leveleket vesz tőle. Néhány levelét *Autunovics József* úr 1852-ben a *Magyar Hirlap* szerkesztőjének ktildé, ki azokat lapjának 753-dik s következő számaiban közli, előre bocsátván a beküldő úr kísérő levelét, mely eképp szól: „Ki áttöri azon gátat, mely életének szűk és homályos kört szab, s nem gondolva veszély, fáradság, szükséges költség s egyéb megkívántatóságokkal, bátran megy kitűzött célja elé — mely nem alacsony magán érdek, hanem a haza, az emberiség dicsősítéséből veszi eredetét — az ily egyéniség, hogy sokat ne mondjunk, ha csak megközelíti is célját, minden esetre megérdemli figyelmünket és becsülésünket.“

„Ily egyéniséget van alkalmunk *Magyar Lászlóban* bemutatni az olvasó közönségnek, ki mint szeretett honába küldött levelei s tudósításai mutatják, az összes tengerek át- és összeutazása s több világrészek meglátogatása után végre Közép-Afrikában telepedvén meg, ottan tett utazási tapasztalatainak egy részét, habár ez úttal csak vázlatban is, de mindenek előtt a magyar közönséggel, siet tudatni.“

„A cél minden esetre dicséretes, és kétszerte örvendetesb ránk magyarokra nézve, mert oly tájakról nyerünk általa ismeretet, melyekre még az angol fölfedezési sóvárgás sem jutott.“

„Nem vagyunk competens bírák, hogy a közlött levelek érdemét tudományos tekintetben megítélhetnők, s vájjon azok az e részben már közlött fölfedezések nyomán némi újdonság s belbecsű értékkel dicsekedhetnek-e vagy sem; de miután szerző saját kívánatára bocsátjuk közre afrikai tudósításait, annyit bátran felteszünk róla, miszerint az olvasó közönséget csakugyan nem mystificálhatja.“

„Mielőtt azonban leveleit közlenők, bővebb megértés okáért még egynéhány szót óróna is.“

„Ő szabadkai s egy jobb házbóli gyermek lévén, az 1840 dik évben az akkori fiumei kormányzó *Kiss Pál* úr felszólítására a tengerészeti iskolába ment tanulni. Néhány év ott töltvén, 1843-ban már mint ausztriai tengerészeti kadét rövid szabadsággal hazajött látogatóba. Kik ismerek őt, iskolatársai, és bajtársai még ekkor nem gyaníták jövő nagyra törekvő vállalkozási szellemét, ámbár már akkor is Algirt s több tengerparti vidéket meglátogatott volt. Az előre mehető katonát várták s látták benne, de nem új földek s tájak ismerni vágyó bűvárját, ki ezen szenvedélye miatt mindent megkísérteni merész leend. A következő megmutatta, hogy a várakozást eddig is felülmúlta. Többnemű leveleiből, melyeket időnként, néha hosszab — a nagy távolságok miatt — félévi kimaradás után, majd egyik majd másik világrészről irogott atyjának, megtanultuk törhetlen erejét, fáradhatlan akaratát s a cél elérésére szánt kitartó lelkületét ismerni, s ez az, mi bennünket arra határozott, hogy alább következő leveleit küldök az olvasó világ elé; nem maradván egyéb hátra, mint hogy az olvasó közönség is azokat méltányolni s a 2-dik levélben tett felszólításhoz képest őt további úti nyomozásában némi pénzerővel segíteni szíveskednék stb.“

Magyar László Yah-Quilemben 1851. apr. 20-kán költ s alább közlött levelében többi között ajánlkozott, a nemzeti muzeum számára a „természet országából, valamint a mesterségi műszerekből“ elegendő ritkaságokat küldeni, ha bizonyos pénzmennyiség valamely hiteles lizbonai kereskedőházban letétnék, hogy ez által azokat hazánkba szállíttathassa. Azonban ezen ajánlkozásának, valamint Autunovies úr ebbeli felszólításának is, semmi foganata nem volt.

A közönség hihetőleg már elfelejtette vala utazó hazánkfiát, midőn tőle az 1854-ki Pesti Napló 215. s következő számai újabb leveleket s hosszabb utazási naplótöredéket közliének. Ez újabb közléseket is elolvastuk, s azután megint szépen elfelejtettük. 1855-nek őszén különösen déli Afrikával foglalkozóm, s elolvastván az angol utazók, Galton, Anderson s Livingston fölfedezéseit, kettős érdekléssel fordultam vissza

hazánkfia közleményeire. A művelt Európa figyelme most kiválólag Afrikára fordult; számos angol, német és francia utazó járja azt keresztül kasul; minden hónap és minden hét új híreket hoz e roppant terjedelmű földrészről. Néhány év múlva az is ki lesz kutatva, meg lesz ismertetve. Mi érdekes, mi dicső volna, ha közölünk is találkoznék ember, ki az ismeretlen földek és tájak kikutatásában részt venne; ha magyar irodalmunk is hozzájárulhatna az európai érdeket nyert kérdés megoldásához! Magyar László tudósítá atyját, hogy utazásait szerencsésen bevégezte, hogy most egész utazása rendszeres kidolgozásához akar fogni, s hogy munkáját — magyar nyelven óhajtaná kiadni. De az óta már egy év és több hónap múlt el, a nélkül hogy hírlapjaink újabb tudósítást hoztak volna. Mi történt azalatt utazó hazánkfiával? Autunovics József úrhoz fordultam, őt kértem, szíveskedjék engem Magyar László hollétéről értesíteni. Autunovics úr csakhamar felelt, s leveléből értesültem, hogy Szabadkán sem tudják, mi történt vele s jelenleg hol tartózkodik, miután atyja már hosszabb idő óta semmi hírt tőle nem vett, s azt sem tudja, megkapta-e a pénzt, melyet neki, hogy haza jöhessen, útiköltségül küldött volt. Azért atyja már a portugál ministeriumhoz is folyamodott, de mindedig onnan választ nem kapott. Ekkor dr. *Peterrnanhnz* fordultam, ki a Justus Rerthes földirati intézetében megjelenő földirati Közlemények szerkesztője s angol királyi geographus, — vájjon nem tud-e ő valamit utazó hazánkfiáról, s vájjon Német- vagy Angolországba nem érkeztek-e tőle újabb közlések. Dr. Peterman 1855. dec. 14-kén válaszüi levelemre azt írta: íhogy Magyar Lászlóról sem Angliába sem Németországba újabb hír nem érkezett, s külföldön még a Pesti Naplóban közlött naplótöredékét sem ismerik. A londoni királyi földirati társulat évkönyveiben csak egyetlen egy rövid közlése jelent meg. E közlés Yak-Quilemben 1851. apr. 20-kán kelt, és Sz. B. által küldetett Rónay Jácintnak, hogy a kir. földirati társulatnak benyújtsa. — *Desborouyh Cooley V.* is csak ez úti vázlatra hivatkozik azon értekezésében, melyben Livingston legújabb közleményét taglalgatja, s mely a földirati Közlemények 1855-ik évi XI. füzetében megjelent. Azonban nagy érdekl

viseltetik utazó hazánkfia iránt s azonnal mind a német mind az angol lapokban fel fog szólalni, hogy a köz figyelmet iránta fölgerjeszse. A londoni társulatban különösen arról kételkedtek, vajjon Magyar László a levelében foglalt föld irati positiókat csillagászati pontossággal határozta-e meg, azért kér, közöljem vele a külföldön még ismeretlen naplótöredéket is, s írjam meg, utazóink micsoda eszközökkel élt a földirati helyzetek meghatározásában.

En lefordítám a Kámba és Oukanyama országokra vonatkozó úti naplót s elküldém Peterman úrnak azon megjegyzéssel, hogy nem tudom ugyan, micsoda eszközökkel határozta meg a földirati helyzeteket, de fölteszem, miután a tengerészeti tanulmányokat elvégezte, több ideig gyakorlati hajós és tengerész volt, hogy a csillagászati eszközökkel is tud bánni, sőt ebben talán több gyakorlata és tudománya van, mint a missionárius utazóknak lenni szokott. Egyéb-iránt földirati meghatározásairól csak akkor lehetne döntő ítéletet tenni, ha egész munkája a szükséges térképekkel együtt ki volna adva. Minden esetre pedig nagyon kívánatos, hogy munkája napvilágot lásson, s ha talán már ő maga nem volna képes azt rendszeresen kidolgozni, hogy legalább egész naplója hozzánk kerüljön.

Dr. Peterman csakugyan hő rokonszenvvel karolta fel utazó hazánkfia ügyét, s felszólalása után nem csak a külföldi, hanem a belföldi lapok is többször emlékezének róla *Családkönyve* 1856-ki folyama III. füzetében összeállítottam a Dél-Afrikára vonatkozó legújabb utazások eredményeit s térképet is csináltattam hozzá, hogy a magyar közönség meggyőződjék, mi nevezetes dolog volna, ha épen hazánkfia derítene világot ott, hol eddigelé még sűrű homály uralkodik. De úgy látszik, sem maga a *Családkönyve*, sem ezen cikkem nem igen mindenfelét ajánlanak a magyar közönség gyámolításába, s ez oly keveset gyámolít, hogy mind az, a mi némi figyelmet és méltánylást érdemelne, rendesen figyelem nélkül marad.

Azonban a magyar akadémia, Magyar László édes atyja nevében hozzá intézett felhívásom következtében, Ma-

gyarország hadi és polgári főkormányzója Ő Fenségéhez folyamodott, ki a külügyministerium útján megkereste a portugál kormányt, hogy utazó hazánkfia hol- és hogylétéről tudósítást adni méltóztatnék, s ha netalán ő az afrikai éghajlat áldozatául esett volna, legalább kézíratait hozzánk küldeni szíveskednék.*)

Több hónap múlt el, a nélkül hogy hozzánk vagy a külföldre újabb hír érkezett volna. Végre a *Magyar Sajtó* folyó évi jan. 31-ki száma rövid tudósítást közölt Szabadkáról, hogy Magyar Imre úr váratlanul újabb közléseket vett fiától. E hír folytán mindjárt írtam Szabadkára bővebb tudomás szerzése végett. Még mielőtt Autunovics úr válaszát vettem volna, dr. Petermantól is kaptam febr. 7-kén kelt levelet, melyben fölszólít, hogy miután a *Triester Zeitung* febr. 3-kai számából „leírhatlan öröme“ látja, hogy Magyar Lászlótól újabb levelek érkeztek édes atyjához, s egy hosszabb közlemény is a Congo folyamán tett utazásáról, tudósítsam őt mindjárt leveleinek és közlésének tartalmáról. Nem sokára Szabadkáról is vettem választ, s Magyar László öcsce személyesen hozta Pestre a kongói utazás leírását. Ezt mint utazó hazánkfia alább közlendő leveleiből látjuk, még a Yak-Quilemben kelt levele előtt küldte hazájába, de ekkor valahol eltévedt, miről őt atyja tudósítja. Azért most másodszor írta le naplójából, s ez úttal szerencsésen hozzánk jutott. Ez azon közlés, melyet a magyar akadémia folyó évi febr. 16-kán tartott ülésében felolvasni szerencsém volt. — Levelei azelőtt 13 többször hosszabb ideig kimaradtak, mert Afrika belsejébe természetesen rendes posta nem jár. 1854 óta az atya és fiú között váltott levelezés két évig egészen félbeszakadt. Magyar László, mert sok ideig levelet nem vett hazájából, már azt kezdé hinni, hogy édes atyja meghalt; mi viszont azon aggodalomban voltunk, hogy ő nincs többé az élők között. Nagy örömünkre szolgál azért, hogy sem az ő aggodalma, sem a miénk nem volt alapos, s hogy a kölcsönös közlekedés végre megint megújult.

*) Az akadémia f. évi mart. elején kapott választ, melyben a portugál kormány is méltányolva szél hazánkfia utazásairól.

Utazó hazánkfia igen kecsgetető ajánlatokat kapott a portugál kormánytól, hogy utazását portugál nyelven dolgozza s adja ki. Mi azt tanácsoljuk neki, fogadja el az ajánlatot s készítse el minél előbb egész munkáját. Reméljük, ha egyszer meglesz, képesek leszünk azt magyarul is kiadni. Addig is eddig hozzánk érkezett közérdekű közlései és tudósításai egybegyűjtésével s külön füzetben kiadásával bizattam meg a magyar akadémia által- Adom pedig elsőben atyjához és rokanaihoz írt azon leveleit, melyek közérdekű adatokat is foglalnak magokba, s melyek viszontagságos életét tárgyazzák; azután pedig utazási vázlateit oly rendben, mint azokat eredetileg ide küldé. Következik tehát elsőben a Kongón tett felhajózás, azután a Yak-Quilemben kelt levél és úti vázlat, végre a Kámba és Oukanyama országokra vonatkozó naplótöredék.

A ki Dél-Afrika földiratában némi jártassággal bír, s az újabb utazók tudósításait olvasta, az sokat fog itt találni, mi előtte nem új; de bizonyosan olyat is, mi előtte még ismeretlen s figyelmét nagy mértékben megérdemli. A földirati helyzetek meghatározásaiban Magyar László igen gyakran eltér Bauerkeller vagy Peterman térképeitől. De azért ebből nem következik, hogy az ő adatai hamisak, vagy épen koholtak, mint valaki állította. Nem mondhatjuk hogy utazó hazánkfia mindent helyesen látott és följegyzett; minden halandó s minden bármely szemes és tapasztalt utazó tévedhet. Sőt az volna a legnagyobb csoda, ha utazó hazánkfia sehol nem tévedett volna. Előre tudhatjuk, hogy nem csak egy, hanem gyakran több fokkal is tévedhetett, midőn a helységek földirati fekvését meghatározd; hogy a hegyek és folyamok rendszerét hihetőleg nem mindenütt határozta meg kellő pontossággal; szóval, hogy elég hézagot és hibát találhatunk mind eddigi közléseiben, mind a majdan kiadandó nagyobb munkájában. De hát azért már semmi hitelt, semmi becsülést nem érdemel? Mennyi badarságot írt össze pl. Kolb a mi hazánkról? kinek jutott mégis eszébe tőle minden hitelt megtagadni? Ha az utazók, kik Európa művelt országait bejárják, oly sok hamis adatot közölnek, oly gyakran tévednek: m ennyivel inkább tévedhet az, ki Afrika míveletlen vadonait

járja be? Vájjon ki nem bámulja Livingston bátorságát, nem tiszteli érdemét? S ugyan olvassuk csak Desborough Cooley V. taglatát Peterman közleményei 1855-ki XI. füzetében, mit találunk ott? Cooley, ki Londonban az összes irodalmi készüléttel rendelkezhetik, azt bizonyítja be, hogy Livingston *Lobale* országának épen kellő közepén utazott keresztül, midőn azt véle, hogy meg sem érintette, hanem balra hagyta; továbbá, hogy valami rász térkép, s a benszülöttek rosztul értett tudósítása következtében az ottani vidék folyamrendszerét egészen összezavarta, s a Kongo folyam irányának meghatározásában a legnagyobb botlást követte el. De azért sem Cooley-nek sem másnak nem jutott eszébe, azt állítani, hogy Livingston utazása koholmány. Cooley, ki Dél-Afrikát jobban ismeri, mint bármely más földíró és utazó, ugyan ezen értekezésében kimutatja, hogy Magyar László Yak-Quilemből küldött tudósítása megegyezik az 1795-ben ott járt de Silva Texeira Sándor tudósításával. Kisértse meg bárki utazást, hegy, folyó- és helységneveket koholni oly nyelveken, melyeket nem tud, s oly vidéken hol nem járt; tegye közzé koholmányát s vesse a világ tudósainak bonckése alá, majd meglátja hogyan fog járni. — Én tehát Magyar László utazásait nem tarthatom koholmánynak, mert semmi alapot vagy okot nem tudok képzelni, mely legtávolabbról is sejtethetné velem a kokolmány lehetőségét, sőt csak valószínűségét is. Ha azon leveleket és tudósításokat, melyeket Magyar László neve alatt ismerünk, valaki koholta volna, annak sokkal, de végtelenül sokkal tudósabb, ügyesebb embernek kellene lennie, mint minőnek ő leveleiben és tudósításaiban mutatkozik. Lehet, hogy utazónk nem bírt elegendő készütséggel, hogy tehát merész vállalata nem termette azon sikert, melyet óhajthatnánk. Ha Humboldt szellemével bírna, bizonyosan többet látott és jegyzett volna fel. De ha nem rendkívüli lángész is, ha kitűzött célját tökéletesen nem volt is képes elérni, azért ne méltányoljuk törekvését, ne becsüljük őt? Avagy mit tettünk eddigelé az ő nemes és bátorlelkű szándéka kivitelének előmozdítására? Ki állott vele közlekedésben, ki adott neki útmutatást, utasítást, ki írta meg neki, mit fedeztek fel az újabb utazók, micsoda vidékre fordítsa

leginkább figyelmét, mely földirati problémát igyekezzék megoldani? Ki hozta őt összekötetésbe az európai tudományossággal? Ki küldött neki csak egyetlenegy eszközt, egyetlenegy térképecskét? — Én Írtam atyjának, jó volna, ha Livingstonnel juthatna érintkezésbe; én buzdítottam kissé, hogy el ne csüggedjen. Atyja megírta neki, hogy becsléssel és rokonszenvvel viseltetem iránta, s ő azt válaszolja nekem, Biliében 1856. aug. 20-kán levelében: „A legközelebb múlt hó közepe táján egy honomból vett levél foglalatjából volt szerencsém megérteni a díszes említést, melyet uraságod a magyar akadémia előtt kegyeskedett csekélységem és irataim felől tenni, s azon üzenetet, hogy csak dolgozzam ki munkámat, majd azon lesz, hogy kinyomassék s megdíjaztassék. Ezen tőlem nem érdemelt kegyelmekért hálás szívvel küldöm uraságodnak alázatos köszönetemet, a midőn most már nemes lelkesedéssel eltelve minden iparkodásom azon leendő, hogy bár szegény esmeretségeim dacára is némileg megfelelhessenek ezen díszes megkülönböztetésnek. Nagy szerencsémnek tartom minden, bel Afrikát és az ösmeretségem körében megférő kérdésekre, melyekkel a tudós magyar akadémia engem megtisztelend, megfélelni. Azt is megértettem, hogy óhajtaná, hogy utazásaimat Livingston vizsgálati munkáival összekötném. Magam is azt óhajtottam, s azért az említett utazót a Zsenzse kaffer országokban fölkeresendő több napijáró kirándulást tettem, de Sikeretuba érkezvén, már nem találtam ott. Még eddig nem volt módom, Afrika belsejében tett utazásainak irányát bővebben megismerhetni.“ stb.

Ezeket tájékozásul szükségesnek tartám előrebecsátani.

A füzethez csatolt abroszra nézve, melyet a múlt évben a *Család könyve* számára a legújabb adatok szerint készíttettem, meg kell jegyeznem, hogy a római számok jelentése következő: I. = Kongo, II = Alva Milue, III. = Angola, IV. = Benguela, V. = Szofala. Továbbá hogy Magyar László utazásainak vonala 1. számmal van jelölve. A többi vonalak Galton, Anderson és Livingston utazásait mutatják.

Költ Pesten, mart. 14-kén 1857.

HUNFALVY JÁNOS.

I.

MAGYAR LÁSZLÓ LEVELEI.

1.

Benguela, jul. 1. 1849.

Tisztelt Kedves Atyám! A múlt esztendőnek mintegy közepe táján írtam neked egész körülállásosan éltém viszonyairól, innét Dél-Afrikából, azon reménységben, hogy azon az úton, melyet levelemben kijegyzék, reá az oly édesen óhajtott választ megkapom. De hasztalan, már több mint egy esztendő folyt le azon idő óta, és még felelet levelemre nem érkezett. Mi lehet oka ezen hosszas kimaradásnak? talán valamely legyőzhetlen atyai harag és átok, mely engem még több ezer mértöldnyi távolságban is üldöz? — gondolám magamban; és már oda hagyám örökre a legkisebb reménységet is valaha édes hazámról és családunkról tudósítást kaphatni, midőn e napokban egy francia hadihajó horgonyozott itt, a melynek kapitányával ismeretséget kötve, tudám meg, a tőle nyert európai hírlapokból a nagy politikai eseményeket, valamint hazám nyomorúságait is ... Tudván ezeket és több ilyeneket meg vagyok győződve, hogy talán ezen körülállások következtében történt akadályok miatt nem juthat óhajtva várt válaszd kezemhez, azért jónak tartottam ez úttal ismét írni, de miután az idő rövidsége miatt hosszas nem lehetek, arra kérek különösen édes atyám, hogy Írandó leveledben te légy legalább hosszas, a többi közt ird meg: hogy egy kivonatommal, mely a K o n go vagy máskép: Zaire folyamon Afrika belsejében tett utazásomat tárgyazza, és a melyet b. Orczy Ferencz ur közbenjárása által valamelyik hazai Hírlap szerkesztőjének ajánlottam — mi történt? ki jött-e s megkaphatnám-e én is nyomtatásban s hazám nyelvén?... Gondoltam, hogy hazámfiai egy nyugalmasb időben örömet olvasandnak tudósításokat ezen vad

és messze tartományokról annál is inkább, minthogy geographiai tekintetben ezen kivonat némileg becses.

Sorsommal meg vagyok elégedve, mert azon idő óta, hogy hazámat elhagytam, kedvelt pályámon mindig följebb haladok. — 1845-ben sept. 2-kán a délamerikai republikák egyikénél (La Confoederation Argentína) mint polgár és a flottánál mint hadi hajóhadnagy nyertem alkalmazást s azt illető pátenst, hol is több vizsontagságon keresztül az ottani háborúk miatt, az angol és írancia flották által támogatott ellenség hatalmába esve egy haditörvényszék által, mely pátensemet ugyan meghagyta, számkivetésre Ítélttem. Jelenleg itt Dél-Afrikában, a kalabári szultán szolgálatában egy shoonernek mint hadnagy parancsnoka vagyok. — Tiszteivé hivatalomban, szeretve barátaimtól, s ellátva azzal, mi az életre szükséges, nincs forróbb óhajtásom, mint óhajtott válaszodat megnyerve tudni, hogy boldog és megelégedett vagy, valamint azok is, kiket oly nagyon szerettem és szeretek.

Áldjon meg az Isten hosszas élettel és szerencséével. — Szerető fiad Magyar László flotta-hadnagy.

2.

Yok-Quilcinben, apr. 20. 1851. (Közép-Afrikában Kalundu királyságban: déli szélesség 4°41') keleti hosszúság 23°43' — (a greenwichi meridianus szerint.)

Tisztelt Kedves Atyám! Örömmel vettem régen várt becses leveledet — jan. 27-ről 1851 — melyet egy Benguelán keresztül idáig utazó karaván-főnök kezemhez szolgáltatata; oka ezen hosszas kimaradásnak a nagy távolság a tengerparttól, — mi körülbelül 500 geogr. mértföld; karavánnal rendszeren 120 napi utazás. — De nincs valódi boldogság az életben! mert ezen örömemet feldúlta a gyászos hír szeretett Józsi öcsém és ifjúkori barátom halála felett. Édes emlékezete örökké élni fog szíveinkben! szelíden nyugodjanak hamvai a kedvesnek.

Tudom bizonyosan, hogy több küldött leveleimből csak egyet kaptál meg, azért jónak tartom becses iratodra előbb rövideden válaszolni, és azután éltem viszonyait kurtán le-

írni; mert tudom, kedves atyám, hogy szíved örvendeni fog látván fiadat az élet viharával küszködve, mindig a becsület pályáján haladva, oly pontra érni, a hova már gyermek koromban jutni kívántam, de a hova, kétlem hogy hazámfiak közül sokan jutottak volna.

Szükség volt Délafrika rengeteg vadonjait és lakosait már valahára megismerni, kitűzém tehát magamnak, vagy még ezen kevéssé ismert országokat beutazva megvizsgálni és tapasztalásaimat a tudós világgal tudatni, vagy dicső vállalatomban elveszni. Az Isten nagy! mert a midőn ezen sorokat írom, már itt vagyok, a hova még kívülem soha fehér ember nem jutott, mintegy 15 hónapi utazás után, és ugyanazon karaván, mely leveledet kezemhez szolgáltatta, viszi az enyémet Pungo-Andongon keresztül, egész a loandai királyságig (a tengerparton), honnan reményelem, hogy kezedhez jutand.

Hazám gyászos állapotját fájdalom! bőven és környülállásosan tudom francia és brazíliai újságokból, melyek rendszeren, a mennyire lehet, kezemhez jutnak. Bízom az Istenben, hogy hazám sorsa rövid idő alatt jóra változandik. Politikai véleményemet az események felett, jónak tartom mostan elhallgatni. — írod édes atyám, hogy bízol ügyességemben, hogy ezen barbár országokból valahára megszabadulok, és magyar hazámba visszajutandok. Oh hiszem és reményiem, hogy koszorizva fáradságom gyümölcseivel, és tisztelve a földleírás-tudomány kedvelői által térendek vissza. írod továbbá, hogy kívánod ezen országokat physikai, politikai és statisztikai tekintetben megismerni, úgy szintén természeti historiákat, szóval mindent, a mi az embert tudományi tekintetben érdekelheti, mindezekről alább bőveibb értesítést adok.

A Kongo folyam felhajózása leiratának kivonatát most nem kiildhetem meg, mert az eredetű Afrika belsejébeni utazásom alkalmával Benguelában hagytam, a hová csak ezen esztendő végén reményiek ismét elérhetni. Fájdalom, hogy valamely buta kéz ezen iratot elsikkasztotta, mert geographiai tekintetben becses lehetne a tudós világnak.

Éltem rövid kivonata.

Mivel több leveleim kézhez nem jutottak, a szükséges értelem végett jó lesz a dolgot elülről elkezdni, rövideden és minden chronologiai combinatio nélkül, mert az eredeti jelenleg nincs kezemnél.

* *

*

Oda hagyván Triestet az ausztriai posta-hajón, hol mint hajós kadét szolgálatot vállaltam, egy szerencsés utazás után Braziliába a Bahia de todos os santos-i öbölben horgonyt vettem; itt odahagyván az ausztriai hajós szolgálatot, Nyugat-Indiákra hajóztam, hol Havannából egy spanyol contrebandeluyón mint köztengerész a guineai szerezsen partokra vitorláztam. Felette szerencsés valék ezen veszedelmes és átkozott kereskedésben; mert öt hónapi utazás után igen betegem, de teli erszénynyel ismét Cubára visszatértem, a nyert 1500 spanyol koronás tallérok tanulni kívánó lelkemet el nem csábították; sőt ezen pénz vala első műszere tervem kivitelének, melyre való nézve hat hónapig egy jeles nauticus professornál a nevezett célra órákat fizettem, hol magamat elegendőleg kiképezve, és a szükséges hajósi műszereket megszerezve „Albatros“ spanyol hajón mint másod pilot Keletindiákra eveztem, hol a kapitány meghalálozott, és Sumatrán, Jáván keresztül Madagaskár szigeten az antongili öbölbe érkeztem. Itt csaknem halálra megbetegedtem a sárgahidegtelezésben. Majd egy francia hadi-hajón mint utas a Jóreménység Fokára utaztam, hol mintegy két hónapi mulatás után a tengerészek ispotályában egészségem helyreállott. Innét egy portugali hajón, már mint első pilot, Braziliába, Rio-Janeiróba hajóztam Tudván, hogy ezen városban lakozik *Vámosi József*, debreczeni hazánkfia, jónak találtam ötét felkeresni. Felette kedvesen fogadott ezen tisztelt földi, ki több évek óta egy szerencsés kereskedés következtében meglehetősen vagyoni birtokába juta. Vámosi barátom csakhamar tudtomra adá: hogy a platai köztársaság dictatora d. *Alanuel Rosas* rendeltést adott az itt tartózkodó miniszterének, a status flottájára több alkalmas haditiszteket szerződtetni. Jó víz volt ez malmomra, azért barátomtól a szükséges ajánlólevelekkel ellátva Buenos-

Ayresbe vitorláztam, hol ajánlóleveleim következtében a di-etatortól audientiát nyertem, ki vágyam céljáról értesítve, meghatározta a próbatétel napját, melyen reménységemen felül jó sikert nyerve, a flotta-hadnagy patenslevelet és egy-szersmind a polgári jogot megkaptam.

Édes Atyám, soha nem éreztem nagyobb örömet, mint a midőn először látám vállaimon ragyogni a díszes arany epauletteket, ezzel látám gyermekkori álmaimat bételjesedve. — Felesleg említeni a véres háború viszonyait La Plata és Uruguay statusok között; ezen utóbbi hatalmasság az angol és francia flottákkal erősítve, csaknem mindig győztes maradt. A Plata folyón a buenos-ayresi flotilla az említett francia és angol hadi flották által egy hosszas ágyúzás által tönkre tétetvén, én mint hadi fogoly az uruguayi ellenség kezébe estem, hol hadi törvényszék elé állítva több tisztársammal halálra Ítéltettem, főokul adván (de hamisan), hogy az uruguayi hadifoglyok legyilkolásában én is rész vettem; de köszönet a nemesszivű francia hajó parancsnokának (neve Lainé), a ki sorsomban részt véve, a hadi törvényszéknek ártatlanságot megmutatá, midőn szabadon bocsátva és tisztí rangomat megtartva, magamat köteleztem: míg a háború tartand, a buenos-ayresi lobogó alatt az uruguayi status ellen szolgálatot nem venni, mire odahagyva Montevideót ismét Rio-Janeiróba hajóztam. Munkás élethez szokva, a nyugalom csakhamar unalmomra lett, azért feltettem célomul Délamerika belsejébe utazni, az Andesi-Cordillerákon keresztül az *inkák országát* vagy *Perut* és az ottan elszórt régiségeket megvizsgálni; ezen tervem kivitelére folyamodtam egy tudós társasághoz, melyről leveledben említést teszesz; de ezen költséges utazást nem vihettem végre. — Angol, francia és éjszak-amerikai hadi - flottáknál buenos - ayresi patenslevelemmel, rang-kisebbités nélkül, szolgálatra nem számíthatók, lóról számárta ülni nem tartám jónak, azért Afrika nyugati partjaira hajóztam, hol a kalabári néger király *Trudodati Dalabér Almanzor* flottillájánál mint parancsnok szolgálatot vettem s itt csaknem két esztendeig az említett fekete felségnek egész megelégedésével maradtam, míg végre egészségem annyira megrongáltatott, az öldöklő klíma befolyása miatt,

hogy itt tovább maradni, életem bizonyos veszte miatt lehetlen vala azért ő felségétől egy hosszas pipázás után határozatlan időre szabadságot nyerve, elbúcsúztam és mintegy 15 grádussal délre, a portugali gyarmatokra utaztam, egészségem helyreállítása végett. — Itt tartózkodásom ideje alatt volt alkalmam tapasztalni a nagy nyereséget az afrikai belföldi kereskedésben (elefánt - csont, gummi, urzella, viasz stb.), úgyszintén tapasztalt emberektől értettem, hogy mintegy 80—90 geographiai mértföldre az ország belsejében egy nagy síkságon gyönyörű tartományok léteznek, a legjobb és egészséges klímával, a lakosok bátor pogányok, de a nagy kiterjedt kereskedés következtében Afrika belsejében minden nemzetekkel közlekedésben vannak és természetileg kosmopoliták, minden jövevényt keblükbe fogadnak, bátor utazók és ügyes elefánt - vadászok: pénzemen — mintegy tízezer frank értékkel — a belföldi kereskedésre alkalmas facturát vettem. Benguelában több kereskedő-házakkal ismeretséget és levelezést váltva, 1849-kiján. 13-én az első utazó karavánnal *Dilié* országba utaztam fel, a hová 40 nap után szerencsésen érkeztem meg, oly erős meghatározással, hogy ezen országban magamnak házat véve, az itteni népekkel vérségi és kereskedési viszonyba léphessek, mert csak így valék képes idegen segítség nélkül Afrika belsejét beutazni, és hála a sorsnak, minden kívánatom bételjesedett. Bilié országban házam van, az úgynevezett *Masziszi Cuilu*-bán, gyönyörű vidék, a tartomány scherifje vagy fejedelme: *Knjnja-Kajanyitla* nekem egyik leányát feleségül adta, ki ha aranyat nem hozott is, de a helyett hozott sok fegyveres rabszolgát, mind bátor és elszánt elefánt-vadászok és jó utazók.

1850. évben febr. 20-kán indultam ki házamból 283 fegyveres ember kíséretében (egy része tulajdon rabszolgáim) elefántokat vadászni s Afrika belsejét beutazni. Több nagyobb és kisebb országokon keresztül, vadabb vagy szelidebb népek között, sok, az európaiak előtt még ismeretlen folyókon általmenve, és azok folyását astronomiailag meghatározva, több hónapokig különféle irányban kóborolva, itt vagyok teljes egészséggel, hol minden reménységemen felül, nem csak kedves leveledet, mint már említém, megkaptam, úgyszintén szá-

mos leveleket bárdijaimtól Braziliából és egyszersmind a rio-janeirói újságlapokat, 1850-ki januártól egész június végéig — bála a mindenség teremtőjének, ki ezen vad ország közepett megtartott számomra ennyi szellemi éledeletet.

A mi vágyadat illeti, innét több ritka sági tárgyakat kaphatni — arra azt mondom, hogy bőven kiildhetek számos példányokat a természet országából, valamint a mesterségi műszerekből, elegendőt nem csak magad és családod újságvágya kielégítésére, hanem a haza muzeumtára gyarapítására is, azon észrevétellel: hogy a nevezett célra szükséges egy bizonyos pénzmennyiség, és azt egy hiteles libonai kereskedőházban letenni, a hová én a ritkasági tárgyakat u. m. elefánt, rhipopotamus, rhinoceros-fogakat, oroszlán, tigris, zebra, leopárd és más állatok bőreit, s más egyéb tárgyakat az állatok országából, nemkülönbén különféle itteni nemzetek fegyvereit, kézi munkáik által készült szöveteket és öltözeteket, a földművelésre szükséges eszközök példányait stb. oda elküldhessem, a honnét azok minden hiba nélkül Magyarországra szállíthatatnak. Gondolom, hogy nem volna céliránytalan, a más művelt nemzetek példája szerint egy kis társaságot alkotni, melynek tagjai adakozás útján könnyen tehetnének össze egy pénzmennyiséget, mely ezen szép cél kivitelére elegendő lehetne.

Végtére kérek, édes atyám, a magyar nemzet nevében ird meg körülállásosan, ha vannak-e (a mit nem kétlek) hazámban lelkes férfiak, valódi kedvelői a hazai dicsőségnek és literaturának, kik pártfogolván merész és jeles tervemet, Délafrikát az atlanti Óceántól nyugatról keletre egész az indiai tengerig keresztülutazni — kik ezen célra valamely pénzmennyiséggel segíthetnének — ird meg neveiket ezen máceenásoknak és ha lehet tudósítsd őket személyesen célomról, mert kötelességem mint hazafinak, mindenek előtt honi segélyhez folyamodni. — Ha akarok portugali segítséget e gyarmatok főkormányzójától kérni, bizonyos vagyok benne, hogy azt hamar megnyerem; de ekkor, fájdalom! munkám már nem magyar, de idegen nyelven idegen szerzőtől íratva olvastatik. — Kérek ezen tárgyat szívvedre venni és annak lehető vagy nem lehető módjáról tudósítani engemet.

Családom a polygamiai életmód következtében (ezen országban elkerülhetlen szükséges a külső tisztelet okáért, mert mennyivel több feleséget bír egy ember, annál nagyobb befolyást gyakorol a társaságban) meglehetőleg számos és már különféle feleségeimtől több gyermekeim vannak; fő nőm *Ina-Kullu-Ozoro*, a biliéi sherif leánya, tisztel egész családommal. Említett fő nőm itt van velem jelenleg.

Tisztelem és csókolom kedves családot, és tégedet áldva és tisztelve öllelek, kérvén az egek urát, hogy még sok évekre tartsa meg becses életedet teijes örömömre, légy boldog és szerencsés, ne feledkezzél el soh a rólam, és örvendeztess mentül gyakrabban írásoddal. Tisztelem Pali barátomat és az általam oly igen becsült Fáni nejét és a többi atyafiakat. Isten áldjon meg benneteket. — Son-ange van-ange! Téged holtig tisztelő és szerető fiad Magyar László, flotta-hadnagy.

U. i. Az afrikai új nevem a szerencsenek közt *Engamia Komo*, de melyet feliratul ne használj, mert csak a feketék közt vagyok ily névvel ismeretes

4.

Central-Afrika, ohilai királyságból.

Széless 16°, hossz. 15°—20' (Greenwich.)

Tisztelt Szerkesztő Úr! *) Öröm tölté el keblemet, a midőn a múlt évben egy honomból kapott levélből megérthetém azon általános részvétet, melyet csekély iratom dél-afrikai utazásomat illetőleg okozott; azért már most egész bizodalommal eltelve, gyöngé tehetségem dacára is szándokom: Dél-Afrikában tett öt esztendei utazásomat hazám nyelvén írva, a tudós világgal közleni.

Követve természeti hajlamomat Afrika ismétetlen vadonjait bejárni — már mintegy hét esztendő óta elszakadva a mívelt világtól és avval szellemileg csak igen keveset érintkezve — annak belsejében létezem, hol is Bilié országban letelepülve két év alatt sikerült az uralkodó néger törzsök nyelvét szokásaival együtt megtanulnom, amidőn tökéletesen acclimatizálva egyszersmind egy viszontagságos utazásra ha

*) Török János, a Pesti Napló akkori szerkesztőjének küldetett.

tároztam el ruagamat pártfogoltatva egy általános befolyást gyakorló fonok által, kivel atyafi-viszonyba jövék. Többnyire benszülött elefánt-vadászok kíséretében Dél-Afrika belsejét bejártam és pedig mintegy 18 szélességi és 22 hosszúsági foknyi terjedelemben, holott is az Industenger közeiéig jutottam. Különös gondom volt a leirt térségen talált tartományokat, részint személyesen megvizsgálni s azokat geographiai, statistikai, politikai és ethnographiai tekintetben leírni, részint pedig azok ismeretére a bennszülöttek vallomásaiból a tőlem kitelhető legjobb móddal jutni; gondom vala továbbá, Belafrika gazdag, de ismeretlen hydrographiáját, több Caudal folyamok eredetét astronomiailag meghatározva feljegyezni, az általam bejárt kiimák alatt rendes meteorologiai naplót tartani, szóval mind azt tenni, mi ezen ismeretlen világrésznek a műveit világhozi közelebb jutását előre mozgathatá.

Visszajövet ugyan keletről nyugatra az oliilai királyságban, hol jelenleg egy makacs szemnyavalya következtében több ideig tartózkodni kénytelen vagyok, volt alkalmam érteni, hogy Európában sokan azon kételkednek: vájjon ily afrikai vállalkozó létezik-e, vagy csak hallomásból szerkeszti iratait? — Mire részemről egyenesen mit sem válaszolván, ide csatolok — egy a portugali nyugatafrikai kolóniák fő kormányzójától hozzám utasított, imitt hitelesített hivatalos másolatot, melylyel több tudományos levelezéseim következtében valék szerencsés megtiszteltetni — kérvén, hogy a tisztelt Szerkesztő Úr becses lapjaiba felvenni szíveskedjék. Teljes tisztelettel maradván Magyar László, flotta-hadnagy, délafrikai utazó.

A levelet, melyre Magyar László hivatkozik itt csak fordításban közöljük:

Tekintetes ur! A tartományi fő kormányzó ő méltósága f. hó 5-kén 467. sz. alatt kelt iratának folytán — melyhez a magyar születésű Magyar Lászlónak Gambóból Önhöz intézett irata, s-az ön által neki adott válasznak másolata volt csatolva — felhatalmaz engem jelenteni, hogy jó volna, ha uraságod őt biztosítná, miszerint ezen fő kormány igen jó akaratlan fogadja utazási leírásának elkészítését, megelégedvén

azzal, hogy Ön tudja az erre szabott föltételeket; s ezen meggyőződésben, mihelyt válasza megérkezik, az tüstént fel fog terjesztetni a tengerentúli tanács által ö felségének, kinek határozatát be kell várnia, hogy a szerint bárminemű fürkézése felől rendelkezessék.

Isten Önnel — Angola tartomány főkormányának titoknoksága, jun. 28. f853.

A benguelai kerület kormányzója Carlos Possolo de Souza, főtitkár.

Az eredetivel egyezik. — A benguelai kormány titoknoksága, juh 23. 1853. Casimiro Simoes de Margioschi, titkár.

5.

Centi al- Afrika, ohilai királyság.

Széless. 16°, hossz. 15°—20" (Greenwich).

Eupata, decemb 25-ik 1853. Tisztelt kedves Atyáin! Becses levelednek elsejét Benguelán keresztül f. évi october 14-kén kaptam meg és annak párját reá két hónap múlva; de egy tartós szemnyavalya, melyet visszajövet az égető homok-sivatagokon keresztül huzamos utazásomban kaptam, annak olvasását nagy fájdalomra csaknem két hónapig megakadályoztatta Ugyszinte a szerkesztő leveléhez ide zárt documentumra várakozva csak most, ámbátor még betegen, válaszolhatok.

A legédesebb öröm töltő el szívemet, értvén leveled foglalatját; áldom a sorsot, mely nekem ily nemes lceblü atyát ada, mert valóban sokat tettél, a midőn csekély személyemet ö felségének a császárnak is ajánlottad *). Most tudjad meg, hogy tervem sikerül: öt esztendei folytonos utazásommal Dél-Afrikát az atlanti Óceántól nyugatról keletre, egész az Indus-tenger közelében bejártam a déli szélesség 4°—22°, a keleti hosszóság 12° egész 34" fokáig — melynek systematicus leírását, úgyszinte mappája tökéletes rectificálását. mihelyest egészségem engedi, megkezdem.

*) Midőn ö felsége körülja alkalmával Szegedre jött, a kiküldött nemes urak közt volt az utazónak édes atya is. Ott ajánló fiát a felség ügyeimébe — ki ez iránt az atyától tudakozódni kegyeskedett.

Leveled hosszab kimaradása okát értettem, úgyszinte a fölötti csodálkozásodat, hogy én Afrika vad népei közt nemcsak hogy letelepültem, de hogy mégis nősültem légyen.

Ezen, kedves atyám, ne csodálkozzál, mert ezen utóbbi lépésem nélkül kitűzött célokat soha el nem érhettem volna, és most, a midőn az sikerült, mondhatom: nincs európai hatalom, vagy kincs, mely magában egyedül elégséges lehetne a legbátrabb utazót is arra képesíteni, hogy ezen vad és sivatag világrészen keresztül vándorolhasson. Nőmnek fegyveres rabszolgái voltak öt esztendőn át egyedüli kísérőim — engedelmes műszerek parancsaim teljesítésében, bátran előre haladva velem mindenütt, merre utunk célja vezetett — de már nagy részint megholtak, részint nyavalya, részint fegyverrel kezeikben, részint az utazás rettenetes viszontagságai következtében: mint éhség, szomjúság, vadállatok stb. Én magam pedig az afrikai forró éghajlatokkal közös nyavalyák által leverve külsőleg egy 60 esztendőös aggott vagyok.

Írod leveledben: hogy lévén számos nőim, gyermekeim és rabszolgáim, reád nézve megnyugtató volna tudni, mibe kerül azoknak eltartása? minők egymásiránti kötelességeik? minő árucikkkel kereskedem? melyek jövedelmeim forrásai? ha nőmet és gyermekeimet tanítom-e? stb. Mind ezen kérdésekre röviden ekként felelek: volt öt gyermekemből csak kettő van még életben; az öregebb három és fél éves Yah-Quilemben van, és Gongénak hívják, ezt szántam az európai nevelésre, hogy egykor mint a bihei volt fejedelem unokája méltólag léphessen föl. A soknejűség itt szokásban lévén, mindazonáltal én csak egyet tisztelék ezen névvel — a bihei volt fejedelem jólelkű leányát: Ina-Kullo-Ozorót. — Azon rabnők, kik tőlem gyermekeket szültek, miután azokat eléggé szoptatták, szabadságot adva nekik útnak eresztettem. Már három esztendő óta utamból visszaküldve nőmet és Ozorót és vele többi rabnőimet, rólok igen kevés hírt kaphattam s annál fogva sem nőmet sem gyermekeimet mire sem taníthattári. — Házamban a bunda és kalobár nyelvek uralkodnak. Rabszolgáimat ruházom, de élelmökről és fizetésökről soha nem gondoskodom, sőt inkább ők kötelesek engemet eltartani vadászataikkal. Csekély jövedelemnek kútfeje az

elefántcsont, mely Európába és Éjszakamerikába szállittatik, de hosszas utazásomban lehetlen vala kereskednem, mert nem leven a teherhordó állatoknak itt semmi neme divatban, kivevön némely öszvéreket lovaglásra (ezen átkozott feketék mindig gyalog utaznak és hátukon viszik podgyászaikat és oly fáradhatlan erősek, hogy 100 fontnyi teherrel naponként 12 geograph. mértföldet igen könnyen megtesznek több hónapokon keresztül) nem valók képes az elefántcsontot általszállítani, azért is csak annyi európai árucikkeket iparkodtam megszerezni, melyek rabszolgáim öltözetére és utazásom folytatására elégségesek valónak.

A rendszer, melyet ajánlasz munkám elkészítésében, helyes: de azon tanácsod, hogy 10 fokot az aequatortul éjszakra és 20 szélességi fokot attul délre — nyugatról keletre utazzam be — kivihetetlen. Én majdnem 20 szélességi fokot és 30° hosszúságot a déli haemispherában utaztam be és a mennyire elmetehetségem engedé, azt leirtam geographiai, statistikai, politikai, ethnographiai tekintetben — de Isten tudja! mily nagy áldozattal; azért meglehet, csatlakozom, de én azt hiszem, hogy még eddig semmi európai utazó Afrikában nagyobb térséget nálamnál be nem utazott. Én a délafrikai nyelveket beszélve vagy értve, mindenütt tulajdon fegyveres szerecsenjeim által kísértetve jó vagy rász módon keresztülhatoltam, de igaz, hogy sok hasznost és becsest hátra is kelle hagynom. tán a legérdekesebb gyűjteményt a természet históriájából, melyet valaha ember Afrika belsejében tehetende. Azonban gondold meg édes atyám, hogy engem semmi európai hatalmas kéz vagy tudományos egyesület nem segített, és csak mindent jó test-alkotásomnak és a bihei volt fejedelem Kajaja-Kajangula közbenjárásának köszönhetek. — Kérded: mely nyelveket beszélek, és irok? A műveltekből: portugál, spanyol, olasz, francia s németet; az afrikaiakból négy törzsök nyelvet, u. m. a bunda, kalobár, moluva, munyaneka és ezeknek sok dialektusait, melyek itt inkább divatoznak.

Kedves Atyám! Én Bihe országban letelepedve élhetek egész patriarchalis kényelemmel, tulajdonosa lévén több szar-

vas marha, juh- és kecskenyájaknak, de el lévén célom érve, örökös száműzésben a művelt világtól s hazámtól nem akarok élni — azért szándokomat a következőkban formulázom:

1. Vissza szeretnék menni honomba, hogy ott egészségem helyre állítsam s egyszersmind azon munkát befejezhessem, melyet Középafrikáról itt megkezdettem. Mely célra szükségem volna annyi pénzre, mennyi hazautazásomra elégséges lenne, mert tudnod kell, édes atyám, hogy itt a pénznek semmi neme sincs divatban, mindent csere útján szerezvén be egymástól.

2. Mivel az itteni törvények megengedik egyik fiannak kivitelét, én tehát az öregebbiket magammal haza vinni s ott a te szárnyaid alatt felneveltetni szándékozom, ki is annak idejében kiképeztetve szülőföldjére visszamenvén, ott helyemet fogja kipótolni; mert tudnod kell, édes atyám, hogy itt semmi írásmódot nem ismernek és csak így fiam általam gondolom az Afrika-Európa közti folytonos összeköttetés hasznait az állodalom javára érvényesíteni. Addig pedig

3. Míg tőlem kitelik s egészségem engedi, ezen összeköttetésből eredő hasznokat magam is érvényesíteni fogom; elvállalok tehát annak idejében a tudós társaságtól, vagy a kormánytól is oly megbízásokat, melyek úgy az itteni kereskedési cikkek, mint a természet történetéjébe eső tárgyak egyenes megszerzésére vonatkoznak, remélvén, hogy mind ezért, annak idejében kiadandó munkám tekintetéből találkozni fogok mindazon elismeréssel, melyet vállalatom nagysága ébreszthet leginkább honfitársaim közt.

Es most, kedves atyám, még kevés szó van az előadottakhoz mondani valóm.

Sokan kételkedtek Európában létem s vállalatom valódiságáról. Azok meggyőzésére a szerkesztő leveléhez csatoltam egy documentumot, melyet a portugali kolóniák kormányzójától kaptam. Kérlek, közöld azt, az érdeklött levéllel együtt valamely magyar szerkesztősséggel — reád bízom, melyikkel — azon hozzáadással: miszerint a kételkedők kitéméről Lisszabonban a tengeri ministeriumi hivatalban még bővebb értesítést kaphatnak. — Van ezenkívül birtokomban még öt hivatalos levél a portugali kormánytól; egy a főkormányzótól, három a benguelai és egy a mossamedesi gubernátoroktól.

Végre kedves nődnek sokszori tiszteletemet küldöm, kérve őt, hogy jó emlékezetében még továbbra is engemet megtartani szíveskedjék. Úgyszinte csókolom testvéreimet. Téged kedves atyám kérlek, hogy atyai áldásodat tőlem meg ne vond, mert én részemről mindent elkövetek, hogy nevünk becsületére váljak, melyek után tégedet áldva és csókolva s becses leveledet mentül előbb elvárva, maradok téged holtig tisztelő és szerető fiad Magyar László, m. k. flotta-hadnagy, délafrikai utazó.

6.

Central-Afrika, oliilai királyság.

Eupata, decemb. 25-ik 1853.

Édes Imrém! Nagy örömmel olvastam leveled soraiban jó lelked kiömlését, a midőn nekem holtigtartó erős testvéri és baráti szeretetet ígérsz. Oh igen! elhiszem én ezt, mert ismerem tiszta szívedet, és hidd el, kedves öcsém, hogy keblem szintoly viszontérzéssel van eltöltve irántad és sokszor, a midőn ezen égető vadonokban rólad emlékezem, egy édes remény szállja meg keblemet, hogy én még téged látni foglak, a midőn a viszonzlás örömeiben eltelve, fogjuk egymásnak lefolyt ifjúkori kalandjainkat elbeszélni.

Tisztelt atyánk leveléből értettem, hogy egészséged nem a legjobb. Öcsém! vigyázz magadra; éld a jelenkor örömeit, de csak mértékkel és emlékezzél, hogy azok határon túl élvezve, bánatot és keserűséget okoznak.

Utolsó levelem költjétől fogva sokat dolgoztam; csaknem hihetetlenek a veszedelmek és viszontagságok, melyekkel küszködnöm kellett, de én elszántan mindezeket legyőzve célokat elértem. — Követni akartam: Mungo-Parkot, Denham, Claperton nevezetes afrikai utazókat, s őszintén megvallva állíthatom: hogy anyagilag utazásom kiterjedésével többet tettem, mint ők.

Édes Imrém! lelkem magasan dobog, a midőn nézem Délafrika mappáját, mely annyi századok óta az erősen haladó civilisatio ellenére is még mindig üresen áll, mert az isteni gondviselés úgy akarta, hogy azt én töltssem be.

Sok nagy és népes országok léteznek még ezen forró öv alatt, melyeket a geographia még eddig csak név szerint

sem ismer; mások hibás astronomiai positióval vannak feljegyezve, a midőn ismét lakosainak ethnographiája tökéletesen ismeretlen. De mit szóljak ezen széles continens hydrographiájáról is, mely igen gazdag és érdekes, de a mely szinte még egészen ismeretlen. — Én 26 hatalmas Caudal folyamot vizsgáltam meg, a melyeknek nagyobb részint forrásait és futását astronomiailag meghatározva följegyeztem, szintakkép vizsgálva meg az országok helyzetetésit is, melyeket huzamos utamban bejártam volt. És most elmondhatom: hogy Délafrika mappáját rectificálhatni fogom, mert azon kívés is, mit Afrikáról tudunk, nagyobb részint hibás, mitől Douville francia utazó észrevételei sem mentek, melyek szerint készült pedig Balbinak délafrikai mappája is.

Egészségem nem a legjobb. Az ezen forró éghajlatokkal közös nyavalyák után egy makacs ophthalmia következtében majd elvesztém szemem világát is, mely miatt jó darab ideje minden munka nélkül léteztem, de már jobban vagyok, s hiszem, nem sokára visszautazhatom Bibe országba, honnan mintegy 5 esztendeje távoztam el. Remélem, ott egészségemet a tisztább klíma következtében egészen helyreállíthatom, holt remélem leveleiteket is megkaphatni. Kérlek, légy hoszszabb mint eddig valál leveleidben s írd meg mindeneket. — Szerető bátyád és ifjúkori barátod Magyar László, flottahadnagy, délafrikai utazó.

II.

MAGYAR LÁSZLÓ FELHAJÓZÁSA

a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáro-szongói kataraktáig.

Ambiril, Fonta de padrao, Ponia de lenha, Boma Upá an farosongo.

Átaljában az atlanti tengerbe ömlő délafrikai nagy folyamok kévéssé alkalmasak a huzamos hajózásra. Az aequa tortól délre a tenger partokkal parallel irányban elnyúló hegyeknek sokfelé kidülő ágai a többnyire keletről nyugatra leömlő folyamok ágyait keresztülhasítván, azokban csaknem mindig egy vagy több kataraktát formálnak, melyeknek legkisebbike is elégséges a hajózást meggátolni; itt, hol még a civilisatio jótékony malasztja mitsem működhetett az ilyen akadályok elhárítására. — Azért az átalános tapasztalás ellenére, mely szerint úgy szólván mindig a nagy folyamok voltak a más világrészekben az ismeretek és műveltség útmutatói, itt Afrikában a nagy folyamok a műveltség terjesztésére és ismeretek gyarapítására keveset használtak mindeddig-

Meglehetős esmeretségem ezen tartományok lakosai nyelvével és szokásaival céloznak: a Kongót, déli Afrika egyik leghatalmasb folyamát, felhajózva megismérni, jó sikert ígére, azért az ambrizi faktoroknál az utazásra szükséges portékákat megszerelvén készületeket tettem a felhajózásra.

Ambriz, a déli szélesség $6^{\circ} 45' 0''$, a keleti hosszúság $12^{\circ} 0' 0''$ (Greenwich) fokjai alatt a pusztá, sivatag tengerparton, mintegy 30 bambúval készült rabszolga-kereskedőházakból áll, egészen elkülönözve a bent szülöttektől, a kiktől az idegen kereskedők csak tetemes ajándékok következtében nyerhetnek engedelmet a letelepedésre, de mindezen ajándékok ellenére is igen rosszul tartatnak ezen gőgös, ravasz és tolvajnépek által, kik átaljában a kongói király alattvalói.

A tartomány belsejében gazdag rézbányák találtaknak, melyek jövődében még nagy kereskedési czikket képezhetnek. Klímája a tengerpartok közelében felette nyavalyás a sok mocsárok miatt, melyeket az Ambriz folyam kiáradásai okoznak.

Május 9. 1848. évben hat kabendai néger hajóslegényekkel ellátott ladikon odahagyám Ambrizt, utamat éjszakra a tengerpartok mentében hajózva folytatám. — Búskomor érzés fogja el az utazó keblét, látván ezen többnyire sík pusztákat, hol az igen kevés vegetatio a tikkasztó melegség által egészen lepörköelve, a szemnek egy untató monotoniát okoz, a melyet csak az imitt amott feltűnő pálmafák szakasztanak félbe, de ezeknek sínlódó külseje is eléggé mutatja a föld mostoha nemét; semmi emberi nyom nem mutatkozik és a halotti csendet csak a szüntelen ordító tenger zúgása szakaszba félbe, melynek habjai rettenetes erővel törődnek meg a partokon.

Május 10. Elhagytam *Mu-sarrát*, mely nyolez tengeri mérföldnyi távolságra a belföldön egy pyramidalalakú magas hegy alakjában tűnik fel, a midőn keletre elnyúlva, végre lapályvá enyészik. E hegység, mint tudószultam, gazdag rézbányákat zár kebelében. — Még ez nap 4 óra tájban elértem a Mutu an-kapuka (kígyófeje) folyamot, mely akongoihegyekről lezuhanva, futását keletről nyugatra természetlen homokos földön keresztül vezetve itt szelíd hömpölygéssel a tengerbe ömlik. Élénk zöld vegetatio, a mely közt kellemesen tűnnek fel a setéten zöldellő mángefák (rhizophora), jeleli, a kanyargó folyam mindkét oldalán imitt amott némely európai faktorok házai láthatók. — Szándokom volt, itt a szárazra kilépni, de a tengerhabok oly erősen törődtek meg a partokon, hogy azokhoz ladikkommal közelíteni halálos veszedelem nélkül nem vala lehető.

Május 11-kén elhajóztam *Mangue-grande* és *Mangue-pequena* tájak mellett, hol némely európai faktoriákon kívül semmi figyelemre méltó nem találtak. Már ismét éjszakra, az alacsony lapályos vidéket, a mennyire csak a szem láthat, mindenütt erdőség borítja, mely azon mértékben, melylyel a nagy folyamhoz közeledünk, mindinkább dúsabb és termékenyebbnek mutatkozik.

Május 12-kén megkerülvén a *Ponta de padrao* promontoriumot a déli szél. $4^{\circ}35'0''$, a kel. hossz. $11^{\circ} 5'0''$ (Greenwich) fokjai alatt, mely a Zaire folyam torkolatja déli partjait képezi, egyszerre egy magasztos panoráma terült fel előttem. A hatalmas folyam egész szépségében mutatkozik; hat tengeri mérföldnyi széles torkolatján nagy sebességgel keletről nyugatra önti sárga zavaros vizét a tengerbe, oly iszonyú erővel, hogy abban színét és édes ízét még három tengeri midre is megtartja kitünőleg. Az óriási folyam mind a két partját sűrű, magas erdőség borítja, a midőn az éjszak-nyugatra elnyúló magas partokon kellemesen tűnnek fel: *Kabenda* és *Manda-masia* néger helységek.

A folyam sebessége ritkán kevesebb, mint hat és hét tengeri mfd. egy órára, azért csak igen jó széllel, és mindig a tenger-dagályával, melynek befolyása a folyamon felfelé mintegy 150 tengeri rafdre is tetemesen észrevehető, lehet abban felfelé hajózni.

Még az nap estve felé, de csak nagy erővel, elértem a folyamon felfelé a mintegy három t. mfdre és annak déli partján levő angol öblöt (.Bahia dós Ingleses), mely egy itt hajótörést szenvedett angol hajóról nevezetik ekkép. — Itt horgonyt vetve jobb szélre várakoztam.

Május 13-kán korán reggel a tenger dagályával s egy hives jó szóllaltai hajtva, vidáman haladék tovább a rengeteg erdőkkel borított partok közelében, a midőn a folyam nagy sebességét kerülve ladikommal oly nagyon közeledém azokhoz, hogy sokszor annak vitorlája u folyamba lehajló ősi tölgyek ágai között felakadott. — Semmi emberi nyom nem tanú sítá, hogy ezen dús vegetatióval elborított vadonban emberek laknak, mindenütt síri csendesség uralkodott, csak itt-ott megszakaszta a majmok és madarak rikoltásai által, mind-ezekhez hozzájárulván a felséges vad természeti scena, mely az utazót itt körülveszi, annak lelkében egy bús, komor érzést gerjeszt. Ezen alkalommal egész élénk emlékezetben tűntek fel nekem, édes *hazám* kies vidékei, de oh! mennyire különbözők a benyomások, melyeket ily alkalommal érzünk, hasonlítva ezen rengeteg vadonokat szülő földünk miveit vidékeivel, hol úgy szólván minden legkisebb tárgy hozzánk beszél, sokszor kellemes visszaemlékezést rajzolva.

Május 14-én mindig kedvező szél által hajtva, reggeli 10 óra tájban a Matampi folyó torkolatát hagyám el. Ez a Zaire folyam egyik nagy mellékfolyója, mely délkeletről a Muszorongó tartományokon keresztül folyván, itt a Zaireval egyesül. — A vidék mit sem változik; az alacsony partokat mindenütt sűrű erdőség borítja, a melyből már most immitt amott sűrű füstfelleg gőzölge fel a távolban; a folyam szélessége itt már tetemesen kevesebb, circa 2 $\frac{1}{2}$ tengeri mérföld. A mind eddig kedvező szél most egyszerre elcsöndesedett; azért nagyobb bátorság okáért a folyam közepén, melynek mélységét 6 ölnynek találtam, horgonyt vettem, a tenger áradására várakozva.

Május 15-dike. A gyenge szellő miatt csak lassan haladhaték előre, de, mint látám, most már emberek által bőven lakott vidéken. Sok nagyobb és kisebb emberrel telt csónakok valának, különféle távolban a folyamon észrevehetők; némelyek ladikomat körülvéve, különféle élelmi szereket hoztak eladásra, mint: mandioka (jatropa maniliot) lisztet, bánánokat (Musa). Ezen népek általában igen rossz külsővel és alacsony testalkotással bírnak, fejöket mind a két nembeliek leborotváltják. Öltözetük derékon összeszorított keskeny darab európai pamut szövetből áll. Fegyvereik közönségesen hosszú csövű puskák, és zagája (6 arasznyi vasdárda). Mint mondták, mindnyájan Muszongo nevet viselnek, s a kongói király alattvalói, de mint később tapasztaltam, csak színleg; mert valóban egy független demokratiát képeznek, s több kisebb és nagyobb főnökök (kukulu) vezérlete alatt élnek, és ezen folyami vidéken félelmes piráták hírében állanak, azért csak igen keveset hallgatók szavaikra, s a midőn némelyek engedelmet kértek, ladikomba léphetni, azt mindig fegyverrel kezemben egyáltalán megtagadtam tőlök. Aggódásomból csak a déltájban beállott jó szél szabadíta meg, a melytől vitorlám felduzzadva, könnyen hagykatám el ezen alkalmatlan vendégeket.

Kedvező szél által hajtva 3 és 4 óra között délután elértem a folyam éjszakai partja mellett levő s mintegy két t. rnfnyí hosszú *Kokvsok. szigetét* (Ilha dos Coqueiros), hol a nagy és terhelt tengeri hajók, melyek a folyamon felhajóznak,

rendesen annak déli partjáról az éj szakira térnek által, az ott találkozók sok homok zátonyok miatt. Már késő estve a sziget keleti csúcsánál horgonyt vetettem.

Május 16-ka. A folyam sebességét kerülve, apartokhoz egészen közeledve, evezőkkel el haladék fölfelé, a midőn a sűrű erdőkben, melyekkel a partok elfedve valának, igen gyakran látszottak, nagyobb vagy kisebb rakásba épült, csinos bambuházak, melyek mind magas faállványokra valának építve, a folyam kiáradása miatt s körülvéve a lakosok műveit földjei által, hol felette dúsak a kukoricza, mandióka, dohány és mandubi (zsinguba) vetemények. Hat órai evezés után elértem a nevezetes *Porta de lenha* faktoriákat.

Ajánló leveleim következtében, melyekkel az itt tartózkodó faktorokhoz ellátva valék, általok egész vendégszeretettel fogadtatám, mindazonáltal gyanujokat személyem iránt és kiváltképen utazásom célja felől, sehogy sem valék képes megsemmisíteni.

Képzelmék olvasóim állapotomat; én egyedül, nemzetiségemre *magyar*, csaknem egészen ismeretlen utakon keresztül, váratlanul mintegy 30 különféle nemzetből alakult piráta-életmódú rabszolga-kereskedők között, kiknek nyelvét, többnyire portugál és spanyol, ámbátor beszélém is, de conditiómra nézve mint ex-haditengeri tiszt kétség kívül általok esküdt ellenségnek tartatám. — Mit keres itt ez az ausztriai magyar kutya? kérdezték egymástól a durvábbak; mások mint bizonyost azt állíták, hogy én nem lehetek egyéb, mint valamely angol cirkáló hajó spionja, a ki körülállásosan akarom megtudni bűvő helyeik top ographiáját, megvásárlóit rabszolgáik számát, azoknak behaj ózási idejét és helyét, mely esetben könnyű leend az angoloknak nem csak a tengeren behajózott rabszolgákat elfogdosni, hanem megismervén a folyami hajózást, portékájok itteni depóját is megsemmisíteni-

Mind ez nem volt titok előttem, azért csaknem egészen elvesztém reményemet, innét tovább felfelé utazhatni, de szerencsémre különfélék voltak irántam a vélemények, annál is inkább, hogy volt alkalmam, itt némely sympathiákat találhatni, egy a la platai vizeken már régen tett ösmerősömmél, a kit itt ismét feltaláltam, és így 16 napi ittmulatásom alatt

és különösen ösmerősöm befolyása következtében, sikerült nekem, e gyanús emberek kedélyét némileg lecsillapítani.

Ponta de Lanka (erdőfok), mint már említettem, egy nevezetes emporiuma a rabszolga-kereskedésnek Délafrikában. A Zaire éjszakai partján mintegy 70 teng. mfdre felfelé torkolatjától, egy alacsony, mocsáros és a folyam által csaknem mindig elöntött, sűrű erdőség közepett, bambiival épített mintegy 4U emeletes házbúi áll. — E vidék kiimája öldöklő minden európaira nézve és csak a nagy nyereségvágy miatt veszélyeztetik éltöket az itt tartózkodó fehér rabszolgakereskedők, mert általában európai ember bár erős testalkotással bír is, itt három esztendőnél tovább nem élhet. A mindig nedves, iszapos föld borítva van sötét erdőkkel, melyekből a forró aequatori napsugarak által főzelve, szüntelen gőzölg kiaz életrontó miaszma; ide járul még ezen demoralizált embereknek általános életmódja, mely kizárólag evésből, ivásból és paráznaságból áll.

Csaknem hihetetlen nagy értékű különféle nemű portékák vágnak itt lerakva, melyek Brazíliából és az Antillákról hozatnak ide, s azután innen különféle távolságokban elszórt rabszolgavásárookra, a folyamon s annak számtalan erein tovább szállítatnak. Némely tapasztalataim következtében az itt magazinált portékák árát két millió spanyol tallérra becsülöm, a különféle Amerikákra évenként elszállított rabszolgák számát pedig húsz ezerre számítom; miből nyilván kitetszik, hogy a rabszolgakereskedést gátoló angol cirkálóják (cruzeiro) minden igyekezetük ellenére, igen kevés jó sikerrel működnek ezen istentelen ember-kereskedés megátolásában.

Kevés kirándulásokat tettem itt mulatásom alkalmával, és valóban a vidék igen kevésbé alkalmas arra. A sűrű erdőkkel borított alacsony föld minden irányban telve vagyon kanyargó mély vízerekkel és gázolhatatlan mocsárokkal, a melyekben nagy mennyiségben léteznek a krokodilok, azért nagy vigyázat szükséges, hogy a vizek közelében a vándor azoknak prédájává ne legyen, ezen kívül a különféle nagyságú, de többnyire felette mérges szúnyogok (rausquitos) száma éjjel és nappal oly nagy, hogy azoknak szúrásaitól csak némileg is megmenekülhetni felette nagy dolgot ad.

Az erdők nagyobb részint mange fákból (*Rhizophora*) állanak, de ezeken kívül nagy mennyiségben terem itt a hasznos olaj-pálmafa (dendée) a melynek, a kék szilvához színére és nagyságára hasonlító, gyümölcsreiből kifőzés után az ismeretes palma-olaj készül. A madaraknak sok és különféle nemetenyészik itt ezen rengeteg erdőségekben, kiváltképen a psittacus és troquilu sok (kolibri) familiájából; a vízi madaraknak bővsége pedig leírhatatlan. A többi között feltűnnek a skarlát színű flamingók (*Phaenicopterus ruber*), a nagy begyű pelikán és nagy száma a különféle nemű vadkacsáknak. — Sok ragadozó állatok is élnek itt, különösen nagy mennyiségű leopárdok, párducok, hiénák stb. Elefántok e vidéken nem tartózkodnak; de annál több mérges kígyók találtnak, mint a rettenetes *crotaius horridus*, *surucucu*, *fararakka* (*vipera atrox*), úgy szinte az óriási *boa constrictor*. Vizeiben a ponty, kárász, harcsa és csuka nemeken kívül, nagy mennyiségben találtnak a vízi lovak (*hippopotamus*) és a krokodilok, a legvérengzőbbek, melyeket csak Afrikában találtam.

Ezen számtalan folyamokkal eltölt deltában tanyázó lakosok, a kabendai nemzettörzsökhöz tartoznak, kik több nagyobb és kisebb főnökök által (*mani-mufuque*) igazgatva aristokratiai respublikát képeznek, hol a fehér, valami *smilax* nemű plánta gyökeréből, gyönyörű csínnal szőtt sapka a privilegiált *corporatio* kitűnő jelétül tekintetik.

Ezen népek eltökélt ellenségei a folyam déli részén lakozó Mu-szorongoknak. — Mind a két nemen levők erős, nagy és szép testalkotással bírnak, és nagy gondot viselnek ruházataikra, melyek mindig különféle, eleven színű európai pamut-szövetekből állanak, a mit a rabszolga-kereskedőknél váltanak be. A nőnem ezenkívül sok élénkszinű, különféle alakú és nagyságú üvegyöngyökkel, úgy szinte több sárgarézből készült kar és lábkarikákkal ékesíti magát. Nyelvük a kongóinak egyik dialektusa, nincs literaturájuk, mindazonáltal szembetűnőleg műveltebbek a többi délafrikai népeknél, és kiváltképen a hajózásban és a hajókészítés mesterségében kitűnő ügyességgel bírnak és pedig a mi csaknem csodálatra méltó, az építésre alkalmas minden műszerek nélkül. Már sok általok készített nagyobb hajó 400, sőt 500 rabszolgával terhelve, küldetett el Braziliába és az Antillákra.

Sok folyamoktól termékeny földjök bőven természet koricza, mandiókka, mandubi, dohány, bab és több fajta plántákat; úgy szinte számosak náluk a juhok, kecskék és sertések; a szárnyas házi állatoknak neméből csak egyedül tyúkokat vettem észre náluk; de az állatoknak leghasznosabbika, az ökör és ló itt egészen ismeretlen.

Religiójok felette buta polytheismus; papjaik nincsenek, de számtalan babonájok magyarázására sok jóslóikat bőven fizetik. Holtjaikat annak rangjához képest, később vagy hamarabb temetik el elhunytok után; egy főnököt (mu-fuque) sokszor egy esztendő után, a midőn a szabad légre kitett és már egészen rothadó holttestre szünet nélkül új meg új szöveteket raknak, míg végtére — egy tágas mély sirba temetik, de emlékének embereket nem áldoznak. A temetés után a délafrikai népek közös szokása szerint, az elhunytak atyjafiai, a jóslóhoz mennek, annak halála okozóját megtudakolandók.

Kereskedési fő czikkeik rabszolgák- és palma-olajból állnak; mindig csere által történik a kereskedés, mert náluk a pénznek minden neme ismeretlen.

Jun.2-dn. Megszerezvén egy,afolyami hajózást jól ismerő benszülöttet, több portékákat felfelé szállító ladikok kíséretében oda hagytam ezen helyet. Négy t. mflddel odább a folyam két ágra szakad, melyek csaknem egyenlők, mindenike több, mint egy t. mfld szélességű lévén, s melyek között egy 20 t. mfldnyi hosszú de keskeny sziget (Ilha dós palmeiras) a *Pálmafák sziget*it képezi; az éjszaki ág Zaire-Krika, a déli Zaire-Barbela nevet visel; ezen utóbbin mint a hajózásra alkalmasabbon folytatám utamat. Ezen ágon mintegy 12 t. mfldet felhaladván, a vidék nyíltabbnak és vidámabbnak mutatkozik, a folyam déli részén csátéval gazdagon benőtt apró szigetek látszának; és kellemes azokat nézni, midőn a tenger apadásával, a keletről jövő erős szelek a folyam sebességét gyarapítván, az iszapból a víz színén alakult ezen szigetek attól elragadtatva, sokszor párosán, és néha több krokodilokkal terhelve, a torkolaton keresztül messze a tengerbe hajtatnak, a nélkül hogy szétömléneek. — Nem lévén a hajózás éjjel bátorságos, a folyamban találkozó számos homokzátonyok miatt,

azért a Pálma-szigeten kikötve a Cságue nevű helységben vettem éjjeli szállásomat.

Június 3-án. Szándékom ellenére itt kelle maradnom; a már Ponta de Lenha vidékén tetemesen megromlott egészségem, itt egy forró láztól megtámadtatván, ágyban kelle maradnom, és csak két nap múlva, segítve a jó china-sulfastól, valék képes azt elhagyni. Megajándékozám tehát a helység főnökét (mufuque), ki kora elutazásomon búsulni látszatott; de gondolom, nem annyira személyem mint pálinkám vesztén aggódva, mert ő annak jóvoltát sokszor felsóhajtva dicsérte.

Június 5-én. A víz alatt találkozó sok homokzátonyok miatt csak nagy bajjal evezheték felfelé, de a most már nyájas vidéken egész meglelégedéssel legeltetém szememet. A magasodó déli partokat már nem a haragos zöld színű mangefák fedik, hanem az erdőség itt különbféle fák nagyobb és kisebb csoportzataiból áll, melyek a szemközt álló szigeten bőven tenyésző sugár pálmafákkal szép ellentétet képeznek. Sok ide s tova hajókázó csónakok valának láthatók, melyek finom gyékényből szőtt vitorlájokkal nyílsebességgel hasíták a víz színét. A folyamban bőven úszkáló hippopotamusok, fejüket magasan feldugva a vízből, s ladikom közelében a vizet gyakran orrukából nagy erővel fellökve, egész csendességgel, mondhatni, minden mozdulat nélkül merültek a víz fenekére. A folyam homokos partján, mint ősi tölgyek, elterülve a csoportokban alvó krokodilok valának láthatók, melyek reájok lőtt golyómtól felrettenve, nagy zajjal húzódtak a folyamba. Mindezen, az európai emberre nézve érdekes és egészen afrikai jeleneteknek a lassanként beérkező sötétség véget vete, a midőn a folyam közepén horgonyozva vártam a jövő napra.

Június 6-án. A híves és nedves éjszakára csakhamar az aequatori nap égető sugárai következtek; de szerencsémre elhagyván a zátonyokat egy jó szélről kísérve vidáman haladék felfelé, a midőn több benszülöttek sugár csónakukkal. ladikomát követve, különféle gyümölcsöket, mint: banánát (musa), ananászt (bromelia ananas) hoztak eladásra E benszülötteket igen nyájasaknak találtam, némelyek közölök meglehetősen értették a portugál nyelvet is, min azonban nem kell csodálkozni, tudván: hogy sokan közölök az európai

rabszolgakereskedők szolgálatában néha több évekig dolgoznak.

A folyam déli magas és sárga agyagu partjait csak gyéren fedi erdőség, s a nyílt helyeken több kicsiny helységek látszanak. Reggeli 10 óra tájban oda jutottam, hol a folyam két ága kezdődik. Itt már sokkal nagyobb sebessége van, azért csak setét éjjel érhettem el a *Boma* helységet.

Boma, Dél-Afrika egyik legnagyobb rabszolga-vására, a Zaire folyam éjszakai partján egy szelíd fölemelkedésű sik téren fekszik, s mintegy 50 rabszolgakereskedő-házakból áll, de a szolgálatra vett sok szabad négerek lakásaival együtt meglehetősen kiterjedésű helységet képez. A házak itt már nem bambuval, hanem földbe beásott fákból építvék, azután sárral bemázolvák és szalmával fedvék, de a kevés bátorság okaért a benszülöttek miatt a portékákat a folyamban horgonyozó nagy dereglyékben tartják, és a szárazra csak a naponként előfordulandó vásárlatokra szükséges árucikket rakják ki.

Az itt tartózkodó kereskedőkhöz most már jól ajánlva lévén, azért tőlök minden gyanakodás nélkül fogadtatám, s ennek következtében könnyen szerezhetek magamnak némely ismereteket az itteni környülállásokról.

Ezen hely mintegy 150 t. mfdnyire a folyamon felfelé lévén, fekvése igen kedvező a belföldi rabszolgakereskedésre, mert seregesen érkeznek naponként, Afrika belseje különböző tájékaikról, az eladásra ide hurcolt rabszolgák mind a két nemből, részint éjszakketről, az aequatoron túli vidékekről is, de nagyobb részint a folyamon csónakokban. A különböző nagyságú csoportok több fegyveres emberektől kísértetnek, ezeket quibukáknak nevezik; a felnőtt és izmos rabszolgákból 10 vagy 12 egy csoportot képeznek, nyakukon vaskarikák vannak, melyeknek két fülén egy hosszú vas láncz huzatik keresztül, s olyformán vágnak megbéklyózva, hogy közöttük egy jó lépésnyi üres térség marad. Minden ruházat nélkül, egészen mezítelen kénytelenek ezen szerencsétlenek, gyakran 120 napi járóföldet haladni, éhség és szomjúságtól kínozva; míg ezen vásárpiacon elérkeznek, számtalanok lesznek áldozatjává a fáradtságteljes utazásnak. Most a rabszolga-vásárlás módjáról fogok egy kis említést tenni.

A káröröm, irigység, valódi apanagiumai a mértéktelen nyereségváagnak, characterizálják általában a rabszolgakereskedőket, azért itt köztök egyetértés soha nem létezik, s ennek következtében ők a rabszolganak rendes árát sem szabhatják, mert a mit nappal egymás közt elintéznek a jövő vásárlás módjáról, azt éjjel titkosan vagy szaporítva, vagy megkevesítve megmásolják.

Minden itt tartózkodó rabszolgakereskedő, a számos szabad néger szolgálakon kívül (a hely főnöke kötelezi az itt lakó kereskedőket, nagyszámú és többnyire haszontalan szolgál tartására, s egy nagy factoria közönségesen köteles 120 ilyen helylököt holnaponként fizetni, legalább 10 frankkal mindegyikét, s e fizetésnek két harmadrésze a tartomány fejedelmét illeti), több úgynevezett lingvistereket fogad, kik igen jártasak ezen kereskedésben. Ezeknek a factor minden éjjel a kellő utasítást adja, hogyan fogadják a különböző tájakról érkező quibukákat, s hány darab szövetet Ígérhetnek nekik *egy paket*-ban, mert ezen általános névvel neveztetik itt egy felnőtt, jól termett rabszolga ára.

A paket különféle portékából összerakott tömeg, melynek száma, a kereskedők között szüntelen létező vetélkedés miatt, csaknem naponként változik, mindazonáltal ittlétem alkalmával ilyformán vala alakulva: egy vég, 20 rőfnyi hosszú, fekete pamutszövet (zuarthe); két darab ugyanoly bosszú, kék alapon fehér virágokkal czifrázott pamutszövet (pintado); három darab, mindenike 15 rőfnyi, többnyire veres és fehérrel csikozott keszkenők (lencos de charuttes); hat darab igen ritka szövetű, fehér és kék kockájú pamutszövet (maballa vagy fazenda de ley) mindenike 20 rőfnyi hosszú; 6 rőfnyi kék és 6 rőfnyi veres posztódarab, egy kék vagy veres gyapjúsapka, egy lőfegyver (többnyire grenadier), 10 font lőpor (ólomra nincs szükségük, mert a golyókat ők magok vasból verik), egy fehér csontnyelű kés; négy üveg égett bor (canna), több kisebb csumasz és különféle színű üvegyöngyök, úgy szinte több sárga réz, kar- és lábkarikák. Mindezen portékáknak összes árát az itteni becsű szerint usque 80 pengőforintra számítom, mely öszveg, tekintvén az eladásra naponként nagy bőven tóduló rabszolgák számát va-

lóban igen sok, de a nagy vetélkedés, mely ezen irigy, kapzsi embervásárlók között uralkodik, oka, hogy bár tulajdon kárukkal is igyekezzenek egyik a másikat a vásárlásban megelőzni.

Az utasítást nyert linguister még éjjel elmegy a különféle utakról megérkezett, és szokás szerint a helységen kívül letelepedett quibukákhoz, és azokat jó móddal és Ígéretekkel ura számára, néha több mint 100 rabszolgával megnyeri, a midőn azokat azonnal több végszövetekkel, és mindig bőven égett-borral lefoglalja; ezt ekkép elintéztvén, reggel azokat csoportosan ura udvarába vezeti, s ekkor más nem tarthat többé jogot a vevésre. Öt-hat éves gyermekek nem vétetnek meg a rabszolgakereskedőktől, azért szivszakasztó látni, mikép ezen kisdedek, kik megbéklyózott anyjokat, a hosszas és fáradságos utakon követték, velők nyomorult létüket úgyszólván megoszták, itt minden irgalom nélkül, jajgató anyjakarjaiból, az embertelen quibukáktól kiragadva, a már oly sok keserű könyektől öntözött úton, ismét a belföldre visszahajtatnak. De még ezenkívül, csaknem hihetetlen sok más kegyetlenségekkel is van bélyegezve ezen istentelen ember-vevéskereskedés.

A megvásárlott rabszolgák, minekutána megtisztítottak, s két rőfnyi könnyű pamutszövettel felruháztatok, egy erős, földbe ásott fakerítésben (cubata) az úgynevezett mon-engámák-tól (örök) őriztetnek; éjjel mindazonáltal az erősebbek egy erős fészterben vashékökban kénytelenek aludni. — Élelmükre bő és egészséges eledelt szolgáltatnak nekik, de hogy a búbánat rajtok erőt ne vehessen, napközben többször táncolni és dalolni kényszerítetnek, a nálók szokásban levő zene kíséretében, míg a rendesen várt hajó megérkezik. Ekkor több százanként hajóra rakatnak s így Amerikába szállítatnak.

Ittlétemkor több kirándulást tettem a vidéken, melyet általában sárga agyagú és homokkeveretű szelíd hullámmat és csak alacsony erdővel benőtt halmok borítanak, a midőn az alacsony fák között magasztosan tűnnek fel az óriási *imbundero* fák (Pitneraciák famíliájából). Ezen hasznos fanem igen általános D.-Afrikában, és mondhatni, hogy azt egy bi-

zonyos magasságban a tengerpartoktól befelé, mint hibázhatatlan characteristicai tünetényt tekinthetjük, de csak bizonyos szélességben, mert tovább haladván befelé s a magasabb földfokozatokon áthaladván, a belső fensíkokon nem találjuk többé; mindazonáltal a 18 és 23. déli szélességi fokok között, hol már az afrikai continens legmagasabb helye sokkal alacsonyabb, a szárazabb helyeken az imbundero fákat annak legbelsejében is találtam, pl. az *Ou-Kanyama* és *Ónkongari* országban. Ezen fanem valódi áldás az afrikai népekre; gyümölcse, mely két arasznyi hosszú és aránylag vastag, sárgazöld színű, tapintásra a bársony szövethez hasonló, borítéka alatt kemény héjába zárt, hófehér szinti bele van, melynek kellemesen savanyított édes íze miatt ezen forró éghajlatok alatt felette jó és egészséges eledelt szolgáltat. A fa törzse gyakran több mint 10 ölnyi kerületű, a kérge alatti sikhéj oly finom foszlékú, hogy abból öltözetre alkalmas szöveteket készíthetnek. Gyökereiből felette erős kötelek készülnek. Gyümölcseinek kemény héja különbféle szükségekre mint háziedény használtatik.

A szelíd magaslatokkal váltakozó regényes vidék völgyeiben bőven találatik tiszta forrásvíz, a völgyek lejtőin különbféle plántákkal beültetett földek láthatók. Az erdőktől ment halmok tetején szépen árnyékozva a magas imbundero fáktól kerekformájú kicsiny házakkal épült helységek tűntek fel. Általában a vidéket igen kiesnek találtam annál is inkább, hogy csaknem egész folyami utazásomban a rengeteg erdők láthatáromat összeszorítva egy untató monotoniát okoztak, itt pedig egész kényelemmel legeltethetém szememet az élőt - tem elterülő nyílt és vidám vidéken; ide járult a sokkal mérsékeltebb éghajlat is; a hévmérő, mely PontadeLenha közelében 33, egész 35 Reaumur fokokat mutata, itt soha 27—29-nél többet nem számíta.

A lakosok a kongói néptörzsokhöz tartoznak, és azokkal közös nyelven beszélnek, igazgatva egy királyi helytartótól, kit Mani-Bomá-nak neveznek, s ki a kongói királynak évenként adót fizet, de különben attól egészen független. — Általában kicsiny, de jó testalkotással bírnak, ügyesek, az idegenek iránt, megszokván a fehérek közellétét, nyájasak.

Életmódjuk és szokásaik a már felebb említett népekével közös, mindazonáltal a házasság módjában találtam nálok különbséget a többi kongói népekétől. — Szokásban lévén itt is a polygamia, a vidéken találkozó és férjhez menni kívánó leányok egy arra kijelölt helyen több vén asszonyok társaságában, elkülönözve tartatnak, hol, mint értesültem, némely hasznos dolgokon kívül, milyen a földművelés és főzés, különbözőféle parázna mozdulatokra is taníttatnak, a midőn egészen meztelen járnak, bemázolván testöket veres takulával (tekkafa) azért tartózkodásuk helye: *Kubata cm kujuka*-nak (veresház) neveztetik. A legény, ki magának menyasszonyt keres, az említett vén asszonyok közbenjártával, mindig bizonyos fizetésért az ott találkozó leányokból (annak meg egyeztetével) egyet kiválaszt és azt magával házába viszi. Ott hét napig együtt lakván, ha egymásnak megtetszenek, a menyasszony atyjafiainak, annak jósága- vagy szépségéhez képest nagyobb vagy kisebb bért fizet, és így már mint valódi birtokát, otthonn a többi feleségeinek is bemutatja s tulajdonává teszi.

A tisztább légtől egészségem 20 napi ittmulatásom alatt egészen helyreállván, készülteket tettem az elutazásra. Egész Bomáig a folyami hajózás ismeretes, a lakosok a hosszas kereskedés következtében, megszokván a fehérek társaságát, azért az utazás közöttök idáig épen nem veszedelmes, de már innét felfelé máskép van a dolog; ismeretlen lévén a vidék, a melyen keresztül kell utaznom, s a lakosok többnyire rabló és álnok szelleműek lévén, és semmi bizodalmt nem érde melvén, magamat és hajóslegényeimet jól fölfegyverezve indulék útnak.

Június 27-kén. Korán reggel egy jó szellőtől kisérve elhagyóm Bomát, s utamat a folyam éjszaki partjai hosszában felfelé folytatám. A folyam itt már magas partok közé szorulva, Dunánk szélességét kevéssel haladja meg, de sebessége 6 t. mflk egy órára. A kellemes hullámszerű dombos és zöld vegetációval fedett partokon sok kis helységek valónak láthatók, valamint a folyamon is számos jövő-menő sajkák annak élénkségét nevelék. Némelyek ladikommat körülvéve kíváncsilag tudakolták nevemet és születésem földjét, és ki-

váltképen utazásom célját, de általában békés és nyájas embereknek találtam őket. Dél tájban, *Zombo* nevű helység közelében, fegyveres emberekkel rakott három csónak erősen felém evezve, nagy kiáltásokkal adták tudtomra, hogy megállják s várjam őket. Miután hozzám jutottak, egy 50 esztendőös kövér testalkotású fekete, ki mint értesültem, a vidék főnöke (mufuque) volt, nevem és utazásom célja felül tudakozódott, mely kérdésére megfelelően, azonnal a neki járó adót kérte. Nagy nehezen és csak hosszú alkudozás után megelégedett 8 rőfnyi kék szövettel (zuarthe), 4 palaczk égett borral és két fontnyi löporral, miket kezéhez kerítve eltávozott. Minden más újság nélkül hajózva későn estve a folyam közepén horgonyt vetve vártam a jövő napra.

Bár rendszeren éjjenként mindig egyik embereim közül őrt állá, megtörtént mégis, hogy az elaludván, nem vigyázék, s egyszerre egy nagy ütés érte hajóm fenekét, mely azt egészen oldalra fektette, s engem álmomból fölvert. Egy hippopotamus követve hornyától ütötte meg fejét az útjában álló ladikhoz. Az afrikai folyókon a hajózás sokszor felette veszedelmes a bornyas vízilovak miatt, melyek ily állajtotban többnyire dühösek lévén, könnyen széttörik a bármily erős ladikot is, de most nagy szerencsémre ladikom az ütéstől nem vallott kárt.

Június 28-kán. A gyenge reggeli szellőtől hajtva csak lassan haladék felfelé, a midőn már reggel sok nagy, a folyamon lefelé úszó és rabszolgákkal terhelt csónakokkal találkoztam; később egészen elcsöndesedett a szél s én a folyam déli partjához húzódva evezőkkel folytatóm utamat, hol több sajkáktól körülvéve azonnal a főnöknek járuló adó fizetésére meghivattam. Sok alku után mind a két részről, végre megelégedtek 10 rőfnyi kék szövettel, egy fehér csontnyelű késsel, két font löporral és két palack égett borral. Minthogy már az adót, melyet jó szelem lévén, elkerülni szándékoztam, meg kelle fizetnem, azért 10 óra tájban délelőtt, horgonyt vetve, a partra kiszállottam.

A folyam partját képező magas partok itt egy félhold formájú kanyarodást alkotva, mintegy két műd kiterjedésű sík, és a víz színével csaknem egyenlő alacsony térséget formáltak, borítva élénk zöld vegetatióval, melyet a környező erdő-

télén, veres agyagú magasságok még feltűnőbbé tettek. A kolosszál inbundero fák helyett bőven valának itt láthatók, a dél-afrikai sík földeken dúsan tenyésző *incendera* fák (a platanok neméből), melyeknek szélesen kiterjedő és sűrűn levelezett ágaitól árnyékozva tűntek fel a lakosok kerek házikói, környezve mívelt földeiktől, hol a termékeny alluviumföldben dúsan virítottak a kukoricza, mandiókka, mandubbi (jó olajplánta), bab stb. vetemények; különösen nagy mennyiségben tenyészik itt, minden gondviselés nélkül, az oly hasznos *pamut-fa*. — Több kanyargó patakok öntözik a földet, melyek szelíd hömpölygéssel viszik tiszta vizöket a zavaros Zaire folyamba; a mindig zöldellő fák lombjain a különféle színű éneklő madaraknak szakadatlan concertje vala hallható. A lég a közel levő folyamtól mérsékelve lévén, mondhatom, ezen vidék egy kies kerthez hasonlított, ide járult még a lakosoknak békés és nyájas külseje, kik csoportonként engemet környezve, szüntelen kiálták: „Evoe kindele!“ Nézd a fehér embert! Tőlök sétámban kísérve, végre a hely főnöke lakására vezettetém.

Egy tágas, földbe ásott fákkal kerített udvarban, iucendera-fák árnyékában, földre terített csinos gyékényen pipázva találtam öt, körülvéve több emberektől, a kik között, mint láttam, a tőlem kapott adó egy részét osztá fel. — A főnök neve: *Csimbassi*, egy 60 esztendő, kövér, de vidám külsejű ember vala, ki engemet megpillantva, egy közelében kiterített gyékényen a leülésre meghívott, a midőn a szokott üdvözlés után nevem és utazásom céljáról tudakozódott, melyre neki megfelelően, viszont kérdéseimre a Zaire folyamról igen kevés magyarázást adhatott. Csak nagyon szűk határok közé nagyon szorítva ezen vad népek közlekedése, azért kevés kivétellel, már éltes embereknél is, ritkán terjed a földleírás ismeretsége szülőföldük területében három napi járásföldön túl; és mind az, a mit tőle értheték, ennyi vala: bog) helységének neve: Enpanda; népei a Mani-szongo alattvalói, a kinek évenként viasszal és rabszolgákkal adóznak, de a ki maga részéről a kongói királynak fizet adót. Residenciája innét mintegy két napi járó-földre délkeletre az úgynevezett *Banza-szongo* helységben vagyon-

Hosszas beszélgetés után éjjeli szállásra meghívott, va csorára kecskehússal vendégelt, ágyamat egy kis kerekházban, szépen készült gyékényekből vetteté, de itt mindazonáltal igen keveset alhatám az egész éjjelen keresztül házam közelében tartó nagy láрма miatt, melyet az ide tóduló lakosok mind a két nemből, nagy rakás tüzek körül tánczolva okoztak. Táncukat hosszúkás nagy fadobok fület hasító zaja mellett járták, s ez nekem nagy álomhajtó orvosságul szolgált. Táncuk abból áll, hogy férfiak és asszonyok összekeveredve minden rend nélkül különbféle bizarr ugrásokat és illetlen mozdulatokat tesznek, és szüntelen tenyérbe csapkodva kiáltoznak, a midőn gonduk van az ily alkalomra szükséges pálmabort (malufo) vagy ennek hiával, az elég mennyiségű oválóat, mely a kukorica és mandiokka (jatropa manihot) liszt keverékéből főzetik, megszerezni, melynek részegítő nedvétől felhevülve, csak a feltűnő reggeli nap képes őket elosztatni.

Június 29-kén. Megajándékozván némely csekélységekkel szíves háziuramat, folytatám utamat a folyamon felfelé. Megkerülve a déli parton a folyamba benyúló fokot, annak futása már most keletről dél-keletre fordul, s a hosszában elnyúlt partok többnyire mészképletből állván, mindinkább magasodnak, de zöldellő, noha alacsony erdőkkel borítvák. A nedves és lapályos vidékeket characterizáló vegetatio itt már egészen eltűnik és helyébe már nem annyira dús és változatos növényzet tűnik fel. A partokon az elszórt helységek a tájék népességére mutatnak, s már innét jól észrevehetők az éjszokról délre elnyúló *Enganda kongói* hegylánczok, melyeknek az úgynevezett *fárószongoi* ágán történik a vizesés. Általadván adómat az utamban talált vidék főnökének, annak *Zsimbi* nevű helységében vettem éjjeli szállásomat.

Június 30-kán. Ámbár a kataraktától, mint értesültem, még több órai távolságra valók, mindazonáltal itt már annak tompa zúgása vala hallható. Az itt emelkedő magas partok többnyire gránitképletűek, s a folyam szélességét mintegy 500 lépésre összeszorítják; ennek színén sok alacsony, elszórt sziklaszigetecskek tűnnek fel. Az ilyen szirtektől alakított csatornákon a víz sebessége oly nagy, hogy azokban már

evezőkkel felhaladni teljes lehetetlen, azért az éjszakai part közelében található *Kóló* nevű kis helységnél a szárazra léptem, hol felszólításomra a főnök közbenjártával azonnal több benszülöttek ajánlották magokat útmutatónak, egész az *Upá* nevű vizesésig.

Július 1-jén. Hajóm önzésére négy kabenda legényemet hátra hagyván, más két emberem és több benszülött kíséretében már jókor reggel útnak indultam. A vidék, melyen keresztülhaladék, hegyes és köves, de kellemesen változva gyönyörű kilátásokat mutat, a midőn a magasb helyeken a most szépen kanyargó Zaire folyam vala látható, és annak mindinkább erősödő zúgása a már közellevő kataraktát jelenté. — A nagyon sziklás vidéket, kivévén a völgyeket, gyér alacsony erdő borítá. Már mintegy 4 óráig utaztam, és mégis lakott helységekre nem találtam, melynek okát tudakolván vezetőimtől, értettem: hogy közvéleményük szerint a kataraktáknál lévén a megholt lelkeknek tartózkodási helye, azért senki sem bátorkodik annak közelében tanyázni.

A partokat keresztülhasító, mély völgyeket kerülve, azoktól fél óra járásnyira folytatók utunkat. Az apró de siirűn benőtt túskeerdő, melylyel a vidék borítva vala, láthatáromat egészen elfedé, azért békétlen újságvágyamtól ösztönözve sebes léptekkel haladék előre. Az erdőből kijutva egyszerre a természeti tüneményeknek egyik felséges scénája tárult fel szemeim előtt. — Az ordító zúgástól vibrált levegő, a megszámlálhatatlan víztömeg, mely 16 lábnyi magasságról villámsebességgel zuhan alá, a midőn a zöldellő fehér habokból magasan szállnak fel a rettenetes eséstől megtört sűrű vízködök, melyeknek prizmájában a most tündöklő napsugarok gyönyörű színekkel rajzolt szivárványokat képeztek; minden ezen felséges scénák lelkem erejét mintegy paralyzálták, s én képtelen valék a nagy benyomást, melyet azoknak szemlélete reám tett, legyőzni; azért sokáig némán elmerülve nézem a felduzzadt hullámokat, melyek iszonyúan rohanva mindent elnyelni fenyegettek, és a melyek a folyóban elszórt kősziklához ütdővén, tájteközva csapkodtak nagy erővel a partokhoz. Felséges tüneménye a természetnek! melynek láttára a halandó álmétközva üdvözli a mindenség alkotóját.

A vizesés, mint már említettem, 16 lábnyi magasságról két ágon történik, elkülönözve egy, a folyam közepén magasan kiálló sziklától; éjszakon két annyi víztömeg zuhan alá mint a déli ágon. Az innen már jóval odább fokonyként alárohanó folyam itt egyszerre, mintegy 30 ölnyi szélességben, két hatalmas sziklapart közé szorulva, a leirt módon zuhan alá, azután pedig egy félórai futással egy bekanyarodást formálva, ott egyszerre hatszor nagyobb szélességen terül szét, és csak ekkor csöndesedik le.

Csak több mint két órai álmélkodásom után vettem észre, hogy kísérőim közül egy sem vala velem, és már áru-lásukról gyanakodám, mert egyedül ezen vadonban könnyen az éhség és vadállatok prédájává lehetek. Akaratom ellenére szándékomat, a vidéket még jobban megvizsgálhatni, most már abban kelle hagynom, s megfordulván, csakhamar kísé-rőimre találtam, kik, mint mondották, nagy aggodalomban voltak visszatértem felett, és hozzátevék, hogy semmi kincs sem birhatná arra, hogy a kataraktákhoz közeledjenek, s azért esudálkozva vakmerőséggem mondák: „Kindele, kindele! asai vakolua — fehér, fehér, te erős és bátor vagy!”

A Zaire vagy Kongó folyam *) Déli-Afrikának belse-

*) Három ily, vagy hasonló nevezetű nagy folyam létezik Déli-Afrikában, melyek egymástól nagy térségek által vannak elyá lasztva, s melyek tekintvén azoknak nagy víztömegét és futásuknak hosszát, Déli-Afrika hydrographiájában méltán az első rangba számít tathatnak. *Kuango*, *Kuando* és *Kubango* c három folyam. Az első a már leirt, a második, *Kuando*, melyet az angol utazó *Livingston Dávid Csobbenak* nevez a *Kan-isila* nevű mocsárokból, a déli szélesség 13° és 14° a keleti hosszúság 18° és 19° (Greenwich) fokai között támad, a midőn vizét nyugatról keletre sok kanyargásokkal vezet, alább az éjszakra-l hozzáérkező *Kuembu* mély folyamot magába veszi, a Mázse lapályos tartományokon 5 t. mfdnyi szélességre elterülve, egy számtalan szigetekkel elvelt arehipelagust formál, a midőn mindig keletnek tartva a délről jövő *Lú-Ul* folyammal szaporodva, végre a *Kiambaa* folyammal egyesül. A harmadik *Kubango* a Kalanguai magas plateau kon a Szambos kerületben, több ereken kifolyván, több felséges kataraktákon lezuhanva, délkeleti futásában a Kakingi, Dal-anhossi és Maszáka, Ganguellák tartományain keresztül Oukongari országban *Indiriko* nevű helységnél, a felette mély *Kandal*, s az éjszokról jövő *Kuitu* nevű folyammal tetemesen szaporodva, alább nagy kiterjedésű

jében, a moluvai magas plateauokon a szélesség 5° és 6° , a keleti hosszúság 25° és 26° (Greenwich) tokjai között az úgynevezett *Lu-bá* tartományban veszi eredetét, mint később volt alkalmam saját szememmel tapasztalni, egy nagy ingoványos mocsárban, *Inha-alia*, a honnét kiszivárogván, vize a sok hozzá érkező patakoktól csakhamar megszaporodván, mintegy 5 napi járóföldre, nyugatra már meglehetősen keskeny de mély folyammá létesül, mindig sík, de rengeteg erdővel borított vidéken, hol nagy bőségben találkoznak a források, melyeknek éjszokról és délről jövő vizeit fölvéve most már *Kuango* névvel, futását némileg éjszaknyugatra véve a *Sinde* széles tartományokat a *Kaszángysi Zsagák* földétől elválasztja, Zsinga, Hóló-hó vadnépek birtokán keresztül, hol a délről jövő hatalmas *Koutilek-fonti* folyamot magába veszi, innét éjszak-nyugati irányát elhagyva egyszerre nyugatnak tart. Több még ösmeretlen vadnépek tartományait öntözve, hol az éjszak-keletről jövő *Bá-kára* folyammal egyesül, mindig az említett irányban a monzsolok országát a kongói birtokoktól elválasztja, hol az éjszokról délre nyúló En-ganda hegylánézok fáro-szongoi ágán formálja a sok kataraktákat a déli szélesség 4° és 5° , a keleti hosszúság 15° és 16° fokai alatt. Innét sebes futással és sok kanyarulatokkal lerohanva a magas partokon, alább a sík vidékeken felette szétterülve az esős időszakban egy 40 tengeri mérföldnyi széles és 70 hosszú deltát formál, míg végre a Ponta de padrao és manda-máziai fokoknál a leirt módon a tengerbe ömlik.

Ezen nagy tömegű folyam, tekintvén annak hosszú futását, circa 500 geogr. méli, csak kevés távolságra alkalmas a hosszas hajózásra, mert a tengerihajók csak nagy vigyázzal és bajjal juthatnak fel a Ponta de lenhai fokig circa 70 tavakat képez. Torkolatának helyét még eddig nem tudhattam meg. Némelyek mondják, hogy vizét a Riambezsivel egyesíti, mások hogy az Indus tengerbe zuhan; de vannak benszülöttek, kik állítják, hogy a riámbándi földeken nagy tavakat formálva tűnik el. — Én úgy hiszem hogy ezen kétséget az 1852 évben keresztütlutazó angol Livingston egész bizonynyal meg fogja fejteni.

t. mfldre torkolatától felfelé, innét még felebb egész Bomáig már dereglyéken is csak különös vigyázattal és ismerettséggel eszközölhető a hajózás a számtalan homokzátványok miatt: Bomától a vízesésig circa 100 t. mfl d a folyamnak nagy sebessége a hajózást tetemesen gátolja. Ebből kitetszik, hogy a valódi hajózásra torkolatától csak alig 20 geogr. mfl det lehet számítani.

A különbféle és még részint ismeretlen tartományok közül, melyeknek földeit ezen folyam termékenyíti, itt toldalékul csak kettőről fogok némely észrevételeket közölni. A *Kabenda* és *Kongó* országokról.

A folyam északi oldalán, mintegy 150 t. mfl dnyi hosszúságon a tengerpartoktól felfelé és 100. délről éjszakra húzódik el a Kabenda néger törzsökök tartománya. — Határozva keletről a Monzsolok, éjszokról az Ambuzok tartományaitól, a midőn nyugatról az Atlanti-tenger és délre a felleges Zaire folyam veszik azt körül. — Általában alacsony földszinének lapályai a Zaire periodicus kiadásaitól áztatva felette termékenyek a földművelésre, de a többnyire sűrű erdővel fedett vidéknek kiimája felette nyavalyás az európaiakra. Népségét 30 ezere számíthatnék, a kik, mint már említettem, a többi déláirikai népeknél sokkal nagyobb műveltségi fokon állanak, kivált a hajózásban és hajóépítés mesterségében, és mint valódi afrikai Argonauták az itteni parti hajózást az aequatortól egész a 16° szélességi fokig ők esz-
közük.

A sok és egymástól független főnökeik a közös védelemre szövetséget képeznek. — Mythológiájok fő Istensége: *Mani-Panzoe*, mint a mennydörgés istene tiszteltetik, és neki bőven állatok-, de soha embervérrel nem áldoznak. A polygamia általános közöttök, úgy szinte a környülmelés is. Nyelvök, mint említettem, a kongóinak egy dialectusa. A tartomány fővárosai: Malemba és Manda-Mázia, az első községes lakhelye a Mám bucco manitatinak (a confoederatio elnöke), a másik bambuval készült kicsiny, kerekformájú házain és 2000 lakosán kívül mit sem mutat megjegyzésre méltót.

A szélesen kiterjedt Kongói birodalom a déli szélesség

4° és 8°, a keleti hosszúság 11° és 17° fokai között, határozva éjszokról a Zaire folyamtól, keletre a Zsinga és Hóló-hó országoktól, délre a Dandé folyamtól, mely azt a portugali birtokoktól elválasztja, és végre nyugatról az Atlanti-tengertől. Népeességét circiter egy millióra számíthatjuk. Sok, de többnyire csekély tömegű folyamai nagyjából Zaire és Dande folyamokba szakadnak, és a két említetteknek kirül csak három hömpölyg az Atlanti-tengerbe, t. í. az Ambriz, Ambrizette és Mutuankapuka. — A tartomány általában véve hegyes, teli rengeteg erdővel, és földe csak itt-ott termékeny, kiimája pedig a tengerpartok közelében az európaiakra nyavalyás, de felhágván a belső magas plateau-kra, egyáltalán felette egészséges, a midőn sokszor a téli holnapok éjszakáin a hőmérő csaknem a zérusra leszáll.

Az uralkodási mód egy gögös aristocratiától összeszorított monarchia, a midőn abban a successio nem a hágón, de leánytestvér gyermekein vagon mindig az elsőségi joggal. — A különben hírére oly nevezetes kongói király, sok pompás czimein kívül, semmi elhatározó hatalommal nem bir, mely egyáltalán a makacs nemesség (mani-mufuque) kezeiben vagon, és a király e mellett oly szegény, hogy sokszor nem tudja mit főzessen házában egy napról a másikra.

Ezen népek a műveltség külöabféle fokain állanak. Az ország déli részén lakozó úgynevezett muchi-kongók, már hosszas idő óta a portugálokkal kereskedési viszonyban állván, hasonlíthatlanul műveltebbek és mondhatni, hogy némely szövetek készítésében kitűnő csínnal dolgoznak.

A földművelésben sem maradnak hátra, mely leginkább kukoricza, mandiokka, édes kolompér (aipi), mandubi, bab, dohány és nagymennyiségű pamutból áll; kereskedelmi czikkeik: elefántcsont, nagymennyiségű sárga viasz, réz (maiadat-formában), pálmaolaj és rabszolgákból állanak; az adás és bevós mindig csere által történik, mert a pénznek semmi nemét sem ismerik.

Az ország keleti részében tanyázó, többnyire anthropagus Főúti nevű hordák, egy kevés földművelésen kívül, kizárólag rablásból és vadászatból élnek, a midőn a nyert elefántcsontot igen olcsó áron a bangeláknak, belföldi fekete

kereskedőknek eladják. — A Zaire alsó részén elterülő ia-pályos erdőségekben lakozó úgynevezett: *Mu-szorongok* ravasz és kegyetlen indulatúak, s a folyami vidéken félelmes pirátáknak tartatnak. Jaj azon szerencsétlennek, ki körmeik közé jut: mert ha jó vakságért tőlök meg nem szabadulhat, mindeu irgalom nélkül feldarabolva megemésztetik általuk. Csak igen kevés hibázott, hogy visszajövet expedióióból, a folyamon mintegy 20 sajkától egypár jó óráig űzve, kezeikbe nem estem, és csak a futásom ideje alatt beállott jó szél szabadíta meg ezen veszélytől, a midőn hajóm vitorlája általa felduzzadva, villámsebességgel hagyám el őket. Mint bizonyost mondhatom, hogy még nem volt képes egy európai is ezen kanibalok birtokán keresztütlutazni a jezsuitákon kívül, a kiknek ezen népeknek közepette épült kápolnája *Santo Antnio* de Mu-szorongó névvel, még most is fennáll, nagy tiszteletben tartva ezen vad népektől, és a mi egészen csodálatra méltó, évenként rendszeren kijobbíttatik általuk, és mint értesültem, ők magok is csak nagy tisztelettel járulnak hozzája.

Mindezen népeknek religiója polytheismus. — *Mutakalombo* a mennydörgés istene; midőn az esős idősakban az eső be nem áll, emberekkel áldoznak neki; a második *Lámballanquita* az utazók és vadászok istene, ennek csak vadak vérével áldoznak; a harmadik: *Hendéé* a szerelem istene; a tiszteletére rendelt számos ünnepek alkalmával, melyek valódi lupercaliák, több kiválasztatott szűz leányok, a quimbandák-tól (jóslók) kijelelt férfiaknak szüzességüket feláldozzák.

A polygamia általános közöttük, de a környülmételés nem. A házasulás semmi ceremóniát nem kíván, kivé vén a menyasszony atyafiai beléegyvezését, a kik a leányokat mindig szépségökhöz mérve drágább vagy olcsóbban adják el, a többet Ígérőnek. — A vétkek a megváltás utján Ítéltetnek el; azon esetben, ha a bűnös a vétket tagadja, vádló és vádlott a jósló (quimbanda) által próbáltatnak meg az úgynevezett eskü-itallal — Bulongo és Kablungo; — ily esetben a jósló mindig önhasznát tartván szeme előtt, a nekik nyújtott itallal az egyiket mint ártatlant megmenti, a midőn a másíknak italát ügyesen megmérgezve, azt elkárhoz-

tatja, ki ha magát a neki imputált bűn nagyságához képest több vagy kevesebb rabszolgákkal meg nem válthatja, ő maga egész családjával mint rabszolga eladatik, mert többnyire a mérgezésre mindig ellenmérget adnak a jóslók, de nem felebaráti szeretetből, hanem csak nyereség-vágyból.

Az évet csak két időszakra osztják: az esősre és szárazra; az első *Begi-Kamozsi*, mely a szeptember, a másik *Begi-Kamandi*, mely a mártius havának megfelel; a holdnapokat, egyik új holdtól a másodikig, minden más észrevétel nélkül számítják, de a heteknek rendszere náluk ismeretlen. Ezen durva népeknek muzsika-szerei igen otrombák, a legközönségesebbek: *Ngamba-tambakka*, hosszúkás formájú nagy fa dobok, melyeken a taktust kezekkel verik; a másik *Longa*, egy réz csengőkkel ellátott vaskarika, melynek csengésével kísérik az említett dobuk lármáját. Úgy szinte tánczaik, a melyeket felette kedvelnek, épen nem műveltebbek, mint a Macjuima, Kitombo, Kiszéka; különbféle rendetlen ugrásokkal, tenyerekbe szüntelen csapkodva, testekkel felette illetlen mozdulatokat követve járják.

Mihelyest valaki meghal, azonnal annak rokonai az elhunytak házába járulnak és nagy jajgatásokkal a holttestet egy gyékénybe burkolva, azt a ház udvara közepére kiteszik, lerontván annak lakó házát és eltörvén minden használt edényeit, miket messze az erdőkbe hordanak. Három napon és éjszakán keresztül a holttest körül tánczolnak, a midőn a vén asszonyok szüntelen ordítva, de mindegyre hörgölve az ily alkalommal bőven felhordott pálmabort (malufo) vagy ováloát, melynek részegítő nedvétől elázva, megvallom, hogy egy ily pokolbeli concert képes a legnagyobb phlegmaticust is a messze távolba szalasztani, mint sokszor velem történt. Vége lévén mindezeknek, a holttestet annak legjobb szöveteivel felruházva földbe ásott sírba temetik és sírhalmára az elhunyttól használt több edényt raknak.

De minthogy véleményük szerint, senki természetes halállal nem múlhatik ki, a nélkül hogy azt valamely gonosz ellenség babonájával nem eszközölte volna, az elhunytak atyjafiai a jóslóhoz mennek, annak halála okozóját megtudakolandók, a ki mindig szeme előtt tartván önnyereségét, több

nevetséges karikatúrák után, ezt vagy amazt jeleli ki mint vétkest, a ki minden kétség kívül tagadván a neki imputált vétket, azért a már említett eskü által próbáltatik meg.

Az ország fővárosa Bánzapútún (a portugalloknál San Salvador) a monarcha rendes residenciája, a tengerpartoktól mintegy 150 t. mfdnyire az ország belsejében, egy felemelkedett magas plateau-n, a Ho-Kondó folyam mellett épülve. Kiimája felette egészséges, circa 5 ezer lakossal, rendetlen tömegben elszórt apró kerek és szalmával fedett házakból áll, még a királyi palotát sem véve ki, mely szinte ily módon, csakhogy nagyobb formában és kerületen épített mintegy 600 szalmagunyhóból áll, melyek többnyire feleségeinek lakóhelyei Négy nagy szabad tér (Zsángó) szépen árnyékozva a roppant incendera fáktól teszik feltűnőbbé ezen felségi residenttiát; e tereken a nemzeti gyűlések tartatnak, mások pedig a közönséges táncmulatságokra szolgálnak.

Egy még a jezsuitáktól épült templomnak romladékai láthatók itt, pusztá falai hihetőleg még általok ültetett incendera fáktól környezvék, melyeknek sűrű árnyékától befedve nyugszik ezen már kialudt szent szikrája a civilisationak a barbar sivatagok közepette.

Jegyzet a 26-dik lapon említett Ambrizre és vidékére nézve: 1855. évben egy Laondából ide szállított portugalli hadi erőtől, több csaták után a bennszülöttek meggyőzötve, most már a portugall kormánynak hódolnak, melynek következtében a rabszolga kereskedés eltöröltetett; s a helység miveit városi alakban naponkint növekedve tűnik fel, védelmezve egy újonnan épült katonai erősségtől. — Kereskedési cikkei: elefántcsont, viasz és réz (Malequit forb)

Mint értesültem, 1856. év közepe táján érkezett Lissabonból körülbelül 200 bányász, a tartomány belsejében találkozó gazdák részére hasznosítására; küldve egy kereskedőkből alakult társaság által; de még eddig nem tudom mi lett működésüknek sikere, és tartok tőle, hogy ezen hasznos speculatio dugába dől, mert az általános tapasztalás szerint, a legczélszerűbb életrend daczára az Európából újonnan ide érkezett embereknek legalább fele, az első évben áldozata lesz ezen typhust támasztó öldöklő klímának.

III.

KIRÁNDULÁS NÉMELY KÖZÉPAFRIKAI ORSZÁGOKBA.

Nem szenved kétséget, hogy Afrika, földünk ezen nagy része, kivált a déli hemisphaerában még eddig igen kevésbé, vagy épen semmit sem ismeretes. Vad népei és kivált az öldöklő klíma, egy bizonyos párhuzamos körhosszuságban a tengerpartokkal, tetemesen hátráltatták a legbátrabb utazókat is, ezen forró éghajlatok alatt fekvő országokat megvizsgálni; azért nem lóvén semmi útmutatásom, mindazon hosszúság fokáig, hova eljutottam, felette sok és még a geographusoktól ismeretlen tárgyak foglalatoskodtatták figyelmemet, melyekről tán csak későbbben fogok adhatni tüzetesebb s általánosabb leírást, és most csak rövideden írom le vizsgálataim egy kis vázlatát, physikai, politikai és statistikai tekintetben; el nem mulasztván egyszersmind hydrographiai észrevételeimet adni több hatalmas még le nem irt folyók felett.

1849. január 10-én kiindulva Benguelából a déli szélesség $12^{\circ} 29'$, a keleti hosszúság $13^{\circ} 28' 45''$ fokai alatt (értvén mindenütt a greenwichi meridiánt), keletnek a vidék hegyről hegyre hatalmasan emelkedve, mindenütt száraz és kopár kősziklákat mutat az első formatióból, a vegetációnak 'semmi nyoma, csak gyéren és imitt-amott elszórva láthatók némely casonera, az aloék fajából, és más alacsony túske bokrok; halotti csend uralkodik mindenütt ezen laktalan vidékeken; semmi iható víz, mely a tikkasztó melegségtől fáradt utazót megújíthatná; mindazonáltal a tengertől mintegy 10 geogr. mföldnyi emelkedés után meredek hegyeken és völgyeken keresztül a melegség foka tetemesen alábbszáll, a midőn három napi utazás után elértem az első magas síkra, mely ezen tengerparti hegylánczok háta mögött az ország belsőjében elnyúlik; itt már a láthatár egészen különböző, győ-

nyörű és szelíd alakú hegyekkel változó vidék terült ki szemem előtt, fedve a zöld *tropicus* vegetációval; a melegség foka, mely közönségesen Benguelában 32—36° (Reaumur) itt már 24—26", (értvén t. i. az említett hőmérő fokait); a föld felemelkedését, a barometriai számításom után, 2800 lábnyi magasságra a tenger színe felett határoztam meg. Az első lakott hely, melyet itt találtam, *Iusszanginak* nevezetik, a melynek lakosi a hambói néger király alattvalói, a csekély szélességű *Hubaié* folyam, mely itt kellemesen kanyarogva foly el, keletről nyugotra a hányái tengeröbölbe ömlik. Elhagyva az említett tájéket, a vidék hegyről síkra kellemesen változik, borítva dús növényzettel; mindenütt bőven ellátva jó iható vízzel, kevés kivétellel a mészkeverék miatt, melylyel a hegyek részben borítva vannak. Ot napi utazás után hátrahagyva ezen népes vidékeket, lakatlan rengeteg erdőkre találtam, hol ezen aus földeken hat napi utazás alatt oroszlanok, tigrisek, hiénák és más vadállatokon kívül semmi élőlényre nem találtam, nagy kiterjedésű, füvei gazdag sík mezők, folyókkal hasítva, váltják fel ezen szüle erdők komorságát. A hetedik napon értem el az úgynevezett *Kandala* néger várost, mely egy pyramis alakú magas hegy tetején épült kerek formájú házaival kellemesen lepi meg a vándor szeméit; ezen népek szinte a hambói király alattvalói. Mindinkább keletre haladva, a vidék ismét változik, magas hegyek mutatkoznak különféle irányban, bontva setét erdőkkel, minden oldalról kisebb vagy nagyobb folyamok ömlenek el a völgyekbe, a föld keveréke általában fekete és sárga-veres agyag, a hegyeken bőven észrevehető a mészformatio. Ot napi utazás után egy szelíd emelkedésű földön keresztül, elértem a *kin-dutibai* hegylánezokat; ezen hegyek gazdag érzebányákat zárnak kebleikbe és nagy bőségben vasat; mert ezen érczet nagy mennyiségben találtam a patakok ágyaiban, valamint több érczes melegvíz forrásokat E tartomány általában nagyon hegyes, a föld színe hirtelen emelkedik keletre, a honnan már messziről láthatók egy éjszakról délre nyúló más hegylánc csúcsai, a hova négy napi fáradságos utazás után elértem; a tájék itt felette regényes, sűrű erdők fedik ezen sziklás hegyeket, melyeknek örökös árnyéka alatt uralkodó halotti

csendességet, csak a mély völgyekbe lezuhanó patakok vad zúgása szakasztja meg; mintegy két órai keserves felhágás után elértem a hegyen túl elnyúló magas síkot (plateau), az úgynevezett *Lingi-Lingi* magasságot 4200 lábnyi felemelkedéssel a tenger színe felett. Egy gyönyörű panoráma lepi meg az utazót ezen magasságon, a több mint 10 mföldnyi láthatáron, sok irányban észrevehető a hosszan elnyúló zöld síkon elszórt helységek. Egy csaknem sík utón keresztül, mintegy félnapi utazás után több lakott helyeken keresztül elértem az említett királyság második fővárosát az úgynevezett *Colon go-t*, mely egy magas emelkedésen épülve mint a többi liamboi városok nem mutat semmi nevezésre méltót, a sebes *Sies:e* folyam, mely ezen ország hegyeiről lezuhan, a 11° déli szélesség foka alatt az Atlanti tengerbe szakad. — Hátrahagyva az említett hegyet csakhamar láthatók a *Fisamból* harmadik és ezen szélesség alatt utolsó hegláncznak csúcsai, hova harmadnap utazásom után értem el, áthaladván előbb a mély *Kern* folyamon, mely a galangai hegyekből eredvén, délkeletről északnyugotra *Bailndo* hegyes országon keresztül egy portugál! erősnél (Novo Redondo) az Atlanti tengerbe szakad. Felette rendetlen tömegben nyúlik el a dsámbai hegláncz többnyire kopár csúcsaival, — az ég-dörgés rettenetes példáját tapasztalva ezen érczekkel teljes hegyek között, — az electricitás, mely az egész levegőt elönté rősz befolyásával, több napokig az utazásra alkalmatlanná tőn. — Fájdalom, hogy ezen buta banonás vad népek nem engedik a folyók és hegyek ágyait s rejtőkeit megkutatni; mert itt több aranybányák jegyeit fedeztem fel. Két napig hegyen völgyön keresztül utazva elértem a hegláuezon túl elterült utolsó síkot; innét keletre már többé a föld formáját több mint 300 geogr. mfnyi kiterjedésben változni nem találtam, kivéven keveréki tekintetben, szelíd alakú halmok, borítva sűrű erdővel váltják fel a messze kiterjedésű zöld síkokat, hol bőven taláítatik az iható víz. — Négy napi utazás után által kelvén *hutaiu* folyamon, mely délkeletről éjszagnak folyva a *Knanza* nagy folyamba omlik, elértem a nagy síkon épült *Kimbolenge* várost, az első helységet a bihéi tartományban innét igen népes és meglehetősen mívelt földeken kereszt-

tül elértem azon helyet, hol jelenleg magam és családom tanyázik, az úgynevezett: *Masszisiuku*-t.

Bihe ország lévén tartózkodásom helye, jónak találtam azt bővebben leírni. Ezen tartomány a déli szélesség 14°, a keleti hosszúság 18° 22' fokai alatt helyeztetve mintegy 4500 lábnyi felemelkedésen, egy szelíden mérsékelt egészséges éghajlattal bir—ahévmérő középpontja általában 14 — 15 foknyi, mindazonáltal némely éjszakákon leszáll egészen 1 — 3 Reaumur fokra a zérus felett. Északról határozzák a *bailuncloi* és *anduli* országok; keletről a hatalmas *Knanza* folyam; délről a *kakingi* és *zambuelai* országok; nyugotról a hegyes *Hambo*. — Általában egy sík tartomány, kevés alacsony hegyeket kivéve, melyek fedve vannak sűrű erdőekkel, hol sok az építésre hasznos fanemek tűnnek fel; a föld kevére általában silica és aluraina combinatióval, felette alkalmas a földművelésre, a midőn a minden irányban elnyugó folyamok termékenyítésére nem kevésbé szolgálnak; a tropikus természetnyek s minden európai vetemények, tekintve a levegő mérsékletét bőven teremnek. — A lakosok: *Kimbundu* nemzeti névvel neveztetnek, a kik a műveltség sokkal nagyobb pontján állanak, mint a többi néger nemzetek; közönségesen mind a két nemen levők, magas, karcsú, szép testalkattal birnak, felette kevély és háborút kedvelő nép, de nagy barátjai az idegennek, fáradhatatlan és bátor utazók, s lehet mondani, hogy kivétel nélkül az aequatortól délre minden kereskedés és utazás ezen kimbundu nemzet közbenjárása által eszközöltetik. Ruházatjokban felette gondosok és pompát kedvelők, különféle eleven színű pamutszövetekből készült tunica formában öltöznek mind a két nemen, melyet derékon egy fehér gyapjú szövetű övvel szorítanak össze, fejüket turbán formába kötött tarka szövettel fedik, fegyvereik általában egy hosszú csövti puská, mintegy 6 arasznyi hosszú dárda (zagája) és különbféle módon készült hosszú török. A polygamia ezen afrikai nemzetek között általános; szabad mindenkinek annyi feleséget tartani, a mennyit venni képes, mert a menyasszony szépségéhez képest adatik el a vőlegénynek drágább- vagy olcsóbban; azért itt a nőnem nem egyéb, mint rabszolga, a legkeményebb házi dolgok vannak számára

feltartva, a midőn a férj nyugodtan elnyújtódzva megvetőleg osztogat neki parancsot, míg végtére ha nem tetszik, útnak ereszi. — Religiója ezen buta népnek otromba polytheismus. Az országlási rendszer úgy mondható, olygarchia, hol a főnök csak tanácsosaival osztja meg a hatalmat; egész népessége mintegy 50,000-re halad, kiknek egy tized része rabszolga. Vadállatai azok közönségesen, mint más tartományokban, u. m. oroszlán, tigris stb.; házi állatai: sok szarvasmarha, juhok, kecskék, sertések és szárnyas állatok, de lovak nincsenek, e helyett sok öszvér találtatik, melyek a portugali kolóniákból hozatva, itt jól tenyésznek.

Megtevéen a szükséges készüléteket, febr. 20-án 1850-ben 285 fegyveres elefántvadászok kíséretében oda hagytam Bihét, a Kokerna folyamon átkelve, hét napi keleti irányban ment utazásom után elértem a Koanza partjára. A forrása Dél-Afrika e nyugoti irányban ömlő másodrangu folyamának — mely vizét délkeletről éjszak-nyugotra vezetvén, a déli szélesség 10° foka alatt egy mfnyi széles torkolattal az Atlanti tengerbe szakad, — még eddig a geographusok előtt kevésbé ismeretes; azért fő célom vala ezen roppant folyam forrását astronomiailag meghatározni, erre nézve a folyam partján délkeletre utazván, a hatodik napon elértem célomhoz. Egy csekély emelkedésen látható az úgynevezett *liupeke* néger falu, környezve csaknem minden oldalról fölötté ingoványos messze kiterjedt iszapos földdel, borítva a magas csaté füvei, — innét több ereken kifolyva és kevésbé alább egyesülve, formálja magát a Koanza folyam. Két astrenomiai vizsgálatom következtében, azt a déli szélesség $15^{\circ} 9'$ — a keleti hosszúság 20° fokai alá helyzettem. Ezen tartomány emberevő vad népei több egymástól független kis főnököktől igazgatva *zambuellnk-naí* neveztetnek. — Innét éjszakkéleti irányban utazva, mindenütt számos folyamokra találtam. — Szükség már most figyelembe venni, hogy mi a föld physikai szerkezetét illeti, azt a Koanza folyamon átkelve, kevés kivételiéi, több mint 300 geogr. mföldön keleti irányban utazva, egyformának találtam; a föld keveréke t. i. homok, apró fehér köves granulatióval, melybe mindazáltal a vegetatiói rothadás következtében bőven van keverve a humus; azért

a földnek száraz időbeni fehér színe megváltozik az etős hónapokban. — A nagy kiterjedésű s füvel gazdagon ellátott síkokat, mint már említém, szelíd alakú hegyek váltják fel, fedve sűrű erdővel, honnan bőven szivárog ki a tiszta forrásvíz; egy európainak valóban gyönyörű látványt nyújtanak a nagy síkokon elszórva elgelésző vadak csordái: zebrák, gazellák, elefántok, vad ökrök, vad lovak és struczmadarak százként mutatják magukat ezen, az emberektől gyéren lakott vidékeken, midőn az utazót egy bizonyos távolságra bevárva, végre villámsebességgel tűnnek el a messze távolban. A *Vindika*, *Kuka*, *Karima* és *Kambale* hajózásra alkalmas folyamokon (melyek mind a Koanza mellék vizei) által kelve, a *bundái* nagy kiterjedésű királyságot délnek oldalról hagyva, elértem a rengeteg és lakatlan kibokuei erdőket, hol embeimmel az utazás fáradságaitól kinyugodva, készülteket tévők a nagy pusztaságot, a szükséges élelmi szerekekkel ellátva, keresztül utazni. Ezen rengeteg vadon erdőség, mintegy 20 napi járó földre nyugotról keletre, egészen lakatlan, hossza a szélesség 6° fokától délre nyúlva, még eddig ismeretlen; — számos oroszlánok, tigrisek és más vadak kóborognak ezen szűk vadonban.

Oda hagyván *Kariongol*, az utolsó lakott helységet a bundái királyságban, és mindig sűrű erdőktől környezve, sok nagyobb kisebb folyókat, elértem a délafrikai continens legmagasabb pontjára. A *Koanza* folyamtól egész idáig a föld színe észrevehetlenül emelkedett. — Nem hiszem, hogy földünkön legyen geographiai tekintetben ennél érdekesebb pont: mert mintegy 10 mföldnyi kerek kiterjedésben, itt nyerik létüket a legnagyobb folyamok, melyeknek egy része nyugotról keletre folyva az Indus tengerbe; más része szintén ezen pontból kiindulva, keletről nyugotra — az Atlanti tengerbe ömlőnek; innét ered a hatalmas, még eddig ismeretlen *Kasszabi Kandal* folyam, mely délnyugotról éjszakra az aequatoron keresztül, több mint 1500 g. mföldnyi futásában, sok folyamokkal erősödve s több mföldni szélességre kinyúlva az Indus tengerbe szakad; úgy szintén a kanyargó *Lunge-Bungo*, mely a *lobári* sík ország és a *bundái* királyság között keletre, a hatalmas *Z'ambég* folyammal egyesül; — a

Luena, mely az említett Lobárt a *kalundai* királyságtól elválasztva éjszakra, vizét szintén a Ziambéigibe önti, — *Lumegi*, mely Lobár és *Kalui* országokon keresztül, még eddig bizonytalan helyen eltűnik. Az említett Vindika, Kuiva, Karima és Kambale folyamok szintén innét eredve keletről nyugotra folyván, vizeiket a Koanzával egyesítik.

E nevezetes középafrikai magas pont földszíne kevés-
 sel különbözik a Koanzán túl leirt physikai alkotástól, az utazó itt csak szelid emelkedésű magosságokra talál, azon különbséggel, hogy ezen halmok legnagyobb felemelkedésén is a föld csaknem iszapos és kivált meredekjein, hol a legszárazabb hónapokon keresztül egyre szivárog ki minden irányban a víz, különben a vidék mindenütt erdőségekkel borított.

Két astronomiai vizsgálatom után ezen nevezetes felemelkedési pontot, — mely méltán a délafrikai *tizek anyjának nevezetethetik*, — a szélesség $10^{\circ} 6'$ a keleti hosszúság $21^{\circ} 10'$ (greenwichi meridianus) fokai alá helyeztettem, barometri számítással 5200 lábnyi felemelkedéssel a tenger színe felett — Ki lévén vágyam elégitve a legbecesebb geographiai pontok meghatározásában, innét nyug. éjszaki irányban a népes *kibokue* országon keresztül, hol több ízben által kelvén a kanyargó Lumegin Lobárt déli oldalról hagyva 33 napi utazás után a kalundai királyságba érkeztem, az úgynevezett *Yah-Qwlem* városába, a nagy Kasszabi folyam partján, hol jelenleg tartózkodom a déli szélesség $4^{\circ} 41''$ s a keleti hosszúság $23^{\circ} 43''$ fokai alatt: lehetetlen vala innét előbbre haladni, 1-ör a királyság keleti részén dühöngő himlőnyavalya miatt, 2-or kísérom a szükséges elefántcsontot megszerezvén, hazájokba visszatérni kívánkoztak.

Mindezen népek, a melyekkel utazásom alatt közlekedésbe jutottam, a legkisebb kivétel nélkül, a műveltség legalsóbb fokán állanak, és kivéven némely ügyességet fegyvereik készítésében, minden mesterség nélkül vannak; egy kevés földmivelésen kívül közönségesen vadászatból és halászatból élnek. Az országlásmód: úgy mondható *democratia*, hol az egymástól független főnökök a hatalmat a néppel megosztják. A religio egy buta fétis-imádás; mindazonáltal ezen

néger nemzetek közönségesen gyakorolják a környülméletét; ezen népek mind a két nemen egészen mezítelen járnak azon különbséggel, hogy a férfinem két előről és hátulról derekukra szorított bőrrökkel takarják el szemérem testüket; a midőn a nőnem egy keskeny, mintegy 3—4 hüvelyknyi széles szövettel fedi el testének azon részét; általában mind a két nemen levők magas és jó testalkotásuak, de felette tolvaj, hazug és babonás nép. A polggamia általános közöttük. Fegyverek: nyilak, dárda (zagája) és török, melyeknek készítésében meglehetősen ügyességgel bírnak, mindazonáltal a lőpor és puska is már gyakran láthatók kezeikben, a melyeket a fekete rabszolga kereskedők mint árucikkeket adnak el nekik; többféle házi állatok találhatók itt, mint juhok, kecskék, szarvasmarhák és sok szárnyas állat. — Mindezen néger nemzetek felette vakmerő vadászok, a mire egy példa eleendő leend. Ugyanis már több éjszakákon keresztül nem nyughaték két oroszlánnak rettenetes ordításai miatt, melyek egész éjjeleken kerengtek házam kerítése körül; panaszkodva erről a hely főnökének, ez azonnal rendelést adott a vadászatra; több dárdákkal és kurta késekkel fegyverkezett néger ment felkeresésükre. Mintegy két órai fürkészés után az erdőben, megtalálták kettejük közül a bak-oroszlánt, a mely is két hátulsó lábaira ülve, farkcsóválva várta a megtámadókat. Retten a legbátrabbak közül, egy óval formájú elefánt bőrből készült paizs- és hosszú törrel fegyverkezve, az oroszlánt megtámadták; egyik előlről, a másik hátulról. Az első egy ügyes mozdulással kikerülvén az oroszlán ugrását, törét annak keblébe dőfte, midőn a másik a vadat farkánál fogva s erősen megragadva, annak minden mozdulatát megakadályoztatta, és ekként azt több tőrurásokkal megölték. Az oroszlán bőrét a főnök tisztelet okáért nekem általadta.

A mi a poétái szellemet illeti — ezen népek szintén bírnak némely verseleti képzerővel, melynek példájára egy itt igen népszerű közdalt adok a bunda nyelvről által téve magyarra.

B u n d a - n y e l v e n :

Tumbalambendu o feku vi a poszoka (Magyarul: Tumbalambendu a szép leány).

Dongonossi Zingambu-mujembe (Gyönyörű szemei ragyognak, mint az égnek csillagai).

Zingaveju ge-mungomba (Haja és szemöldöke fekete fényes mint a zebra serénye).

Dizimu mulela Boma (domború kerek melle gyenge mint a boa (constrictor) tagja.)

Ditimbi tumbua ja vihua (Köldöke hasonlít egy ujonan kibújt gombához).

Mazom dani puhemba (Kicsiny fogai fehérek mint a papiros).

Dizulo gue-mukongo (Szája kicsiny és kerek).

Mubila gue kindele kumbakka (Test állása magas karcsú, ügyes mintegy fehér emberé).

Egy másik dal, a melyet házam előtt elbucsuzásul énekeltek:

Kindele venda tu-katala poutu (A fehér ember oh ki oly messziről hozzánk jött).

Tamboka ovina kanaszszu utijiti (Legyen szerencsés és ne botoljon útjában).

Kissala kuinue Sonange van ange (Az isten vezérelje őt, mert emléke szívünkben vagyon).

Végteára befejezem iratomat azon édes reménnyel, hogy tisztelt édes hazámfiái kedvesen veendik ezen ismeretlen országokról tett rövid vázlatomat, mely stylje végett kevésbé, de tudományos tekintetben mindazáltal becses lehet, a midőn egy alkalmas időben, egy kimerítőbb iratban a szükséges földabroszokkal ellátva leend szerencsém földieimet ezen országokról bővebben értesíteni, — melyek után egész tisztelettel maradok hazámat szeretve Magyar László m. k. flotta-hadnagy.

IV.

KIRÁNDULÁS KÁMBA ÉS OUKANYAMA ORSZÁGOKBA.

Odahagyva Gambos tartományt tizenegy napig tartó fáradságos utazás után, a affei homok sivatagokon keresztül, hol csak gyéren vala található az iható viz, jul. 2-án 1852-dik évben elértem végre Kámba országot.

Alig megérkeztem csoportosan tódultak felém a lakosok nagy kiáltozással nyilvánítva látogatásom fölötti örömket és elkísérének a vendégek elfogadására rendelt helyre, mely egy nagyobb térség vala, bőven árnyékolva széles kiterjedésű zöld fáktól, melyeknek hives árnyéka egy valódi kincs az utazóra ezen forró éghajlatok alatt. Itt letelepedve asszonyok és leányok egymást felváltva s vetélkedve hoztak számomra ajándékokat, friss tejet, tyúkokat és maszambála lisztet. — A férfiak elefánt és hippopotamus féle szárított húst, s mindannyian nagy lármával körültem iparkodtak megtudni nevemet és születésem földjét. A nőnem természetesen itt is kíváncsiabb lévén hajamat és orcámat tapogatva először visszaborzadtak azoknak az övéktől különböző volta miatt, de csak hamar megbátorodva, kérdezték ennek vagy annak az okát, p. o. hogy bőröm miért oly fehér? és hajam olyan sárga és hosszúkás? a mikre midőn kellőleg válaszoltam volna, csakhamar jó barátok lettünk.

Nem csodálhatám eléggé ezen nyílt barátságot, a melylyel ezen vad pásztornépek irántam viseltettek, annál is inkább, mivel ezen országban még soha kívülem egy fehér embert nem láttak; különösen a nőnem, mely itt igen szép, csakhamar oly nagy bizodalomát váltta velünk, hogy sokan magokat önként szolgálatunkra ajánlák Ezen szíves elfogadás után jó sikert ígérék vállalatomnak, a *Kunene* folyamom keresztül az *Cukanyamák* országába eljuthatni.

Estve felé egy *Námbolo* (helytartó) jött tanyámra, engemet a tartomány fejedelme nevében üdvözölni. — A helytartó maga részéről, miután bizonyos távolságban földre kukorodva maradt, engem ekkép köszöntött meg: „gyepeigyepi inene va pinduka, va kamba kindele“ — „neked egészséget, nagy egészséget kívánunk; jól érkezett légy hozzánk fehér ember;“ mire én neki viszonzva tudtára adám: hogy nagy kívánságom lenne fejedelmüket ismerni s neki ajándékokat adni, mely nyilatkozatomat nagy meglepéssel vévén, értésemre adá: hogy ő már részéről megérkezésemről a fejedelmet tudósította s hiszi, hogy két három nap múlva annak küldöttjei is hozzám elérkezendnek. Ezzel vége volt beszélgetésünknek s miután pár sor üveg-gyöngyöt ajándékoztam neki, egymástól elváltunk. — A hőmérő ezen a napon az árnyékban 29° Reamur fokot mutatott.

Július 5-én korán kelék, mert a nagy láрма miatt, melyet a hozzám tóduló csoportok sátorom előtt ütöttek — nem alhaték; részint kíváncsiságból, részint élelmi szerek eladása végett jöttek hozzám az illetők; de csakhamar menekedtem tőlök, mert nem volt szándékom ezen tartományban sokáig mulatni és siettem a *kárnbai lónak* meglátására, melynek felkeresése végett több fegyveres embereimmel s néhány ben-szülöttekkel a szükséges élelmi szerekkel ellátva még ezen reggel útnak is indulélc. Utam délkeleti irányban vitt. Mintegy 6 órai utazás után — mindenütt lakott földeken menve keresztül — a föld színe tetemesen alacsonyodni kezdett, és itt már a vegetatio is mindinkább dúsabban mutatkozott, jelesen az erdő is, melyen keresztül haladék, sűrűbb volt mint az eddigi, mivel hosszú filix fü boritá a nagy fák ágait, melyeknek lecsüggő farkai, keverve sok szipó gyökerekkel ezen erdőknek inkább délamerikai, mint afrikai karaktert adtak; a nedvesebb árnyékban különösen szépen virítottak a veres színű lantana, heliconia és brumelia virágok. Mintegy két óráig haladtam ez erdők közt, míg nem végre egy felséges láthatár terült ki szemeim előtt, melynek leírására a toll kép-telen. A kárnbai tó körülvéve erdőktől s a lenyugvó nap sugáraitól arany és ezüst tányérrá alakulva itt oly panorámát szolgálakat a szemnek, melynek párját hiába keresnök a föld-

nek nagy kerektségén. Nem tudtam eltelni e tó nézésében, míg nem végre a sötét éjszaka véget vetett gyönyörködésimnek, a mikor is a vadállatok miatt tüzet gyújtva leheveredtünk sátorainkban s alig vártuk a másik nap virradását.

Július 6-án. A felette nedves éjszakára, egy igen is forró nap tűnt fel, mely azonban semmit sem vont le szépségéből a vidéknek. A tavat környező sűrű erdőkben lakozó madarak énekei itt egy leírhatlan különféle hangvegyületet okoznak, melynek bájos összhatását csak is itt foghatja fel az ember. Látni lehetett itt seregenként repdeső pézsmakacsákat, fanas moreata), gyönyörű skarlát tollú flamingókat (*phoenicopterus ruber*) és kalányos gémekeket (*platalea leo corodia*), melyek mind egész kényelemmel sétáltak a tó partjain; továbbá sok nemét a kolibriknak is itt láttam, melyek közt leginkább feltűntek — a kéktollú és veres orrú *troquillus saphirinus* — és a veres orrú s sárga koronás *troquillus ornatus*; de a mi leginkább magára voná figyelmemet, az egy közép nagyságú majom volt, melyet tökéletes arany színe miatt *simea aureatának* nevezhetnénk. Mindezen állatok csoportosan ugráltak a nagy fák ágain, és nem mutattak semminemű félelmet jelenlétünk fölött, mi különösen engem a majom részéről lepett meg. Én ugyanis nem emlékezem, hogy ezen majom-nemet Dél-Amerikában vagy Afrikában is láttam volna valahol s azért már szelídségénél fogva is nagy kedvem lett volna egyet a fajból szerezni, de vezetőim mind a vadászat-, mind a lövésnek ellent állván, tudtomra adták, hogy itt e részbeni aqvisitiómnak csak azért nem tehetek eleget, mert e helyütt halálos büntetés alatt tilalmaztatik mindenkinek a vadászat, miután ugyan e környékben lenne megholt fejedelmök temető helye.

Az óriási nagyságú fák közt leginkább kitűnnek a *sapukaia* (*lecytis*), *barrigudo* és *takulla* fa-nemek; ez utolsó szép veres festéket ad. A tó partjain menve, azt életgazdag eziprus füvei láttuk mindenütt benőve, mely gyönyörű foglalványkép tükröződött vissza a vízben, úgy hogy el lehetett mondani: itt a természet mit sem kiméit, hogy ezen vidéket a tó közelében a legdúsabb vegetatióval ruházza fel, míg csak kevés távolságra innen száraz és lepörkölt tájat tüntetett sze-

meink elé. E té közelében, valamely délamerikai folyam partjain képzelhetem magam, ha a vízben úszkáló hippopotamusok nyilván nem mutatták volna Afrikáiban lételemet. Fellette nagy mennyiségben láttam továbbá ezen tóban a vízi lovakat és krokodilokat; ez utóbbiak oly rettenetesen itt, hogy lehetetlen életveszedelem nélkül a víz széléhez vigyázatlan közelíteni, mert ezen család amphibium a víz alatt lappangva, készen várja prédáját, és mihelyest közel éri farkával, mely egy hatalmas fegyver, azt mintegy villámütéssel le-sújtva, körmei közé keríti.

Egy jelenetnek magam is tanúja voltam, mely két krokodilnak közlőli megtekintésére adott alkalmat. Kettő kutyáim közül, szomjasan a melegség és utazás következtében a víz felé tartott, de ott farkleverve s a félelem egész jelével megállva, csak a víz felé ugattak, a nélkül, hogy előre egy lépést is mertek volna tenni. Kíváncsi lévén az ugatás okát tudni, magam is oda siettem s egy hosszú póznával lármát ütven a víz színén, alkalmam volt látni a két iszonyatost tőlem tova úszni.

A tó maga, mintegy 15 geogr. mértf. területtel egy rendez paralellogrammot képez és létét a hatalmas *Kunene* folyam kiáradásának köszöni, a melylyel egy terjedelmes ér által van közösülésben. A tónak medre alacsonyabb lévén a folyóénál, ez utolsó amazt az esős hónapokban egészen elönti, mely alkalommal aztán a folyóból számtalan vízi ló és krokodil tölti el a tavat, melyek aztán, ezen embertől gyéren látogatott magányban igen jól érzik magokat.

Julius 7-én. Ámbár nagy kedvem volt még ezen kies vidéken [tovább mulatni, és azt bővebben megvizsgálni, de nem tarthatám jónak a fejedelem küldöttjeit reám várakoztatni, a kik is már útban voltak lakásom felé; — azért korán reggel oda hagytam e vidéket és a tőlem csinált után haza indulók. Útközben mintegy 16 főből álló elefánt-csoportra találtam, nem lévén azonban engedelmem a vadászatra, nyugodtan hagytam őket, utamat folytatva, míg nem estve felé tanyámra érkezem, hol már a hévség sokkal érzékenyebben bánta — 30° Reaumurnyi lévén a melegség — mint a víz közelében.

Július 8-án. A főnök küldöttjei, kik már reám várokoztak, engem uruk nevében üdvözölve, tudtomra adák annak meglegedését látogatásom fölött s azon rendeletét, hogy öt lakásában felkeresve, szándokomról értesítem. Csakhamar tehát néhány embereimtől kísérvé, a küldöttekkel együtt útnak indulék. A helytartótóli szíves fogadtatásom okot ada hihetnem, hogy a tartomány főnöke sem fog rosszabbul elvárni, — azonban a tapasztalás az ellenkezőt bizonyítja be.

De mielőtt erről szólanék, leírom azon vidéket, melyen a főnökhézi jutásom alatt keresztül hatoltam.

Ez egy meglehetősen mívelt és népes vidék, melyben az egyes családok házaikat egymástól elkülönözve, szükségeikhez képest nagyobb vagy kisebb kiterjedésű és tuskével bekerített használt földek közepette építik. A házak, egy rendetlen tömegben épült kerek formájú igen kicsin szamlakunyhókból állanak, melyeknek perpendiculár magassága meg nem haladja a hat lábat, mintegy kilencz lábnyi diametrummal, a melyen két quadrat lábnyi lyuk szolgál ajtó gyanánt, miért is csak hason mászva lehet azon ki- vagy bejutni.

Ez képe az itten lakott vidéknek. Tovább menve mintegy 7 órai utazás után, s tikkasztó melegségtől kínozva, végre elértem a számomra rendelt éjszakai szállást. *Kihita*, ezen környék főnöke igen szívesen fogadott; magam és embereim számára egy ökröt és több nagy fazék héla italt adott. Ezen ital — mely színére és ízére némileg hasonlít a siller borhoz, a maszambála (egy neme a pisorgumnak) plánta magvaiból készül; a magvak, nagy famozsarakban megtöretnek, aztán megfőzve szalmából készült tölcserén át megsziiretnek, a midőn fazekakban meghűlve csakhamar erős fermentatióba tétetnek, így aztán használatba vétetnek. Igen híves és egészséges italnak tartják ezen forró éghajlat alatt, de nagy mértékben foglalja magában a részegítő szeszt, mi miatt Délafrikábau a 14° és 22° paralellok között igen nagy divatban tartják.

Oda érkeztemmel egy Quimbanda — jósló — a leölt ökör belein talált jelekből a körültem összecsoportosult népnek tudtára adá: hogy e fehér ember nem hoz veszedelmet magával, azért mindenki bátran közösködhetik személyével;

én tudniillik, tudván az itteni szokást, nem mulasztottam el előbb a Quinbandát megnyerni, mert ezeknek kezében fekszik itt a hatalom. De ezekről is később bővebben!

A hévmérő ez nap 30 R. fokot mutatott.

Július 9-én. Használni kívánván a reggeli hívest, jókor indultam el, s mindig mívelt földeken keresztül, sok kíváncsiaktól kísérve délután egy és két óra közt elértem végre *Kombálá-t*, a tartomány főnöke residentiája helyét.

A fejedelmi lakhely, egy vad és sivatag túskeerdő közepett épülve, csak nagyobb kiterjedésénél fogva különbözik a lakosok többi házaitól. Körületét, kerek formában, földbe ásott erős fakerítés képezi, mely mintegy ezer □ ölnyi térséget foglal el. Itt a körüliét belületén, szalmával fedett kerek házak vannak rendetlenül elszórva, melyekben most a fejedelem lakik. Mondják ugyan, hogy csak provisorie — mert az elégett régi fejedelmi lak helyébe most építik az újabb nagyszerűt, melybe annak idejében fog átköltözni.

Félórai várakozás után egy tágasabb udvarba vezettem, melynek közepén egy faoszlopokra épült kerek szalmafedél alatt találtam orosz lány bőron elnyujtózva: *Kikundesu* a kambai fejedelem ö felségét, körülvéve sok feleségei- és udvarnokaitól, kik mindannyian szemmeresztve bámultak reám, a midőn a főnök egy helyre mutatván, a leülésre engedelmet adott.

A fejedelem egy 40 esztendő, hat láynyi magas és erős termetű ember; durva arcvonásai közt két kicsiny szem e volt észrevehető, — egy szerecsenben csalhatlan jelei a ravasz álnokságnak. Ezen kambai felség már ide érkezésem alkalmával ittas vala egész udvari népével, és a mint észre vettem, még az nap nem is szándékozott felhagyni az ivással, mert bőven forogtak körülte a hélával telt edények, a melyekre neki sokkal több figyelme volt, mint tulajdon személyemre, mit is látván, engedelmet kértem udvarlásomnak a jövő naprai halasztására, mibe ő meg is egyezett; kimentem tehát s kívül sátort ütve vártam a jövő nap szerencséjére.

Július 10-én. Az ajándékok, miket a főnök számára hoztam, több apró czikkekből állottak, u. m. egy hordócska égett bor, különféle színű üveggyöngyök, egy görbe kard

három rőfnyi kék durva posztó, és több sárga rézből készült karperecekből. Mindez egy ily kis hatalmú főnöknek elég szép ajándék volt, de sehogy sem valék képes ezen részeges szerecsent megnyerni, holott ő lévén teljes hatalmú ura a Kunene folyami hajózásnak, a melyen át akarék hatolni — minden áron meg kell vala őt nyernem.

Setét reggel lévén, sátoromba jöttek a fejedelem követjei az ajándékok elvitele végett, de ezt akként eszközlék, hogy a nép ne tudjon róla semmit, a midőn őket követve, egy nagyobb kiterjedésű házba vezettetém, melyben a főnököt négy feleségével egy *Káliél* társaságában találtam. Ez egy tolmács; az afrikai fejedelmeknél szokás az idegenekkel, még oly esetben is, midőn a jövevény az ország nyelvét érti, tolmácsok által értekezni. Megtévén mind két részről a szokott üdvözlését, ily kérdéseket intéztetett hozzám a fejedelem: fehér ember, mi az oka utazásodnak? és mivel foglalatokodol?

Tégedet és népedet ismerni — válaszolék — és a midőn lehet, elefántokat vadászni.

— Mi módon ölöd az elefántokat?

— Túzi fegyverrel.

— Pah! tehát te rősz vadász vagy, ha te itt elefántokat akarsz ölni, szükség, hogy azt temóval tegyed (hátrább ezen vadászatmódról bővebb említést teszek), mert a puska nagy lármát üt, és az elefántok messze — a folyam túl partjára futnak.

— Mely tartományból jősz, — folytató — és mely utón?

— Gambosból, az affei homok pusztákon keresztül.

— Van-e még iható víz a pusztákban?

— Igen kevés, és már most az esőzés előtt a szomjúság miatt, az utazás nem bátorságos.

Ezután több kérdéseket intéztetett hozzám hazám és népei szokásai fölött, melyekre lehető magyarázatot iparkodtam adni; — továbbá: miután szándokom volt a Kunene folyamon keresztül az Oukanyamák országába eljuthatni, engedelmet kértem tőle a további utazásra; de ezt tőlem kereken megtagadó, mondván:

— A folyamon még soha fehér ember keresztül nem

lépett; ki tudja, La te azt tennéd, mely veszedelem érhetné országomat?

Természetesen erre mit sem felelheték, de éreztem, hogy e megtagadásnak a még birtokomban levő két hordócska égett bor légyen az oka, melyeket azonban *Haimbiri*-nak, az oukanyamák királyának szánván, e részeges főnök nyakasságának nem akartam feláldozni, miért is sok kéréseim után végre egész elhatározottsággal kinyilatkoztattam azon szándokomat: hogy bármilyen módon, de a folyamodon keresztül hatolandok. E nyilatkozatomra az égett bortól részeg főnök oly dühössé lőn, hogy dárdáját kezébe kapva, rögtön keresztül szúrاندott volna, ha jelen volt feleségei őt szándokában meg nem gátolandották: mondván:

— Ez az ember a fehér király szolgája, azért te őt meg nem ölheted, mert mi halálát drágán fogjuk megfizetni; aztán ki tudja, mily hatalmas talizmánt (ganga) hord magával, melynek erejével bennünket egészen elpusztíthat.

Mire a dühös felség reám ordítá e szavakat: Pita-pita! tupari öve kindele, lódulj, lódulj hitvány gaz fehér ember. — Oda hagyva *eien* részeges főnököt, embereimmel azonnal szállásomra visszatértem, de bús szívvel, mert füstbe láttam menni minden reményiségemet, innét előbbre haladhatni.

A fejedelem bővebb jellemzése végett, kell hogy az itteni nép történetét és szokásait megemlítssem.

Dél-Afrikában az örökösödés nem a fiák, de a leánytestvérnek gyermekei részén van, úgy szintén azoknál van a főhatalom is, mely ezen vad népek közt igen kevés kivétellel csak erőszak által vívatik ki, a mennyiben t. i. a leendő successor elég erősnek érzi magát, netalán uralkodó nagybátyjának megfojtására.

Így tőnek Kikundessu és Bitepa testvérek is; meggyeztek ugyanis abban, hogy Karihova nagybátyjok hosszas uralkodásának véget vetnek, s azután közösen felosztják az uralkodást — de nem találván a nép közt elegendő pártfogást, a fiatalabb Bitepa a haimbiri király segedelméhez folyamodott. Míg ez a segedelem megnyerésén dolgozott, — azalatt a ravasz Rikundesu egy csoport híveivel álnoksággal Karihovát kezéhez keríté s megfojtá, mire azonnal Kamba fejedelmének kiáltatta ki magát.

Ezt megtudván Bitepa, azonnal bátyjához sietett, s őt az uralkodás megosztására szólítá fel, ki azonban mit sem akaráván tudni öcsse kívánataról, ezt is, mint hóbotos félnék embert s érdemetlent az országlásra láb alól el akarta tenni. De Bitepa jókor észrevévén magát, halálos boszút esküdve, oda hagyá bátyját s néhány hív rabszolgáitól kísérve, a Kunene folyamon keresztül a Handák országba menekült, hol mintegy 8 esztendeig tartózkodván, lassankint több e kegyetlen Kikundessu uralkodásával elégtelen népektől és idegen fegyveresektől segítve épen ittlétem alkalmával, titkon a folyamon keresztül jutva Kikundessut megtámadta és egy dühös harcz után őt pártolóival együtt levágta.

Ez július 12-én történt, mi megváltoztatá előbbi napon tett azon szándékomat, hogy miután Kikundessu miatt nem sikerülhetett a Kunene folyamon átmehetnem, *Humbi* tartományba vegyem utamat, honnan remélhetém a további utazást.

Július 12-én ugyanis 3 és 4 óra közt reggel iszonyú láрма és ordítás vert fel álmomból, a midőn embereim sátoromba ugorva kiálták: Engana vita! vita! urunk ellenség, ellenség! mire fegyverhez nyúlva kimenők, meglátandó a baj és láрма okát, — és látám a különféle irányban futkosó csoportokat, a nőnem és gyermekek jajgatással tett ide s tova szaladgálásaikat, de mindebből ki nem vehetők, mily tájról és mily ellenség fenyeget. Végre eszembe jutott, hogy e szercsenek közt a lőpor nem lévén ismeretes, alkalmasint a házakban ben történnek a gyilkolások, mi annál veszedelmesebb, mert azokról a szomszéd is alig tudhat valamit, azért is minden eseményre felkészülten, embereimet bátorítám a védelemre, mert elhatározám életemet drágán eladni, mit löfegyvereink használata mellett valóban drágán is adhatók el. De szerencsére nem került semmire, ámbár ezen vadak rabló és vérengző szellemét csatáikból ismerve mindent várhatók inkább, mintsem hogy békén hagyjanak

Júl. 13-án körültem egész nap csendesség uralkodott, s kivéve némely, egyedül magára hagyott legelésző marhacordákat, egy élő lényt sem vehetők észre, míg nem 10 óra tájban estve egy mukangysila (útmutató) érkezett hozzám, úgy

látszik egész titokban, hogy elmondja a történeteket, melyek e kevés szavakba foglalhatók:

— Fehér ember, a minék meg kelle történnie, az már megtörtént; azért ne félj, nincs veszedelem reád nézve. Bitepa Kikundessut és pártfogóit megölte, s most már tökéletes ura lévén a tartománynak, azt nem engedi tovább pusztítani. Hihető, hogy téged is pár nap múlva magához rendelend, várd be azt teli reménnyel.

Megelégtlenül hallgatám e hirt, ámbár attól tartottam, hogy ismét áruczikkeim s ajándékom felétől kellend megválnom.

Júl. 14-én az elfutott népek apródonként házaikba viszszatérnek, de még tanyámra egy sem bátorkodik jöni; egyéb-iránt semmi új körülm. A hévmérő 28 R. f. mutat.

Július 15-én. Mintegy kilencz óra tájban délelőtt, nyilakkal és dárdákkal fegyverkezett több ember lépett sátoromba, kik küldöttei lévén Bitepának, tőle parancsot hoztak engemet az ő táborába kísérni; velők útra kelvén, mintegy 5 órai gyalogolás után elértem a tábor közelébe, holott is egy baobáb fa árnyéka alatt letelepedni kénytettek. — Ketten kísérőimből hírt vittek a főnöknek, ki engem aztán egy óráig várakoztatni méltóztatott.

A vidék a tábor közelében igen vidám, de tökéletesen lakatlan volt; alacsony és a kiáradásnak kitett lapályai sűrűen be valának növe munyanga fa erdővel. — A munyanga fa, mely kizárólag csak alacsony és az elöntésnek kitett vidékeken tenyészik a lasponyához egészen hasonló kellemes ízű gyümölcsöt ad; kiterjedése közép nagyságú; levele sötét zöld, ovál és igen vastag szövetű; héja durva és vastag; ágai — már egészen alul, a tökén kezdve felfelé, több rendes fokozatot képezve — horizontál irányban nyúlnak ki. — A fa távúiról tekintve úgy jön elő, mintha minden töke nélkül emelkednék fel a föld színén. — Található Délafrika belsejében csak 17° és 20° szélességi paralelok közt, hol bőven tenyészik.

Midőn a tábor közelébe értem, egy tompa hangú zajt vettem ki, melynek zsvivaja a sűrű erdő miatt meg nem vala különböztethető, de csakhamar kijutván a sűrűségből, a sík

téren egy oly érdekes látvány tűnt szemeimbe, melyért sok európai drágán fizette volna meg a bementi díjt.

Az óriási baobáb fáktól beárnyékolt magas síkságon nagyobb és kisebb csoportokra felosztva terültek el Bitepának különféle nemzetekből összeszedett katonái — itt a muhandák — amott az oukanyamák csoportja foglalta le figyelmemet. — Amazok fegyvereiket — melyek vas dárdákból, nyilakból és fabuzogányokból állottak, — több rakásokba lerakva, némelyek pipáztak, mások marhahúst sütve, azt fél nyersen kedvökre ízlelték; míg emezek, karcsú magas termeteket tüntetve föl, fejöket élénk színű toliakkal felékesítve, kedvelt marimba zenéjük hangjától kísérve, járák minyenge hadi táncokat. — Ezen tánc igen közönséges ezen nemzeteknél. A harcosok egymással szemközt álló parallel vonalban, fegyvereiket kezükben tartva, mozdulataikkal hadakozások módját követik, mely alkalommal egyszersmind különféle vad szellemű énekeket zengenek, p. o. „ha bátor vagy, most az idő, szállj ki a harcmezeire; de ember légy! mert szándokom még ma béledet a napra kitenni.“ — Egy másik: „az én dárdám mérge oly hatos (ogyiu felette hatalmas mérge, a melylyel ezen szerecsenek fegyvereiket megmérgezik), hogy azzal ellenségemet megütve nem hagyok neki időt még csak kedvesétöli elbucsuzásra sem.“ S több ezekhez hasonló dalokból mintegy kirítt azon vérengző szellem, mely ezen vad népek közt csatáik alkalmával uralkodik.

Mіндеzen csoportok közepeit, hadi főnökeitől körülvéve egy elkülönzött fa árnyékában találtam Bitepát egy letetült tuskón ülve. Mellette jobb kézről, egy földre leszúrt zagája (dárda) hegyén volt látható Kikundessunak levágott feje.

A mint észre vön Bitepa, azonnal mosolyogva egész nyájassággal üdvözölt s leültetett, mintegy 35 évesnek néz ki, magas és kövér testalkotással. Kellemes szép arcvonásait két nagy kerek szeme mintegy megfényesíté; azokban szelídség jele mutatkozott, s ha szája körül levő vonásai s erősen kitűnő hegyes ajka eltökélt és szilárd akaratját nem mutatták volna, nem is lettem volna öt képes valamely elhátározottabb tett elkövetőjének gyanítani. — Fejét egy strucz-

madár-bőrből készült és a gránátoséhoz hasonló süveg fődé, melyen az állatnak fekete és hófehér tollai természeti rendben lebegtek. Megvallom részemről, ezen deli harcos szerepsent nem győztem eléggé nézegetni.

Hosszasabb ideig tartó beszédbe eredtünk, közölve vele úti tervemet s akaratomat, a melyre ő nemcsak megadd egyezését, de amint mondd: kész köteles szolgája lévén Haimbirinak, szándoka tervemet még elő is segíteni; azért számomra két útmutatót rendel, — de viszonzásul elkérte az egyik hordócska égett bort, melyet birtokomban lenni tudott, azzal az utasítással, hogy a megmaradt hordócskát Haimbirinak vigyem, ki ez egygyel szinte meg fog elégedni. Természetesen kérelmét teljesítém, ki aztán megelégtülten ajándékomon, nekem egy ökröt, több fazék liéla italt és maszambála lisztből készült kenyerei adatni rendelt, — mire tőle elbúcsúzván őt oda hagyám.

Július 16-án. Félvén, hogy a király babonás jóslótól biztatva netán ígérletét visszavonja, engedelmevel ez nap tanyámra visszatértem, s megelégtülten fogadtatásom eredménye miatt az utazásra szükséges élelem beszerzéséről gondoskodám minden haladék nélkül.

Kámba ország a déli szélesség 16° és 17° , a keleti hosszúság 18° 19° (Greenwich) fokjai alatt fekszik. Északról határozatok a molondoi országtői; keletre a Kunene folyamtól; délre a Hnmbi tartománytól és nyugatról az Affé homok pusztaságtól mintegy $300 \square$ mföldnyi kiterjedéssel. Népeisége hozzávetőleg 12,000 főből áll, kik minden városi rendszer nélkül csak elszórva, úgymondott tanyákon lakoznak, szoros ethnographiai tekintetben véve a mu-nyanéka szerepsent törzsökhöz tartoznak és az azokkal közös nyelvet beszélnek.

A mu-nyanéka familia a 14° és 18° parallolok között, úgyszintén nyugatról keletre a selai hegláneczek és Kunene folyam között, több apró és egymástól független státusokat képez., u. ro. Ohila, Dsau, Hahi, Gámbos, Kipungó, Molondó, Kámba és Humbi. — Átalános bélyege ezen néger törzseknek, három fog hiányuk, miket elül az alsó állkapczából erőszakosan tolnak ki, kivéven a fejedelmi sarjadékokat mind a

két ágon. A környülmételés nem általános közöttük, és csak a főnökök köteleztetnek arra.

Kámba a homokpuszták közepett úgy tűnik elő, mint egy valódi oázis. Felette meleg éghajlattal bír és termékenységet, csak a Kunene folyam közellétének köszöni, a midőn ettől az esős hónapokban elöntetvén, alkalmassá lesz a földmivélésre. Kizárólag csak mandiókka (*Jatropha Manihot*) — maszango, maszambála (egy neme a pisorgumnak) és kevés dohányvetésből áll földmivélésök.

Az időszaknak csak két neme ismeretes itt, t. i. száraz és nedves; de ez utolsó csak három hónapig tart: február, martius- és aprilisben; ezen hónapokban az esők felette bővek és tartósak, a midőn ezen sík vidék az elöntés következtében csakhamar gazdag fü által borítottatik el, mely aztán egész esztendőn át eledelül szolgál a számtalan szarvasmarha csordáknak. A többi 9 hónapokon, midőn az aequator közeliében a lég tökéletesen száraz és tiszta lévén, felette nagy melegség uralkodik, melyet a homoktól visszavert napsugarak egész a 40 Reaumur fokig felfokoznak.

Az uralkodásmód: egy monarchia limitata. A tudományoknak legkisebb ágai sem ismeretesek, kivéve némely ügyességet fegyverek készítésében. Ruházatjaik általok készített ökor beléből áll. Fegyverök zagája (egy 6 arasznyi hosszú vas dárda), melynek szára közepén egy ökörfark van oda erősítve. Ez oly félelmetes fegyver kezeikben, hogy 25—30 lépésnyire egy hajtással bizton általütik ellenségeiket; továbbá: nyíl és egy 3 arasznyi fabuzogány.

A ragadozás lévén fő foglalatosságuk, majd nem mindig háborúban élnek szomszédjaikkal — de az idegenek iránt nyájasak és vendégszeretők.

A polygamia közöttük általános s a házasság minden ceremónia nélkül megy végbe.

Az időszámítást egy holdtól a másikig teszik, a heteknek rendszere nem lévén náluk ismeretes.

A külső kereskedés elefánt-csontokból áll, a melyeket a bangeláknak (szerecsen kereskedők), kik a tengerpartokról Afrika belsejébe utaznak, csereportékákért, mint üveg gyöngyök, égett bor stb. eladnak.

Religiójok — monotheismus, melynek fődogmája: a jó és rossz genius; mindazonáltal véleményök szerint a rosznak e földön kétszer több hatalma lévén, azért csak kizárólag ennek áldoznak — többnyire marhákkal. Papjaik és imaházaik nincsenek, de vannak a helyett számtalan jóslóik (quim-banda).

A nyavalyáknak itt igen kevés nemo ismeretes; azért a hosszú életnek példái számosak.

Az afrikai népek véleménye szerint: senki természetes halállal nem hal meg a nélkül, hogy valamely ellensége azt előbb talizmánja által nem eszközölte volna; azért mihe-lyest valaki meghal, annak rokonai és ismerősei a holtak házában összejönnek, hol irgalmatlan ordítással jelentik ki fáj-dalmokat, több ízben nagy fenszóval kérdezzvén a megholttól halálának okát, ígervén azt megboszulni. Ezen alkalommal több ökröket levágnak és nagy mennyiségű héla-italt készí-tenek a halotti torra, a melyet több napokon és éjszakákon keresztül tánccal és a törpeségnek minden nemével üllenek meg. Ennek végével a holtat egy friss ökröbőrbe burkolva, közönségesen egy út mellé földbe ásott sírba temetik, a melyet befedve, a sírhalomra sok marha csontokat és szarvakat tesznek, mi megtörténvén a holtak közelebbi rokonai a jóslóhoz mennek, annak halála okozóját megtudandók. A jósló ekkor különféle titkos értelmű ceremóniák után kijegyzi a volt halál okozóját, rendesen kire vagy ő, vagy az illető rokonok haragusznak, s ezt azonnal a főnök ebbe idézik az úgynevezett eskü-italra (bulongo), mely babonás ceremónia ekképen történik.

A vádló és vádlott sok újság-kíváncsiaktól körülvéve és egymásnak szemközt ülve, mindegyik kezében egy-egy ökröszarvból készült poharat tart, melybe a jósló héla-italt tölt. Ekkor ugyanez több ugrásokkal, kezében egy bőrből készült zacskót tartva ekképen beszél:

— A ki vétkes, míg ideje van, vallja meg, mert ha poromból csak egy szikrát teszek az italba, azonnal meghal.

Ezt háromszor ismételvén, végre a zacskóból mind a kettejük poharába egy kalányi fehér színű port kever, a melyet azok megiván, mintegy 20 perc múlva az egyik a meg-

mérgezés minden jelével küzködik, míg a másik nyugodtan veszi barátjai örvendezését szerencsés megszabadulása fölött.

Volt alkalmam tapasztalni, hogy a jóslók bőrzacskjója belülről két részre lévén osztva, annak egyik felében maszambála liszt, míg a másikban hatalmas vegetál mérég lett légyen elrejtve, melylyel az illetőt, ha fizetni nem tudott, a másik világra küldé; míg ellenben jó fizetésért a halállal küszködőt megmenté ellenmereg által, melynek készítését azonban ekkorig nem sikerült megtudnom.

Ezen népek között minden vétek, még a gyilkosság is, váltság útján Ítéltetik, és azon esetben, midőn a bűnös bűnét tagadja, a leirt eskü-ital (bulongo) által Ítéltetik el, de a melynek jó vagy rossz kimenetele, mindig a jósló önkényétől függ, a midőn az a nagyobb ajándék következtében a perlekedők egyikét vagy másikat pártolja.

A házi állatoknak itt igen kevés neme ismeretes; a tyúk- és ebeken kivid, csak a szarvasmarháknak számos csordái tenyésznek itt. Volt alkalmam a megölt Kikundessu szarvasmarha nyájait látni, melyeket több csoportokra felosztva 20,000 darabra becsültem. Azonban az oukanyamák országában még nagyobb számmal találhatunk a szarvasmarhák.

A vadállatoknak felette nagy száma létezik itt u. m. elefánt, rhinoceros, hippopotamus, giraffák, zebra, strucz madarak, enpakaszák (vadökrök), oroszlán, párducz és különösen hyenák itt oly nagy számmal tenyésznek, hogy azok éjszakán keresztül az egész tartományt szünet nélkül eltöltik ordításaikkal és oly szentelen vakmerők, hogy nem lévén jól a házak bezárva, azokba éjszaka berontanak, mint velem is történt, hogy sátoromba két ízben is belopódtak, de szerencsémre igen félénkek lévén, az első zajra tovább ugrottak.— A kigyóknak szinte több neme találhatik itt, mint a boa constrictor, crotalus horridus stb.

Július 18-án kísérettemmel, mely több idevaló vadászokkal szaporodva, mintegy 60 főből állott, kiindulva, részint népes, részint vadon túskeerdőkön keresztül déli irányban menve 7 órai utazás után elértem végre Potyi-kapaula igen szegény helységet, mely mintegy 30 szalma gunyhóból

áll, de a melynek kútjaiban meglehetősen ivó vízre találtunk. A hőmérő itt 30 K. fokot mutatott.

Július 19-én egészen lakatlan vidéken folytattuk utunkat, hol a sűrűen benőtt túskeerdőkön keresztül, csak felette lassan haladhatánk előre, úgy hogy estve csak az úgynevezett Bongolulu-kau nevű tanyát érhetők el, hol az ide tóduló marhacsoportok miatt a kutakat egészen szárazon találtuk. Késő éjjelig kellett szomjúságunk enyhítésére várakozni, s akkor is csak egy fehér színű sárral kevert rózsá vizet kaphattunk, mely alig enyhíthetné szomjunkt.

Július 20-án. A vidék ma sokkal élénkebbnek mutatkozott. Sűrű munyange faerdőkkel vala a tájék megrakva, melyek a föld színének mindinkább alacsonyodásával egyzersmind a dúsabb vegetációnak minden jeleit szembeszökőleg tüntetek fel, miből részemről a nagy folyam közellétét magyaráztam ki. De mielőtt e folyamat elértem volna, Muszanda nevű helységbe jutottunk, melynek lakosi nagyobb részint révések- és halászokból állanak. Ezekkel:

Július 21-én az általkezésre szükséges személyzetet értvén — jókor reggel útnak indulva mintegy 10 óra tájon elértem végre azon óhajtvá vágyott *Kunene* folyamot, melynek áthajózhatása végett életemet kellett Kikundessu előtt veszélybe tennem.

Egy megfoghatatlan érzéstől eltelve sokáig néztem néma szemlélettel ezen még oly kevésbé ismert felső folyamat, mely nagyobb lévén Tiszánknál, nyugodtabban is hőmpolygeti alá tiszta hullámain. Medre a víznek homokos, és csoportosan láthatók itt a csendesén úszkáló hippopotamusok, krokodilok, mely utóbbiak különösen az afrikai folyók ostora lévén oly számosan találhatók itt, hogy minden lépten a vízből kidugott fejekre bukkan az ember. A néma csendesség egyébiránt itt oly nagy, hogy jobb helyre nem is találhattak az illető állatok, mert a folyam partjain elterült sűrű erdőkben tanyázó madarak és majmok rikoltásain kívül a néma csendességet itt csak ritkán zavarja meg emberi hang.

Ezen hajózásra alkalmas folyam a déli szélesség 11° és 12° fokjai *kőzta galangue-i* magas plateauokon veszi eredetét, a honnan lezuhanva *Kulisse* és *Kingolo* folyamok vizét magába

véve éjszokról délnyugatra folyván, a Mombuella tartományokat csaknem két egyenlő részekre osztja; alább: Moulondó, Kamba, Humbi és Hinga országokat elválasztja a nagy *oukanyámai* királyságtól, hol ismét két tetemes tributár folyókat, keletről az *Órált*, nyugatról a zavaros vizű *Kakurubari-t* magába véve a *Mu-czimbák* (a geographusoktól hibásan Ambebas) tartományain keresztül a déli szélesség 18° és 19° fokjai között az Atlanti-tengerbe ömlik.

1853-ban a mossamedesi afrikai portugál kolóniák gubernátora egy hivatalos levélben felszólított volt e folyam megvizsgálására, melyet is oly eredménnyel végeztem be, hogy az illető kormány legközelebb egy expedíciót küldend ki a folyam felutazására, mi ezen ismeretlen népek civilisációjára alkalmasint jó sikerrel fog hathatni.

A folyamon, két durván készült csónakon szálltunk át, holott is mindjárt tanyát ütöttünk. Itt az éjszakát vadászattal töltök; részemről sikerült a folyam partján legelésző hippopotamusok közül egyet lelőnöm.

A vadászat ekként történik: Késő éjjel nagy tüzet rak a vadászereg, mire a folyam partjain legelésző hippopotamusok a tűzhöz seregelve, a sötétben leskelődő vadász fegyverének célpontul állnak ki; természetes, hogy ekkor zavart szaladást s rohanást eszközölnek az illető állatok, de egy-két pecsenye biztos áldozatul marad a téren, minek hasznát jól tudja méltányolni az itteni lakos, miután búsát és zsírját is oly jónak tartják itt, mint nálunk a sertését. Egy-egy ily bippopotamusból 5—6 akó zsír telik ki, de bőrét mire sem használhatják, — nehézsége 100 mázsát felülhalad. A vadászat végeztével aludni akartam, de nem lehetett a szúnyogok nagy száma miatt.

Julius 22-én. Ellátva két napra szükséges ivó vízzel, reggel útnak indultunk délkeleti irányban. Pár óra múlva hátra hagyván a folyamtól termékenyített földet, kopár vidékekre jutottunk, holott a nagy erdők helyett is, már csak alacsony és ritkán elszórt *onfate* (egy neme a *populus*nak) fákra találtunk, melyeknek árnyéka alatt azonban nagy számmal mutatkoztak a különféle vadállatok csordái, u. m. zebrák, struczmadarak, giraffiák, eupakasszák (vadökrök) stb.

Délután mintegy 3—4 óra közt, elértük a víztelen Tyilan pusztatanyát. Itt éjszakáztunk.

Július 23-án. Hogy ismét víz nélkül ne éjszakázzunk, még setét reggel útnak indultunk, a midőn mindenütt pusztá homokos földeken keresztül, hol a vadakon kívül semmi más neme az élőknek nem vala látható, nyolcz órai utazás után elértük az úgynevezett *Bindama* nevű, több nagy füvei benőtt apró tavakat, melyeknek meleg sós ízű vizével enyhítők szomjúságunkat. — A tavak körül látható számtalan oroszlánnyomok nyilván mutaták közellétöket, azért éjjelre elegendő tűzfát gyűjtve fegyvereinket jó állapotba hozók. A gondoskodás igen helyén volt, mért az ivásra oda jött oroszlánok körülünk egész éjszaka rettenetes ordítást vittek végbe, de tanyánkra berontani nem mertek, mert a tűz egész éjjel lánggal lobogott.

Július 24 én. Mindig délkeleti irányban utazva egy egészen homokos sík pusztaságon hatoltunk keresztül, hol a tikkasztó melegségben egész nagyságában mutatá magát az itt is otthonos délibáb. A hőmérő itt 35—36° R. fokra hágtott, mely kiállhatlan melegség miatt örömet vertünk tanyát az úgynevezett Jánga pástorkutaknál, melyekben is szerencsénkre elegendő ivó vízre találtunk. E helyütt is egész éjjel hallható volt az oroszlánordítás.

Július 25-én. Bármint igyekeztünk is ez nap iható vízhez juthatni, nem bírtuk elérni célunkat. Egy csepp víz sem volt kapható az egész Khondo pusztatanyán (hol az éjjelt töltöttük), hogy szárított húsunkat megfőzhettük volna, azért kénytelenek voltunk csupán mandióka (*Jatropha manihot*) lisztel kielégíteni éhségünket, mire meggyűjtván tüzeinket, minden baj nélkül aludtuk át az éjszakát.

Július 26-án. Minden útnyom nélkül — de már nem annyira homokos földön, onfate és enteate (ez utóbbi a quercusok neméből) fákkal benőtt erdőkön keresztül, hol egyébiránt a földet is már nem egészen pörkölt fű borítá, két és három óra közt elértem, egy félmérföldnyi területű, csátéval és náddal erősen benőtt tavat, melyet az idevalók *Mupumbó*-nak neveznek. E tó körül több lakatlan oukanyama pástorgunyhókat találván, eltökéltem azokban pár napig em-

bereimmel kinyugodni, s közben közben a tó közelében elefántokat vadászni.

Július 27-én. Reggeli 10 és H óra közt egyszerre több száiban vala hallható: Dsamba! dsamba! elefánt! elefánt! s valóban egy egész csoportot láttam a tó felé ballagni, mire csakhamar az erdőben jó positiót foglalván, (igyekeztünk őket az ivásra következő legelészás közben megtámadni.

Érdekes látvány volt ezen óriási állatokat egy rakásban a vízben játszani látni, a midőn orrcsővükbe vizet húzva, azt ismét magasan a légbé szöktették; vagy midőn az anya-elefánt hornyát orrcsővével mosogatni kezdé, gyöngéden, mint jó anya szokta gyermekét. Sokáig mulatoztak így, mig nem végre lassan lassankint elszéledve, az erdőnek indultak, a midőn a vadászok őket szél ellenében megkerülni s hozzájuk közelebb jutni iparkodtak.

Az elefánt-vadászatnak itt négy neme ismeretes a szercsenek közt. Az első löfegyverrel történik, a midőn több vadászok az állat élénkségét kilesve egyszerre többen hasba lövik; de ezen mód sok veszedelemmel van összekötve; más részt pedig ezen hatalmas állat 40—50 golyót is elbír testében, a nélkül, hogy a fájdalomtól kínoztatva több mértföldnyi út után is leesné lábairól, mi a vadásznak utánjárását kívánja meg. — A második — mérgezett nyilakkal, melynek következtében a hatalmas állat egy óra múlva kiadja páráját. A harmadik — az elefántoktól jártas úton ásott s aztán száraz gályákkal befedett vermek. — Végre a negyedik, mely a legtökéletesebb neme a vadászatnak, s mely nagy gyakorlatot feltételez, az úgynevezett temo által megy végbe, melyet közönségesen a Munyanéka és Oukanyama nemzetek használnak.

Ezen temo, egy vasból készült, formájára tűzi lapátunkhoz hasonló és borotva élességű fegyver, mely egy hosszú vastag fanyélre van erősítve. Ezzel a vadász az elefántot legelés közben — mely mindig zajjal történik — szél ellenében annyira megközelíti, hogy annak hátulsó lábai ereit egy biztos és erős ütessel egyszerre ketté vághatja, minek következtében aztán a roppant állat azonnal a földre dől, a midőn ismét több dárda-hajítás őt életétől fosztja meg.

Ekként sikerült nekünk is — ez utóbbi mód által — egy hatalmas öreg elefántot leejteni, melynek agyari egyikét 90 — 95 fontnyira becsülhetém. Testét 200 mázsánál is többre tarthatám. Különben az elefántbús igen nehéz emésztésű és ízére némileg kesernyés, de orrcsőve és belei igen ízes eledelt adnak.

Július 28-án. Az egész napot az elefánt-hús szétdarabolásával s az ízebb falatok szétválasztása s megszáritásával töltök el. Agyarait,—nem lévén módom átszállíthatni— a földbe gyöngén beterítve elrejtém.

Július 29-én. Útmutatóim észrevétele szerint már innét termékenyebb vidékre számíthatánk, tehát több és jobb iható vizekre is, melyek körül az oukanyama pásztorok is tartózkodnak nyájaikkal. Inkább déli mint keleti irányban menve, a vegetatiót élénkebbnek találtam, mivel a föld színe észrevétlenül bár, de alacsonyodva itt-ott kiöntéseknek kített lapályokat mutat, melyek a forró naptóli száradások után magas száraz fű-mezőket képezének. — Ezekben felette nagy számmal valának láthatók a különféle vadak csordái, melyek az utazót megpillantva, mint villám tűntek el a messziségbe. Két órai ily utazás után elértem: Kamut, muhongo pusztá pászortanyát, hol elegendő ivó vízre találván, nyugodtan töltök el az éjszakát.

Július 30-án. Tovább menve ismét számtalan marhacsordára találtunk. Itt az oukanyama pásztorok, mihelyest engem megpillantottak, futásnak eredtek és csak nagy bajjal sikerült őket hozzám közelíttetni, s akkor is a félelem oly jeleivel, melyeket fehér színem ijesztős voltának önszeretetem megsértése nélkül alig tudtam tulajdonítani. Midőn aztán köztük dohányt osztogattam ki, ők is megjuhászodtak s viszont több pyramidál formájú, 4—5 fontnyi nehézségű sőkövekkel ajándékoztak meg. Ezután elhagyva őket száraz fiúvel gazdagan borított, földön folytatók utunkat, melynek alacsonyabb lapályai még vízzel elöntve valának, árnyékolva sűrűn benőtt csatával, hol ismét a vízi szárnyas állatoknak különféle nemei voltak láthatók.

Délután 3 —4 óra közt értemel Gyijengo nevű pászortanyára, hol több oukanyama csordákat találtunk egy he-

lyütt letelepedve. Az oukanyama pésztorokkal ismeretséget kötve általok gazdagan megajándékoztatánk friss hús-, tej- és irós vajjal s egész éjjel mulattattak bennünket — bondolo — pásztor muzsikálásokkal.

Julius 31-én. Jókora reggel útnak indulva, oufate és enteate fákkal benőtt erdők között, délutáni 2 és 3 óra közt értem el az első oukanyama helységet — Mulámá-t, hol a sekulu (bíró) megtudván, hogy fejedelmünk Haimbirinak megismerése végett utazom, azonnal a legjobb fogadásban részesített. Számunkra egy ökrött és több fazék héla-italt adott. — Várakozásom ellenére ezen népek, kik még sohasem láttak fehér embert, épen semmit sem tódultak meglátásomra, de ennek oka, mit később tudtam meg, a nagy félelem vala fejedelmöktől, a ki rettenetes hatalommal uralkodván fölöttük a legkisebb netán tett panaszomra, képes leendett volna egy egész helységet leöletni. — A sekulu azonnal is követeket küldte a királyhoz, őt jövetelemről tudósítandó, egyszerűen tudtomra adá: hogy tőle a kerület főnökéhez — hámbához — jutva, ott a fejedelem válaszát minden esetre bevárjam.

August. 1-én. Egy útvezetővel, kit a sekulu számomra rendele, már jókora reggel elhagyva Mulámát, délirányban tartva homokos de népes vidékeken mentem keresztül, hol a lakosok házai mívelt földek közepeit épülve, földbe ásott magas tuskókkal vannak bekerítve, melyek ismét vad fűgefákkal árnyékoltnak.

Tikkasztó melegségtől kínozva délután 3 óra tájban érkeztem meg Lá-Lámiato helységbe, hol éjszakai szállást vettem. Itt is a sekulu megtudván utazásom célját, azonnal egy egész ökröt ajánla, mit a midőn én elvenni vonakodtam volna, élelmi szereim fölöslegét hozván okadatolásul, azzal válaszolt minden ellenvetésemre: nekem nem szabad megvetnem ajánlatát, mert ha Haimbiri megtudná, hogy ő engem vacsora nélkül engedett lefeküdnöm, képes leendne őt gyermekeivel együtt leöletni. — Mít volt mit tennem, a marhát levágtám, s viszonzásul néhány sor üveggyöngyöt ajánlék neki, de ezt elfogadni szinte nem meré, csupán egy kevés dohányt vevén el tőlem elismerése jeléül. — A hőmérő itt 32° R. fokot mutata az árnyékban.

August 2-án. Ismét egy más útmutatóval ellátva, részint vadtüske erdőkön, részint népes vidékeken keresztül a délutáni órákban még jókor értem el a kerület főnöke lakhelyére: *Sicihuká-ra*- A főnök (hámba) lakhelye vastag és magas, földbe ásott, fákkal félkörbe lévén kerítve, hol a benn lévő alacsony házak kívülről épen nem valának észrevehetők — egy valódi favárhoz hasonlít. — A lakhely előtti nagy térségen, a gongo, baobák és vad fügefák egy híves alléét képeznek, melynek kellemes árnyéka alatt verém fel sátoromat. Ide egész seregestül tódultak hozzám a kíváncsiak, de közelemben nem igen jöttek, mert csak bizonyos távolságról csodáltkák a még soha nem látott fejez embert.

Nem sokára a hámba küldöttjei is hozzám érkeztek. Ezeket követve a kerítésen belül egy tekergős fakerítéssel képezett utón, egy széles de alacsony bejáráshoz jutottam, hol papucsaim levetésére szólítottak fel vezetőim. Ezt tenni vonakodtam, mert értésükre adám: hogy Bihe országban én is hámba vagyok s több királyok barátja, ki nem tartozik mezítláb járulni senki elibe, mire felhagytak kívánságaikkal.

— Haimbiri később megtudván, hogy a sivihukai hámba engem mezítláb akart magához járultatni, a miatt felette megboszankodott, de még sem bántá őt, mert, úgymond, nem akarja, hogy a nép engem okozzon az ő goromba rabszolgájának felakasztatása miatt, mit is helyeselve megköszöntem irántami részvétét.

De visszatérve a hámbátóli fogadtatásomra, a mint beléptem az említett kapun, egy tágas és négy szegletes udvarban találtam magamat. Ott egy ökörbőrön elnyújtózva és több rabszolgától körülvéve feküdt a hámba; nem messze tőle alacsony és szalmával fedett kerek házak valának láthatók, melyek hihetőleg ő excellentiájának és feleségeinek hálókamaráit foglalták magokba. Ezek semmi faárnyékkal nem lévén ellátva, ki voltak téve a legtikkasztóbb melegségnek. A hámba maga mintegy 60 esztendősen lehet, magas és kővér testalkotással, kinek egész ékessége és ruházata abból állt, hogy nyaka körül néhány sor fehér színű nagy üvegyöngy vala, derekán egy arasznyi széles marhabőr övét viselt, melyről egy kikészített és takulával veresre festett ökörbőr takaró

csügge, mi hátulról szinte akkép csünge le, csak hogy egy széles szíj alakjában. Különben egészen meztelen teste, verresre festett tehénvajjal oly erősen vala bemázolva, hogy annak fénye, fekete bőrén a nap sugáraitól csillogva tükör gyanánt vala használható.

Letelepedve — azonnal hozzám több kérdéseket intéze; a többek közt: hazám s népei szokásai felett; de látván, hogy magyarázatomat nem igen fogható fel buta fejével, felhagytam fevilágosításaimmal s engedelmet kérve, sátoromba tértem úti fáradságaim kipihenése végett, egyszersmind érté- sére adám, hogy itt szándokom bevárni a király választát.

Augst. 3-án. A hámba számomra egy ökröt és több fazék héla italt küldött ajándékul, a mit én neki dohánynyal és üveggyöngyökkel viszonztam. A király követekre kel- letvén várakoznom, időmet kisebb kirándulásokkal töltöttem el. A vidéket itt általában népesnek és műveltnek találtam, a vegetatio azonban a száraz időszak miatt lepörkölten mintegy kiveszettnek jött elő, kivévn némely nagy kiterjedésű fákat, mint: vadfige, munyanga és gongó, melyek itt igen bőven tenyésznek. — A gongó, szélesen kiterjedt ágakkal, hala- vány, zöld színű kicsiny levelekkel bír, és a sárga szilvához, színére és nagyságára hasonló gyümölcsöt ad, melynek édeses íze, erősen acidulálva lévén, a leszedés és összerakás után csakhamar erős fermentatióba megyen, a midőn ezen álla- potban az idevalók kinyomás által azt kerek magvaitól előbb elválasztják, s aztán annak nedvéből egy felette részegítő italt készítenek, a mely italt ők héla-gongónak neveznek.

A mezők tökéletesen el lévén pörkölve, emiatt az itt található számtalan marhacsordák, a nagy pusztaságokban itt-ott létező tavak körül tanyáznak; egy része pedig, ezen száraz hónapokban, a Kunene és Kubangó folyamok közelébe húzódik, miért is a tartományban csak annyi marha marad, a mennyi a leölésre szükséges.

Augst. 7-én. Dél tájban ez nap a király küldöttjei elér- kezvén engem urok nevében üdvözöltek, tudtomra adván annak látogatásom fölötti megelégedését; egyszersmind urok nevében nekem jó elfogadást s tökéletes személybátorságot Ígértek. E kedves izenet mellett, még több rabszolgát is kül-

dött podgyászaim átszállítására. Mindezen kedvező előjelek arra indítanak, hogy még ez nap Pehu nevű helységbe siettem utamat, mit a király küldöttjeitől kísérve könnyű is vala végbe vinnem. Itt jó szállás és vacsora várt bennünket elegendő hús- és héla itallal vendégelvén meg a helység sekuluja (bírája).

August. 8-án. Jókor indulva útnak, nagy kiterjedésű alacsony, lakatlan és az időszaki kiöntéseknek alávetett lapályokon keresztül, melyeknek körzetét itt-ott munyange erdőcskék képezék — végre elértem az úgynevezett Khuam-pungysa helységet, mintegy délután 4—5 óra közt. E helység lakosi megérkezésem alkalmával mind elfutottak, s bármint kívántam is némely adományokkal bizodalmukat megnyerni, az nem sikerült.

August 9-én. Ez nap már népes és mívelt vidékeken haladánk keresztül; éjjelre Kuhula nevű helységbe érünk, mely kizárólag a király réz és vas kovácsai által lakatik; itt készíttetnek az ő számára a fegyverek, ugyanazon lábpercetek, melyek az ő feleségeinek felékesítésére szolgálnak. — Ezen rézpercetek a legkitűnőbb ékesség jelei az oukanyamai nőknél. Volt alkalmam a király háremében több fiatal leányokat látni, kik ezen úgynevezett lábpercetekkel valának felékesítve, mondhatom azok vastagságát tekintve, legalább is egyenként négy fontra becsülöm. És ily karika négy-négy volt egy-egy lábon, mi'nyolccal sokszorozva 32 fontnyi nehézséget tesz ki. Csekélység! mondaná valaki — de én szeretném ezen szépeket valamely magyar teremben, ugyanezen ékességekkel lábaikon, a csárdást tánczolva látni! — A hévmérő egy erős délnyugati szél következtében a 23. R. fokra szállott le, mely temperaturát — a meleghez lévén szokva — hűvesnek találtam.

August. 10-én. Délután egy órakor elértem Námhámbit az oukanyamák fővárosát és királyuk lakhelyét, sátort verve vártam ő felségének parancsolatjára.

Alig érkeztem meg, azonnal a felség nevében egy küldöttje jött üdvözlésemre lakást ajánlva, melyet azonban én el nem fogadók, mivel sátoromban hűsebb levegőre számít-

haték. Egyszersmind két napot rende le kinyugvásomra, minek elmúltával tűzte ki fogadtatásom napját.

Námbámbi a terjedelmes Oukanyama királyságnak fővárosa lévén mintegy 6000 lakossal bír. Egy halmon épülve s minden oldalról körülvéve alacsony és az esős időben előntött lapályokkal — igen kellemesen tűnik fel az utazónak. — A fejedelmi lakás, az említett halom közepe táján, mintegy negyedrészt mérföldnyi kiterjedésen földbe ástott erős fakerítésével és árkolásával egy rendes négyszöget képez, melynek mind a négy oldalán ugyanannyi, meglehetősen csinnal készült nagy fakapuk találhatók, miknek felső részét sok kitűzött halálfők ékesítik. — A kerítésen kívül a térség, mintegy 1000 lépésnyi szélességen, szépen be van árnyékolva baobáb-, mukuju- és gongofákkal, melyek egy hűvös sétatért képeznek, de a hova a járás a király testőrei által tilalmaztatik, kik számosan éjjel nappal itt tanyázva őrzik a fejedelem lakását. — E sétatérrel szemközt mind a négy oldalról egy széles utcát képezve vannak meglehetősen rendben építve, a tisztviselők házai, míg a többi lakosok a szokott módon egymástól elkülönözve mívelt földjeik közepett építik házaikat. A lapályon rendszeres távolságban egymástól találhatók az ivó vízre szolgáló kutak ásva. Ezen kutak felette nagy formában vannak építve, mert egész kényelemmel lehet bennök csolnakkal járni. Az eláradások alkalmával azokban a külső tavakból sok ponty és harcsa nemű halak gyűlnek össze, mi némi halízt ad a víznek.

A király kútjaihoz, melyeknek száma nagy, senkinek halálos büntetés alatt közelíteni nem szabad.

S mind ezen kutakat, sűrű munyange fák környezik, melyek a száraz hónapokban, valóban igen szükségesek a víz megőrzésére s fentartására.

A városban közönségesen meglehetősen élénkség uralkodik, melyet az ide járó sok tributár fejedelmek követői — kik részint adót hozva, mely elefántcsont-, struczmadár-tollak-, szarvasmarha-, réz- és rabszolgákból állanak, részint kegyelmet kérve, — úgyszinte a sok panaszos és testőrök mozgásai még annál inkább nevelnek.

August. 13-án. Kilencz óra tájban több küldöttek kísé-

rétében a király lakhelyére vezettem minden emberemmel együtt, hol az éjszakra néző kapun bejutva, két sor fától képezett egyenes úton keresztül egy jól árnyékolt térségre vezettem, mely el volt látva sok alacsony ülésekkel, miket vezetőink intésére elfoglalni kényteténk. Itt csakhamar mintegy 30 nagy fatálban összedarabolt főtt marhahúst raktak elibünk; továbbá: nagy mennyiségű maszambála lisztből készült kenyeret, és héla italt, s felszólítottánk az evésre s miután ezt bevégezők, mintegy két órai pihenés után, részemről egyedül vezettem be, egy ó-bunda tolmáctól kísérve, Haimbiri ö felsége elibe.

Egy csinosan szalmával fedett nagyobb szerű házaktól képezett udvarban, akazsu fa árnyéka alatt s oroszlán bőrrrel beterített karszékben találtam ülve ö felségét, s hosszú szárú pipából dohányozva, mit azonban megpillantásommal azonnal félre tön.

Nem győztem öt csodálni leginkább a miatt, hogy hatalmas néger király létére, a többi délafrikai fejedelmek szokása ellenére, engem csaknem egyedül fogadott.

Közelében két fiatal leány térden állva várta parancsait, míg szemközt vele bizonyos távolságban egy izmos nagy termetű szerecsen a földön kukorodva volt látható, ki, mint később tudtam meg, a főhőhőrmester volt. (Az első és legdíszebb hivatal ezen országban, és csak is ö, valóságos belső titkos tanácsosa ezen rettenetes áfrikai felségnek!)

Egy üresen álló székre letelepedve vártam a király köszöntését; — ezen népeknél előbb a ház ura köszönti a jövevényt — kis vártáivá, erős hangon engem ekkép üdvözölt: „Kalume kange! mou jáko naua, nauanaua, a husike,“ „Barátom légy jól jött, egészségesen, nagyon egészségesen, távol tőled minden rász!“ mit azon módon neki viszonzva egy darabig csendesség uralkodott közöttünk, míg végre ily formán kérdezŐsködék:

— Hogy hívnak és micsoda országból jössz?

— Engemet Koménak (afrikai nevem a szerecsenek közt, kik engem Bihe országban ezen névvel bérmáltak megtelepedésem alkalmával) és hazám Bihe országban van.

— Vannak-e feleségeid és gyermekeid?

— Vannak, mind feleségeim mind gyermekeim.

— Már sok ideje, hogy elhagytad születésed országát?

— Mintegy 12 esztendeje.

— Az én nevem ott ismeretes-e?

— Kétségkívül te egy hatalmas király lévén, nincs nemzet a földön, mely tégedet legalább nevedről ne ismerne.

— Nem kétlem; de hallottam, hogy a fehérek királya még sokkal hatalmasabb mint én, mert, mint mondották a bangelák (szerecsen kereskedők), neki a tengeren sok nagy házai (hajói) vannak, telvék különféle portékákkal; mondd meg, igaz-e ez?

— Mind igaz!

Ezek után különféle szokásainkról tudakozódott, a melyek között különösen meg nem foghatta, hogy az ember egy feleséggel beérheti. Általában különös figyelemmel hallgatá minden magyarázgatásomat és élénk kérdéseivel jó elmetehetséget árult el.

Végül átadám neki ajándékaimat: egy hordócska égett bort, egy-pár pisztolyt, ahhoz szükséges lőport és önt, kristály és porcelán gyöngyöket és egy esernyőt, miket nagy meglepéssel fogadott; különösen csodálkozott a pisztolyok nagy erején, hallván, hogy azzal egy ökröt meg lehet ölni. Legott meg is Ígerte örömeiben, hogy minden fehér ember ezentúl öt egész bátorsággal megkeresheti, mivel azokat minden kitelhető módon pártolni szándoka. — Engem viszont néhány szarvasmarhával és egy szelíd struc madárral ajándékozott meg, mely kölcsönös ajándékozás és szócserelés után, egymástól ez nap elváltunk.

Haimbiri 65 esztendő, sovány és közép termetű, de a rendetlen élet következtetésében már egészen lerokkadt testalkotással bír. Durva arcvonásai és vérrel borított kicsiny szemei a kegyetlenség világos jeleit mutatók, s valóban őt — zsarnok hatalomhoz szokva — inkább egy vérengző tigrishez, mint emberhez mondák hasonlónak lenni. Negyven napi itt mulatásom alatt visszaborzadtam azon számtalan kegyetlenségektől, miket naponkint elkövetett, többeket irgalmatlanul leöletvén mind a két nemből. Egy ízben egy porcellán edényét törte el valamelyik rabszolgájára, s mivel nem vala fel-

fedezhető a bűnös, mérgében több mint húsz fiatal leányt végeztetett ki. Úgy mondák nekem: hogy ő és a moluvák királya Muatijánvó — kinek residentiája *Kabebe-galuaye*-ben a szélesség 3°, hosszúság 27° foka alatt létezik — a legvérengzőbb despoták Délafrikában, mert ugyanis Haimbirinak kegyencei is csak rémülve közelítenek hozzája, míg velem a legemberiebben bánik.

Öltözete e felségnek következőkből áll:

Fején, egy számból igen csinosan font és feketére festett kerék sapka volt; nyakán több sor üveggyöngy volt látható s derekát egy marhabőrből készített széles öv fedé, mely rakva vala sok fehér színű fényes kerék és lapos alakú nagy csigákkal, miket a Riámbégi folyamban Afrika keleti partjain találnak. Ezen csigáknak itt felette nagy beesők és áruk van és *pandé*-knak nevezik. — Szeméremtestét egy övéről lefüggő s puhára kikészített s veresre festett ökörbőr-ellenző fedé, míg lábain meglehető csínnal készült bőrbocskorok valának láthatók, azonkívül kéz- és lábujjait sok réz és vas gyűrűk foglalók be; különben pedig egész teste mezítelen lévén, az bőven vala veresre festett tehén vajjal bernázolva. Általában a pandákon kívül, semmi külső jel nem különbözteté meg őt alattvalóitól.

Néhány nap múlva ismét magához hívatott. Egy nagy teremben találtam őt oroszlánbőrön elnyújtózva, s játszadozva azon rakás tűzzel, mely mellette szép lánggal lobogott. — Maga mellé ültetett s erősen panaszkodott nyavalyája miatt, minek meggyógyítására kért fel. Megvizsgálám baját, azt egy valószínű vizelet-elrekedésnek találtam, hihető: kéjelgési megerőtélése következménye, mire őt figyelmeztetvén, kicsapongásainak abban hagyása, s orvosságaimnak bevétele esetében, neki gyógyulást ígérék.

A kezemnél volt orvossági szerekl, több napok lefoylása után, minden gyuladási kórjeleket legyőzve, végre sikerült őt dietetikai systemámmal meggyógyítanom. Ez oly nagy szolgálat volt előtte, hogy ettől a pillanattól fogva hártatlan vala bizalma énhozzám, mindent tett kedvemért! volt is alkalmam többször sok szerencsétlen, halálra ítélt áldozatot megmentenem; sőt háremének legtitkosabb részét

is felnyitá előttem, holott is asszonyainak száma felülhaladta a 600 számot. Ha ezek közül számosakat leöletett, helyökbe mindig új szüzeket választott — kiket Mukandoná-knak neveznek.

Sokáig itt nem mulathaték, mert céloom más vala, azért is a fejedelem előtt kinyilatkoztatván az Indus-tengerig leendő előhaladási szándokomat, arra tőle engedelmet s elbocsátást kérék, mit is ő, bár fájlalva, de végre nagy kérésemre mégis megadott, kísérőket s minden segedelmet Ígervén egész az Oukongári országig, meddig hatalmának befolyásával képes rajtam segíteni. Azontúl, mint mondá, nem állhat jót semmiről, mert így fejezé ki magát:

—Barátom, te nem tudod, hogy a riámbándi-k (kafferek) igen rász népek; vigyázz magadra, hogy azok meg ne lopjanak s hogy meg ne öljenek. Részemről — folytatá — jobbnak találnám, ha te azok közé sohasem mennél. Mert a míg fiatal voltam, minden reszketett előttem, s így a kit szereték, messze is védelmezhetém, de már most a vén oroszlán aluszik s nem is félnek tőle úgy a népek.

E jó tanács ellenére is mindazonáltal, készülteket tevék a tovább utazásra.

De mielőtt úti rajzom folytatnám, némieket egész általánosságban magáról az országról!

Oukanyama helyezve a déli szélesség 19° és 23°, a keleti hosszaság 21° és 26 (Greenwich) fokjai közt, éjszokról határozatlik: Handa ország és a nagy Kubangó folyamtól, melyek azt éjszakkeletre a Mombubla tartományoktól elválasztják. Keletről határozatlik: Kaffime, Donga, Oukongári; — délről: U-kuambi, U-kaluundi és U-konomáti; nyugatról pedig végre: Singándi és Khuám-Khuám országoktól.

Oukanyamának csak egyedül két közepszerű folyója ismeretes; az egyik: Ovál, mely keletről nyugatra, a Kunene folyamba önti vizét; a másik a kisebbszerű *Sandan*, mely délről éjszakkeletre folyván, vizét a Kubangóéval egyesíti.

Az ország délkeleti részén magas hegyek emelkednek fel, melyek, úgy vélem: az éjszokról délre elnyúló Lupáta hegyláncokhoz tartoznak. — Az említett hegyekben, melyeket az idevalók *Szimúna-holo-Mundu-nak* neveznek, felette

gazdag réz- és vasbányák találhatóak, miket az oukanyamák malequit formában nyerve, meglehetősen fizetnek meg. — Úgy szintén nagy mértékben találhatóak itt a sóbányák, melyek Pe-kángó-nak neveztetnek.

Éghajlata általában igen meleg; a föld színe alacsony és homokos.

Az ország népességét hozzávetőleg 800,000-re becsülöm, kik négy, t. i. a Sivihuka, Haikuhutu, Hainmera és Nábámbi administratív kerületekre vannak felosztva, melyeknek mindegyike egy királyi vérből eredt hercegtől igazgattatik, hol mindenki a fegyverviselésre köteles.

Ethnographiailag az oukanyamák egészen elkülönözött osztályt képeznek a délafrikai népek között, a melyeshez tartoznak: a dongák, káffimák, oukongárik, ganzsélák, ukonomátok és a sok ^hordára feloszlott kóborló mucimbák, kik mind összevéve formálják a nagy Oukanyama famíliát, mely közös nyelvet beszél.

A reliigiór.ak semmi nyomát sem valék képes ezen népek közt fölfedezni, és mind, mit e tekintetben tapasztalhatók: hogy királyukat mint főistenséget tisztelik és félik — mert szerintük ő lévén az esőnek és mennydörgésnek egyedüli ura; ugyszinte: a jónak és rosznak: csak is egyedül az ő haragjától tartanak, s azt sok ember- és marhaáldozatokkal iparkodnak megnyihetni.

A mennydörgés alkalmával azt hiszik, hogy a megholt király az élővel beszélgetve, ennek tanácsot ad az igazgatás- és kormányzásban.

A tudományoknak minden ága ismeretlen ezen népeknél; a réz és vas kovácsféle mesterségekben azonban meglehetősen jártassággal foglalkodnak; különösen fegyvereik készítésében felülhaladják a délafrikai többi népeket.

A külkereskedés általok igen gyéren üzetik, mely azonban, úgy mint a belkereskedés is csak csere által történik. Fő kiviteli cikkeik: elefántcsont, struc-madártollak és rab-szolgák; beviteli cikkeik: különféle színű üveggyöngyök és edények.

A földművelés, melylyel itt kizárólag a nőnem foglalko-

zik, maszángó, maszambála (egy neme a pisorgumnak) és kevés dohány természetéből áll.

Általában mind a két nem magas karcsú testalkotással bír. — A karcsú derék ezen népeknél nagy szépségnek tartatik, azért a férfiak egy széles marhabőrűl készült övvel derekukat összeszorítva, még éjjel sem oldozkodnak ki. Ruházatjuk szemérem testök eltakarásából áll; a nőnem ezenkívül több láb és kar réz-gyűrűvel ékesíti magát.

A férfiak hajokat előlről leborotváltják, hátulról azonban egy csomaszban hagyják megnőni; a nőnem leány korában, hosszúra fonva s lecsüngve két oldalról hordja, bizonyos fűnemmél tarkítván meg fonásait; asszonykorában azonban az említett fűnemmél megtoldott hajfonásokat sapka formára illeszti fejére, mik aztán elülről és hátulról szarv formában csúcsosodnak fel.

A polygamia általános közöttük, de a környülmété- és nem.

A szarvasmarhák-, juhok- és sertéseknek felette nagy száma létezik itt, miért is a lakosoknak egy része pásztorokból áll — a másik s nagyobb rész szüntelen háborúban élvén szomszédjával csak ragadozással foglalatoskodik, mindazonáltal az idegenek iránt nyájasak és vendégszeretők.

Fegyvereik: vas dárdák, kétélű, szépen készült hosszú gyilkok-, nyilak- és fabuzogányokból áll, melyeket méreggel kennek be.

Ezen mérég, melyetogyiú-nak neveznek, egy cactus nevű plánta nedvéből készítetik. Ugyanis az érintett növényből bevágás által, egy fehér és a tejhez hasonló nedv szivárog ki, mit aztán egy edényben tűz által tökéletesen condensálva setét sárga színűvé csinálnak, mely állapotban a legerősebb mérég hatását foglalja magába. Az ezen mérég által csinált legkisebb seb bizonyos halált okoz — hacsak ellenmérég nem adatik az illetők által, kik tudományukból titkot s vagyont csinálva, nem akarták nekem semmi áron mesterségüket elárulni.

Főledeleik: marha és különféle vadak húsa.

Italaik vízen kívül: héla, gongo és tej.

A táncot felette kedvelik, mit többnyire éjszaka tűzvilágnál, vad ugrásokkal és kiáltásokkal gyakorolnak.

Zeneműszereik igen otrombák: több kisebb nagyobb, borjúbőrrel fedett hosszúkás dobok, melyeken a tactust kezeikkel verik. Továbbá: márimbák; ezek egy lapos fára, két vékony vas abroncs közé horizontál irányban erősen kifeszített hosszabb és kurtább vas nyelvekből állanak, melylyel az ujjak általi pengetéssel nem egészen kellemetlen hangot csinálnak ki.

Föünnepek: az úgynevezett Jeluva és Fundura. Az első, midőn egy bizonyos időben az évben, a marhanyájak messze legelőiről mustráltatásuk végett az országba jönnek.— A másik: egy felette pajkos cerimonia, midőn t. i. az egész országból összejönnek azon leányok, kik már férjhez menni kívánnak.

Barbár ceremónia után, a tisztának talált leányok, mint asszonyok fonják be hajaikat, s egy egész hónapra, magokat a legnagyobb kicsapongásoknak adják át.

Ugyanis: ezen új asszonyok, egy kis szalma kosárkában, apróra tört veres takula faport hordanak magokkal, melyet az általok kívánt férfiak homlokára hintenek, ez egyetlen szót mondván: Kalume-jetu! (barátom vagy) mire, az ily módon megtisztelt férfi, a kegyes porhintőnőt elfogadni, vagy elleneseiben vonakodását bizonyos mennyiségű ajándékkal kell megváltania.

Az ünnepély végeztével, kiki a fejedelem udvarába megy, s onnan tüzet hoz magával, melyet az ekként nyert vőlegény házába visz, azzal gyújtván fel első tüzét saját házi boldogságának.

A nyavalyák tekintetében itt elég örvendetes az állapot; a skorbut, disenteria, ophthalmián kívül semmiféle nagyobb baj nem uralkodik köztök. Jelesen: a venusi nyavalyáknak semmi neme nem ismeretes Délfakrikában, mi előttem leginkább feltűnt és csak is a leprát, melyet ők bobának neveznek, találtam köztök, mely azonban ragadós, de könnyen orvosolható baj.

Holtjaikat az oukanyamák nem temetik el; csak az erdőbe teszik ki, ülő helyzetben valamely fa árnyékába a

vadaknak prédájára. S egyedül megholt királyuknak adják meg a temetési tiszteletet, mely azonban borzasztósága miatt szinte jobb lenne, ha elmaradna.

A megholt királyt ugyanis egy nagy sírba teszik, melybe együtt vele, mind két nemű sok rabszolgákat is elevenen eltemetnek, mint mondák, az ő szolgálatára. A sírhalmot magasra rakva még azon felül itt is sok embert és marhákat áldoznak tiszteletére, mely a kimúlt nagy híréhez képest természetesen mindig nagyobb áldozatot is kíván meg, a szegény alattvalók szerencsétlenségére, kik minden ily királytemetés eseményében, saját legnagyobb csapásukat is látni kénytelenek . . . Talán önbiztosításukra gondolták ki e szokást az itteni fejedelmek, vagy tán a nép büntetésére? mely nem volt elég jó, kiérdemelni a sorstól, a király örök életét?

Legyen ennyi elég viszonyaik jellemzésére! . . .

A fővárosbóli kiindulásom estvéjén, több ide érkezett mu-cimbáktól (szerecsen kereskedők) volt alkalmam érteni: hogy innét mintegy 8 napi járó földre délre több fehér ember érkezett, szőke hajakkal s kék szemekkel mint mondák.

Ezek alkalmasint angol utazók lesznek, kiket a kormány és saját érdekek tesz vállalkozókká — de vajjon e vállalkozásuknak lesznek e kihatóhb eredményei?

Nagyon kíváncsi voltam velők találkozni, különösen ezen sivatag vadonokban, hol már több esztendő óta nem volt szerencsém csak egy európaít is láthatni — de meg lévén téve úti készültem, egy bizonytalan találkozás okáért nem tartám célravezetőnek félbe szakítani utamat, melyet is keletnek tartva tovább folytaték.